# СТАРИНЕ

од

# СТАРИНЕ НОВАКА

или

## Толковање Народњег Пјевања и Приповједања.

Написао

ЈОКСИМ НОВИЋ ОТОЧАНИН

БИБЛИОТЕКА
МАТИЦЕ СРПСКЕ
Књ. Бр.

ИЗДАЛА „МАТИЦА СРБСКА“.

У НОВОМ САДУ 1867.

Печатња Игњата Фукса.

РЕ 4057 P19 Gp11850.1

999.

# СТАРИНЕ

од

## СТАРИНЕ НОВАКА

или

Толковање Народњег Пјевања и Приповједања.

Написао

ЈОКСИМ НОВИЋ ОТОЧАНИН.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ Инв. бр.

ИЗДАЛА „МАТИЦА СРБСКА".

У НОВОМ САДУ 1867.

Печатња Игњата Фукса.

Инв. бр. 202781

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ У НОВОМ САДУ

БИБЛИОТЕКА

Семизовац је на гласу не само што је на главноме друму сарајевскоме и што путници ондје добро ручају и конакују имајући воду љети како лед студену а зими таман за пиће и за умивање удесну, а у свако доба године бистру како што је суза од ока. То је мјесто највише на гласу због тога, што је прави земаљски рај, да човјек љети чисто двоуми: еда ли ту може бити зиме и снијега? Само острва (као што је Отахејти) у јужноме мору могу се са Семизовцем споредити. Тога не ма, ко тамо дође, да не би радо ондје вјековао, кад би му само могло бити. Од Семизовца до Сарајева не ма даље од шест сахати на коњу, идући од сјевера к југу.

Ту је прије неко четири сто година био с кућом неки кнез Богосав, који је на гласу био са своје честитости и јунаштва, осим тога, што је био кољеновић и богат човјек, и што је био побратим Старини Новаку, за кога је и султан у Стамболу знао.

У оно је вријеме султан Мехмед пријеваром Цариград од пропалијех Грка преузео, и Босну освојио на најцрњи начин, и онако подло, да би се осим Турака, сваки народ стидјео и постарао се, да тај угурсузлук колико толико будућности

ради поправи. Почем је султан Мехмед на тврдој вјери изсјекао силне племиће босанске код града Зворника, навали Турчин као поплав на Босну, и притисне је по своме обичају одмах тирјански, да се Бошњаци само препадну и срце изгубе, а злочинци и силеције узму мах на се и погосподе се. Да им то намјерење угледније за руком пође, ударе Турци на племените породице босанске свакојаким лукавством и ширетлуком, те се готово сви изтурчише, и осташе у своме господству и достојању, али као Мухамедовци! Ови су Потурчењаци грђи били својој подложној браћи, него Турци Османлије. Да су султански берати замијенили спахијама и земаљскијем господарима (мањијем пашама и капетанима, као што је било у Зворнику, у Тузли, у Градашцу и по другијем главнијем мјестима од нахије) Хришћанске дипломе, ласно је и помислити и погодити. Тако су Срби Бошњаци сами себи били Турци. Ко се није овијем Потурицама робски подлагао и покоравао, или је свакојако страдао и пропадао поднашајући свака зла од скоријех тирјана, или је морао (ако је имао) напустити робље, пак шта му Бог милостиви даде, и кућу раскопати, пак и главом се похајдучити и подивљати као и звијере у планини.

Теке су некако и Турци и Потурице околишиле и прибојавајући се обилазиле су кнеза Богосава у Семизовцу, те је подпуно остао на миру, и свијету старјешовао и судио, као и одприје, кад Босна за Турчина још није знала,

Исто је тако на миру остао био и неки поп-јунак у Високоме, по имену Каменко Небојшић, који није био кољеновић, већ је био од некуде родом са Херцеговине из града Коњица на ријеци Неретви, пак изучивши књигу у Довољи и потом у Озрену, гђе га Височани опазе и заволе, јер је био необична и наочита стаса и јупачког господског погледа, а Озренски га духовници похвалише, да је тако бистре главе и хитроуман, да је изучио књигу, те се небоји њих ниједнога и да би и владика с њим посла имао и у чуду се нашао, — те га таки Височани намоле, да сњима пође, и у Високом се стани. Дошавши у Високо предаду му одмах школу, да им дјецу учи, и мало потом навале на њега, да се жени. Тако му неки пријатељ рече: „Та учитељу, хајде самном до Семизовца, да видиш цуру кнеза Богосава, вјере ми онаке слике према теби ја доселе не видјех, и ако сам упакрст обишао земљу од Дунава пак амо до мора; а вјера и Бог, и кнез Богосав не ма ти шта забавити ни мане ти у чему наћи, прихватиће ми одмах просачку буклију.“ Но Каменко му нато одговори: „Е мој брате кад је тако цура главита а Сојевићка је и онако, и још је кћи онакова главна јунака, што је земљи глава, бојати се, брате, стида и срамоте, те кад нас одбију, и јалови се вратимо са угледа, почем рече кнез, да је не да за ме, или рече цура, да не ће поћи за ме, те би нам се људи брукали, и ја бих, брате, отишао у свијет, да нико за мене од овога сента не би

дознао, баш ако би ми и траг потјерао. Пак ће најбоље бити, да се ми тога тугаљива посла останемо, до друге ђе згодније прилике.“

За тадај се тај пријатељ окани Каменка; али што је одгодио није разгодио. Томе поштеноме младоме човјеку бјеше име Љубосав. Он је славио Св. Николу зимњег, а прослављао је летњега. Кад је он говорио Каменку за Богосављеву цуру било је лицем на Цвијети, а покоризмића*) је било двије недјеље, те је премислио био: нека за овијех пет недјеља та ствар и причека, а Св. Николу прослављаћу, пак ће ми доћи свакојако кнез Богосав као званица са најстаријим сином Милојем, који ће се зачудити, кад види учитеља Каменка, који је много налик на њега, и јамачно ће му се допасти, пак ћемо онда изближе ту ствар подадријети, те ће Бог дати, да је и свршимо.

Љубосаву је било око тридесет година, и био је од старог и богатог хоџака. Та се породица са Богосављевом пазила од заманде, и сматрале су се по дугој и љубородној пажњи као родбине, и с тога се нијесу између себе ни жениле ни удавале; а у свакој радости и жалости знала је једна за другу. Љубосав је био трговац марвени, као и бабо му и дјед му; особито је дебеле волове гонио у Дубровник и на море продавао, тако је био прилично познат по свијету, и мало је људи било, који нијесу знали

*) Оно вријеме између Васкресенија и Ђурђева дне.

за трговца Војводића. Милоје је Богосављевић био помлађи од Љубосава, али су се тако миловали, да се већ уз ријеч говорило: пазе се као Љубосав и Милоје. Љубосав се био оженио оданде из Високога цуром некога Стојана Бошковића, који је био ондје болтација, и име јој је било Видосава, а њена је другарица, мало помлађа од ње, Десанка Хаџи-Деспотова пошла била за Милоја, а и Хаџија је био дућанџија и трговао је са морским хеспапом и са варешким гвожђем. Тако су се те куће пријатељиле, и у свакој су прилици једна другој биле на руци, као да су једна породица.

Љубосав разговоривши се са својом Видом и са тастом Стојаном за Каменка, отиде и Хаџијној кући, те и тамо да коју рече, и да коју чује од пријатеља Богосављева. Хаџи-Деспот бјеше човјек ћуталица и велики премишљало, али претворица или улажица није био никада, јер почем што премисли и рече, од тог не би одустао, ма га стало главе. Чувши Хаџија, шта Љубосав смјера, рече му: да то може бити „јер“ вели му „кућа је Небојшића била свагда на гласу, па је посрнула, почем је обамрла, а и овај је момак, као што их је риједко на свијету; не вјерујем, да ће му Богосав забавити.“ Тако је Љубосав то удешавао и старао се, да свога Каменка главно ожени и у Високоме настани.

Но томе Љубосављевом нијету дође још једна згодна прилика у сусрећу и у помоћ. Уз ко-

ризму *) родила је млада Десанка мушко дијете, унука кнезу Богосаву. Богосав видјећи здраво дјетешце, као бријег, не даде га уз пост частни крстити, већ одгоди крштење на водени понедељак, и онда је позвао своје пријатеље и својте и званице обичне и необичне на ту част. Тако је позвао и Хаџију и Стојана Бошковића и Љубосава, и свакоме је поручио нека поведе уза се гостију колико ко хоће и може. Тако Љубосав навали на свога Каменка, да иде с њим у Семизовац Милоју и отцу му на част, и тако га приволи, те и он тамо у томе друштву пође. Како су поранили, онако су и дошли рано и доспјели на Божију литургију. Каменко је све у цркви надвисио, виши је био и снажнији на очима и од Милоја, за кога се ондје мислило, да му далеко равна не бијаше. Сам кнез Богосав није се могао довољно нагледати Каменка, и нескидаше готово својих очију с њега, као и остали свијет, који га је тадај први пут видјео. Ту је и Богосављева кћи Цвијета назочна била, и сагледавши Каменка, сама је себи рекла, да је наочитији и од њезина брата и од Грујице Новаковића. По служби Божијој кад је свијет из цркве изишао, а кнезу се унук већ крстио и име Милован стекао, приђе Љубосав са Каменком најприје кнезу Богосаву, те пољубивши му оба руку, каже му за Каменка Небојшића, ко је и одкуд је, и како га је он собом њему у госте довео. Чувши Богосав за Каменково

*) Частни пост.

подријекло, запита га, шта му је био Ненад. Каменко му рече: да му је био отац, но да га он и не памти. „Е синко,“ уђе му у ријеч Богосав „како би га ти запамтио, кад је он прије двадесет година умръо, теби је онда било око двије године. Знам као данас онај зао случај, кад се догодио; баш лицем на Божији дан човјек здрав читав, и најбоље воље, паде и премину непроговоривши ни рјечице. Био сам му на појутарје Св. Стевана на погребу, и мајку сам ти, покојну Лепосаву, са осталом браћом тјешио и говорио јој, да се не подлаже тако жалости, и да не губи здравља тебе ради, али бадава, кад јој је срце препукло било, те и она оболи и паде у суху болест, те не састави ни пуне двије године по твоме оцу, и за њим отиде. А тебе сам ја хтјео узети собом и одржати те, али те ујак покојни отац игуман Довољски недаде, већ те собом однесе у манастир. Послије сам дознао, јер сам за те разбирао, да те је ујак довео у Озрен, да тамо већу школу довршиш, и мислио сам, да си још тамо. Сад ми је пак мило, да те видим, и вјеруј ми, чим сам те у цркви за пијевницом видјео, да сам ти се зачудио и на отца ти и матер помишљао, само што си трснатији и повиши и од отца и од стрица, покојног Радована, и од ујака, који је такође снажан човјек био. Овдје ћеш у мојој кући бити као да си у својој код својијех родитеља, и ја ћу ти свагда и на сваком мјесту као отац рођени бити.“ На те се Богосављеве ријечи Каменку тако ражалило било, да плакаше као дијете, које није упам-

тило дружевна дјетинства ни неге родитељске, а сад му се учини, кад стече другог оца Богосава, да му се срце нечег особитога препуни, и као да је чвршће погама на земљи стајао, него доселе без икога правога свога, и та му ријеч ходаше са срца у главу и у уста, и ваљда ју је сто пута у себи изговорио, као да је се не може да насити. И дуго је потрајало, док је к себи дошао, те Богосаву пољубио руку, пак онда загрли свога пријатеља Љубосава и рече му: „Хвала ти, брате, кад ме доведе овакоме пријатељу мојијех покојнијех родитеља, који ми замијени оно, што нијесам ни помислити могао, да ћу икада стећи моћи.“

По томе се свјетина мало поразиђе, и осташе сами гости Богосављеви, те кнез свога Каменка упознаде са својом породицом и са осталијем гостима. Ту је било и више старијих људи, који су познавали Небојшића, и којијем је свијем мило било, кад су од те лозе видјели још једну добру грану, којој се нијесу били надали, да је има још на свијету. Но никоме се Каменко није тако допао као Милоју Богосављеву сину, тај од њега није више одступао нити се растављао, веће је једнако уза њ био. И Каменко је Милоја врло завољео, да је и сам мислио, да се брат не може већма волјети, али је њему Цвијета сестра Милојева на срцу остала, да му се чињаше, да без ње никако му не бјеше живљети на овоме свијету, и кад је само по несрећи помишљао, да му је не би дали, снуждио би се и срцем би клонуо да би се чисто могао заплакати. Пак је и опет ту милу

и немилу ватру, која му на срцу пламћаше, крио и од Милоја и од Љубосава.

За чудо је било и Милоју и Љубосаву особито, кад види Каменка онако пуно жалостна, а главна узрока томе не могаше докучити. Они су истина помишљали, да му се ражалило за родитељима, које и не памти, али то је жалост тек по чувењу, пак није дуго трајућа, већ по ријечима брзо и пријеће, те не мучи човјека. Најзад га окупише оба, да им каже, шта га тишти, и са шта је онако жалостан. Но он се одупираше, да му није ништа, и да су му покојни родитељи на памети, и мољаше их, да га више зато не запиткују. Али се ови нијесу хтјели дотле оканити, док им није обећао, да ће им по ручку казати прави узрок.

Тадај се Љубосав мало осјећао, и узимаше Каменка на око, кад дође у друштво Цвијетино, и запази, чему се већ и надао био, да је Каменко цуру севдисао, али је смотрио, да и цура Каменка крадом испод дугијех црнијех трепавица погледа, и да јој се лице мијењаше, кад би Каменко говорио или је погледао. То је Љубосаву врло мило било, јер мишљаше, да ће му план сад врло лако за руком ићи.

Ручак је већ готов био и ручано је доба било, али кнез Богосав још нешто оклијеваше, као некога још очекиваше. Пријатељ му се Хаџи-Деспот већ почео и срдити, јер је као хаџија и као стари човјек чекао навору, пак је и огладнио већма него други, који су се за раније прихватили; а и кнез

Богосав већ готов бјеше повикати кухаче, да ручак издаду, кад им се долом и друмом од Кобиље Главе указаше око тридесет друга. Богосав трже од паса свога дурбина, опружи га и ухвати ону дружину, те и повика: „Ево нам и Старине Новака, хајдете пожурите се сад, чим дође, издајте нам на трпезу, што је Бог даровао.“ Мало потом и Старина Новак са својим братом Радивојем и са сином Грујом и синовцем Татомиром пред дружином дође, те се браћа српски изљубише и питаше за лијепо здравље.

Тај познати најстарији хајдук од нашега народа био је родом из Србије и чућемо од њега самог касније, одкуда је и са шта је отишао у хајдуке. Сад ћемо само да кажемо, какав је био на очима он и његово главније друштво. Старина је Новак био човјек од највиших и од најјачих људи свога вијека. По његовијем ријечима било му је тадај осамдесет година, али на њега гледећи, не би нико рекао, да му има више од педесет; јер не бјеше посве ни обијелио, ни обрђао, нити му се на лицу виђаше старости, већ је био пуноснажан и лијеп човјек у годинама. Да је задовољан са својом срећом, то се видјело по свачем; и он стајаше пред својом дружином, као стари Нестор у тројанском рату пред својијем синовима и војницима, а Грујо му бјеше према њему као Ахилес према Нестору, исто Радивоје као Одисеос а Татамир као Патроклос. Сваки имађаше на лијевој мишици штит, сабљу о појасу, копље у десници и лук са стријелама и тетивом о лијеву

рамену. Одјећа им бјеше: на глави висока капа од црљене чохе и скерлета, оперважена изокола како се натиче на главу црнијем или у младијех и плавијем кумашом, коса им је била дуга и низ леђа у тури спуштена; носили су дуг до земље гуњ од црна или сура сукна, под гуњем ђечерме с токама и копоране на ковче, лаче су носили ошироке до кољена, а од кољена су биле таман уз лист и скопчавале су се са стране, на ногама су имали шарене вунене чараше и плетене потковане на пети опанке. Тако се у оно вријеме и народ носио, пак су се тако и хајдуци одијевали.

Чим Старина Новак дође, те му друштво упозна кнез Богосав с гостима, с којијем се није знало, таки кнез Богосав понамешта госте за трпезу, да му на собету гостбују, а кућанке му и млађи навалише са свакојакијем ђаконијама и пићем наслуживати. Старини Новаку и његовој дружини једнако се очи отимаху, те све погледају Каменка, коме ондје никако равна не бијаше. Запазивши то кнез Богосав запита Старину Новака: еда ли је слушао од кога што за Небојшића из Коњица? Новак му право казиваше: да је слушао и од њега (кнеза) и од другијех људи, да је то некада силна породица била и јунаке рађала, но да је прије двадесет година то кољено обумрло. Онда му кнез Богосав рече: „Видиш, побратиме, онај је младић што сједи до мога Милоја и Љубосава, рођени син Ненада Небојшића, за кога сам ти ја више реди казивао, како је нагло умръо и он и чељад му, и како му је синчића

шурак, дјетињи рођени ујак у манастир однијео и па књигу га дао. Видиш, брате, како честито од честита одпада, и да лав лава окоти. Он је књигу, како чујем од пријатеља Хаџије врло добро изучио, и смјера да се запопи, а ја сам му се данас први пут видјевши га обећао, да ћу му посад меште отца бити.“ Новак гледи младића па кнезу проговори: „Побратиме, ово је од оне врсте људи, што погледом другијем заповиједају, и осјећају своју тјелесну и умну снагу, пак знаду, да су бољи од другог свијета. Штета, црна ће штета бити, ако се запопи и тако жив закопа. Та тај би био сад овом параштају други Краљевић Марко. Погледај му само око каково је, плећа и руке; та и твој Миливој и мој Грујо, а и више има ту момака, који су се досад и чинили, да су нешто, а сад су се пред овим чисто као збјегли и поништили, те су ми постали сви обични, једни као други, осим онога Небојшића, који је међ њима као неки борић међу шибљем.“

Тако су се старији тихо разговарали, да је њихова бесједа само двоици троици од њих позната била; али су се исто тако и остали јупаци разговарали и Камењку се чудили. По ручку заметну младићи игре и шале свакојаке руке. Новакова се чета поће метати камена с рамена и скакати скока јуначкога; а неки се и у кости ухвате, и поърву се, да виде, ко је хитрији, ко ли тиши, које јачи, ко ли је лошији Највише им је стало било, да виде Каменка као новајлију међу њима, хоће ли бити срца и снаге, као што

је онако на очима. До онда им је најбољи бивао Милоје и Грујо, али сад може бити збиља у другу руку. — Но Каменко осјетивши се, шта се смјера, уклони се од те несташне младежи, и дође кнезу Богосаву и Старини Новаку, и сједе код њих, да коју мудру ријеч чује. Али му кнез Богосав рече: „Видим синко, да си у манастиру растао, како се клониш весеља и друштва младијех људи, а тражиш нас старе људе; но не треба да тако радиш сад, кад си изишао из оне пустиње и међ свијет дошао, гђе ти ваља у своме друштву бивати и са својом се врстом забављати. Ено видиш, шта наши момци раде, и како се надмећу, зар си ти лошији од њих?“ На то му Каменко љубавно и искрено рече: „Ја нијесам калуђерски одрастао у манастиру; ја знам сваку ону игру, и свагђе сам моје вршњаке застидјео, пак може бити, да би тако и ту било, а нијесам рад, да се икоме замјерим, јер се може у толиком друштву и пекоја укољица придесити и изненада заврћи кавгу, а ја не дам ласно и без велике невоље на себе, кад до истине дође.“ Још је био у ријечи, а допаде Грујо Новаковић, пак позва Каменка на игру: „Ако си мужко, хајде брате међу нас, ено нас осрамоти све Милоје Кнежевић, свијем одбаци, и све надскочи и све поваља по трави, ја му данас не смијем у руке никако. Понесе се и узнесе се што му је Десанка родила сина, пак га не можемо смагати, ни доскочити му. Сад си ти још један, у кога се сви уздамо, да ћеш га мало умирити; зато хајде са мном!“

Нато устане и кнез Богосав и Старина Новак и навале оба на Каменка, те га нешто привољеше а нешто и натјераше, да с њима тамо међу момке пође. Кад тамо дођоше, рече Каменку Милоје: „Ала, брате, колико те волим, чини ми се какогођ и мога Љубосава, зато ћу те још више вољети, ако ме надбациш и надскочиш и надървеш, те мојијем гостима данас нада мном образ освјетљаш; јер мени није никако мило, што сам своје госте данас надјуначио.“ Тадај му рече Каменко: „Ја видим, брате, да са човјеком посла имам, и зато ћу само теби навршујући хатар, у ту игру пристати. Дајте тај ваш камен и покажите ми биљеге, да видим и ваше хвале.“ Кад му додадоше камен и показаше биљеге, он се осмјехну па рече: „Бож'ја вјера! далеко сте бацали, истина Бог, ја ћу може бити и прилично вам одбацити, али ми вјерујте, да сам ја досад на пуно мјеста био, гђе се млади људи међу камена с рамена, и да нијесам још видјео овако далекијех биљега.“ То тек рече, пак завитла ону округлу каменину од двадесет ока и далеко свијем одбаци, да су се чудили и готово од чуда поплашили. Исто је тако и одскочио свијема, пак је онда рекао: „Браћо! рашта да се таремо рвањем, ево Милоје брате моје десне руке, кад је опружим и укрутим, пак ако је с твојијем објема савијеш у лакту, ја ћу признати тебе, да си ме надръвао, ако ли ја твоју десницу савијем, ти ћеш признати, да сам бољи рвач од тебе.“ Погодна се браћа ласно погодише, али Каменку деснице ни двојица немогоше савити,

а он свакоме као од шале. „Ето видиш“ рече „му Старина Новак, „да међ нама нема кавгација већ све у љубави бива. Мени је врло мило било, кад сам од тебе чуо узрок, зашто ти ниси рад био пристати у игру са твојом врстом. По томе си показао зрео мозак, и поштено срце; јер да си вјетрогоња, ти би тешко чекао згодну прилику, да се покажеш и похвалиш снагом, што је Бог дао; али више те је памет и добро срце опоштило код нас, синко, него и џинска снага. Краљевић се Марко не слави, што је био само силан и најсилнији јунак на свијету, већ што је био најмилостивија срца и најчеститији човјек и брат својој браћи за свога вијека. Висок лијеп и снажан бити, то је до Божије воље, а честит и добар бити, то стоји до човјека, који се није предао неваљалству, већ се јуначки одржава у чистоћи од свога постанка.“

У ријечи, коју Старина Новак бесједаше, зачу се помагање од женског гласа ниже двора Богосављевих код извора. Кнез Богосав познаде глас своје Круне, и с мјеста потече, а потрчаше и свиколици. Но пред свијем је измакао Каменко, а за њим Милоје. Кад тамо приспједе Каменко, али има шта и видјети: како се Круна мота око једног дебелог раста, бранећи се с мотком и бјежећи од бика, који је као помаман на жену насрнуо, да је убије. Но кад опази Каменка бик, он остави жену, пак закрвавивши очима, учини на њега бијесним скоком јуриш. Но Каменко пружи своје јуначке руке, мало поодскочивши на страну

од зора живинскога, и дохвати бика за рогове, и не само што га заустави, да њему немогаше наудити, већ му закрену тако вратом, да се бичина ричући иза гласа на земљу прућила. У то доба допаде и Милоје и мати му Круна, а мало час и остали, један за другим дотрчавши. Каменко клечећи држи чврсто бика на земљи, да маћи не могаше. Како Милоје допаде, а он повика: „Од куд ту сад тај пакленик? Да те није, мајко, осакатио?“ Мати му каже: „Хвала Богу, синко, и ето Каменку, који умало да не допаде, убио би ме крвник, јер сам већ била сустала; а овако сам остала на миру.“ Докле Милоје с мајком својом проговори, дотле Каменко веза бику лијеви рог за лијеву предњу ногу једном струком од свога паса, и одскочи од њега. И бик се поима, и тешко се већ диже од земље, али га је помама прошла, почем му је губица при земљи, да му рог немогаше више помоћи. И Милоје и Богосав и Круна падоше Каменку око врата, грлећи га и љубећи га, и благосиљајући. А Цвијета стајаше код њих и плакаше од радости. — „Сам те је Бог донијео амо к нама у госте, синко, да ми жени избавиш живот,“ рече кнез Богосав; „јер да нас је и десет овамо дотрчало, опет ту живину не би тако ласно савладали, као ти један што учини:“ Нико од чуда не могаше да проговори ријечи, осим Старине Новака, који овако одпоче: „Побратиме Бојо! Ја сам теби већ једнош приповиједао, како сам, кад сам млад момак био, играо код цркве кнежеве — Раванице — у колу,

пак однекуд дотјераше се двије бичине из поља на нас. Онај први, бјежећи зар од оног за собом, прође с миром, али онај други кидиса у народ. Сам Бог напесе изубаха Краљевића Марка. А Марко, сила напрешита, скочивши са Шарца, спопаде бика за рогове и баци га на земљу, као јање, кад би шћео клати. То сам чудо онда видјео од човјека, пак ето сад исто тако учини тај младић срца јуначкога, зар Маркова. Гледећи те сад, синко Каменко, видим, да је Бог теби више дао него другом овом свијету, зато се не мој узносити, већ вазда помишљај: кад си бољи од другога, да оном лошијем ваља у невољи помоћи, и твојом богоданом красном добротом, јасним и оштрим умљем и чудноватом снагом, да му, гђе узатреба, накнадиш, чега се он као обичан лишава, те и страда обично.“ Што је гостију Богосављевих било, сви се отимаше, ко ће прије похвалити Каменка. Највећа му је захвала била од Круне, Богосављевице. Она га се као рођеног свог сина не може сита ни да нагледи, ни намилује, често додавајући ријечима, да јој је мио и драг, какогођ њезин Милоје, Цвијета и Десанка.

Но Хаџи-Ненад Деспотовић, нешто мисливши, рече: „Вјере ми моје, прије, није никако друкчије, јер те је Каменко јако задужио. Та глава није шала! Што сад по свијету овоме очима још гледаш, ваља најприје Богу захвалити, пак онда Каменку. Тако је то! Ја не ћу рећи, да се не би од оволико јунака још који нашао, да бар то бијесно живинче од тебе одбије, ако би још за

времена приспјео; но овако се чудим и дивим томе младићу, не толико због његове снаге, но ради срца, јер није теби у помоћ трчао, кад је видјео, шта те је снашло, већ је, прије, летјео тако, да чини ми се, ништа брже досад нијесам видјео. То је право витештво! Ја сад премишљах, шта ти ваља учинити, да захвалиш своме избавитељу, пак смислих, да му даш твоју кћер, прију Цвијету, јер сам по нечем увардао и рекао бих, да се њих двоје лијепо гледају, а и милују, и ако су се истек данас први пут видјели. Млада се милост не крије и не преза, ни ода шта, јер је богодана, пак не осјећа, да је крива; и то је права невиност. Јер ондје не ма невиности, која зна, да је невина, почем већ дознаје за гријешење, ако и није она баш грјешна.“

Ко би описао чудо, у коме се тако изненада нађе Каменко и Цвијета на те ријечи Хаџијне. Што је цура од стида свога женскога очи оборила и заруменила се као дјевојка, то је обични понос и дика онијех година; али што се Каменко застиди и као и цура зарумени се, који је мало час онако бијесну бичину на голе руке дочекао и покорио, томе може бити да не би требало другога узрока тражити, до помишљати само на поштење јуначко и на сумњу; јер мораде и посумњати, хоће ли цура за њега поћи добре воље, ако би му је родитељи и брат давали. Он не хођаше никако, да се дјевојци квари драга воља. — Сад да је Љубосав прихватио ријеч, избавио би га барем сумње, ако не стида; али он пристао

уз остале госте усклицавати, као да је већ ствар готова. И сам Стојан Бошковић честиташе Каменку срећу, а кнез Богосав је осмијехом пофермао ријеч хаџијну, исто и Круна му.

Но брат дјевојачки, Милоје, рече своме отцу: „Бабо! Ја ти се молим и љубим ти руку — избави ових двоје од овога чуда! Зар ти није жао Каменка и Цвијете, да овако укочени стоје овдје међ нама! Охраби их с твојом добром вољом!“ Нато кнез Богосав одпоче бесједити: „Мени је, синко, и мило и драго, да се они узму, само ако се милују. Ја знам, да ће Цвијета са Каменком сретна бити, а и он ће с њом. Шта ти велиш, Круно, као мајка?“ „Да им Бог даде срећу,“ рече она; „само ако се воле, јер не ваља да се узму преко воље.“

Нато Видосава Љубосављевица узеде за руку Цвијету, пак је поведавши на страну из друштва, рече: „ви људи мислите, да смо ми женскиње као ви, пак да се такови посао напријеко прекрши и сврши. Наша су срца сасвим другчија од вашијех; зато нам ваља и Цвијети рока дати, да своју драгу вољу по срцу своме слободно каже.“

Видосави су сви одобрили, и тако она оде са Цвијетом и мајком јој Круном дома, а мушкарци осташе сами.

Љубосав приступи Каменку и рече: „Жао ми те, брате, што те тако застиди Хаџија, али судим некако, да ти није баш неповољно, шта ти велиш?“ Охрабривши се рече му Каменко: „Брате! мени на свијету боље среће не треба од ове, али

не знам, шта ће дјевојка рећи. Јер ако рече, да не ће поћи за ме, онда ме више не види Босна ни Херцеговина, већ бих дотле ишао, док не бих дошао на крај свијета, или док не бих ходајући свиснуо. Није шала, брате толики главни људи и јунаци чуше, пак да се осрамотим!“

„Та не бој се, брате, те срамоте!“ рече му Милоје, саслушавши му ријечи изпријека; „јер бих рекао, да ми је сестра добра. пак ти се неће хтјети замјерити, и поћи ће за те.“ То је Каменку било по вољи, но не вјероваше му.

Старина Новак, као прави јунак, који је и на Косову био уз војводу Милана Топличанина, пак се и дружио са онијем славнијем јунацима као изврстан млад јунак онда — не могаше већ више очију да скида са Каменка, већ га гледаше, као да га је намислио урећи. Дели-Радивоје, брат Новаков, исто тако гледаше у њега, као у нешто особито необично. И Грујо Новаковић као и Татомир Радивојевић са осталијем свијем четеџијама погледаше у њега, као у право чудо.

Дели-Радивоје не може срцу дуље одољети, да не проговори. „Сноп је сноп: чега је на очима, имаде га и на дјелу; но опет не бих вјеровао, да је манастирски ђак такога срца јуначкога, почем је одрастао у самоћи, у тишини и учио се само поповини, што јој не треба баш таково срце. Али сад баш мислим, да мора некако по крви бити, јер се то не одрађа тако тек од чегагођ.“

Кад те ријечи кнез Богосав саслуша, као да му нека друга и особита памет изненада дође,

пљесну се дланом по длану, пак онда рече: „Знате ли, браћо, ако Бога знамо! Ко му је отца родио? Родила га рођена сестра Страхињ-банова из Бањске! Није чуда, што му је и отац и стриц онаки био, и што је и сам такови! Девето ће колено још показати, да је рода Страхињина! Е онај је био први до Марка; више не ма онакијех! Благо теби, побратиме Новаче, ти си био близу Страхиње бана на Косову, на ономе покољу, како си ми казивао. И ја сам тамо био, али сам запао амо далеко на десном крилу, далеко од вас одонуд. Нудер, вјере ти, приповједи оно чудо, што почини бан Страхиња на Косову, нека му бар сад сестрин унук чује, од какове је кости и крви.

Старина Новак одмах каил бјеше послушати побра, те посједаше ондје код извора по трави, а он поче овако приповиједати.

„Казује се још за два боја страшна, како је Марко Краљевић као војсковођа Турке осакатио, особито у ономе је страхота била, кад је Марков брат Андрија погинуо и Реља се крилатица од наглости, јурећи Турске, утопио. Е, браћо, ваља разумјети, да је Марко један за све остале ваљао. Сам је покојни војвода Милан Топлица казивао нама војницима, кад га ко запита: хоће ли доћи Марко из Прилипа сада на Косово, за њега овако: „Није Марко дома; али ако стигне на вријеме, а Милош ће ићи по њега, и он ће с њиме одмах доћи, онда ћете чуда видјети, што се не да никако помислити, док га човјек не види; онда ћете видјети, да смо сви остали данас на

гласу јунаци, што нам се тако чудите, према њему, као тићи соколићи према крсташу орлу великоме. Бан је Страхиња по једаред јунак и први до њега, али бадава, кад ни налик није на Марка ни он, нити је био Крилати Реља, ни брат му Андрија, ни Милош Обилић, ни нико. Тога више не ма; пак се не зна; ко је већа и силнија хала, он, или коњ му Шарац. Што је Марко стаса и раста горостасна и трсната, те и немјерене снаге џиновске и још силније, али што је онака срца јуначка, поштена и милостива и само за своју браћу и за народ куцајућа, тога, браћо, нити је било, нити ће бити, и то га мене у врсту божијех угодника још за живота.“ Тако покојник казиваше за Марка и праву је истину говорио. Ја сам виђао Марка више пути, и познавао сам бана Страхињу, и Милоша, и Милана, и Ивана, као и Југовиће и остале наше јунаке. Видите ли пашега Каменка; он би Марку тешко био до рамена, а Страхињи истек до уха. Ја сам нрема њима стајао, као дјечко од тринаест-четрнаест година према обичноме сада понајвећему човјеку. Ја сам момак био око својих двадесет година, пак сам однијео књигу Миланову бану Страхињи у Бањску, и пољубивши му руку, погледах у њега, кад ме запита: „Одкуда си синко, и чији си, и јеси ли војник?“ Нијесам се препао од бана, јер га је вас свијет познавао, да је благ и честит господар, већ сам му се зачудио руцп и гласу; јер кад је своју широку руку — као моје три — мени на главу наслонио, помиловавши ме то тјемену, тешко му се на ногама

одржах од терета од јуначке деснице; а кад ми проговори, свеједно ми чути силно бијаше, као издалека громов глас. И ја сам био приличан момак на очима, али бедава; ево не могох му ништа одговорити од чуда, што ме је задесило. Бан мишљаше, да сам се јако застидјео, те ме пође ослобађати лијепим ријечима, док му једва казах, од куд сам, и чији сам, и да сам самовољац. Кад бан чу, од куд сам и чији сам, а он се чисто обрадова и рече ми: „Знао сам ти синко, врло добро покојног родитеља. Он је био како ршум, и добар јунак и убојник. Јеси ли се и ти турио на отца? Но како си самовољац, добар си знак већ дао, да ћеш његовим трагом. Посад ћеш ми вазда ти књиге од Милана доносити, да те често виђам.“ Од тога сам доба увијек му књиге приносио и тако сам га завољео, како родитеља. Кад сам му други пут био с књигом пошао, рече ми покојни војвода Милан, да га који дан у Бањској причекам, јер ће и он тамо бану у госте доћи, пак ћемо се заједно повратити на завичај. Кад ја дођох у Бањску и предадох бану књигу, он одмах привикну слуге и заповједи им: „Прихватите овога војника, нека му бавишта у честитој одаји, и коња му спустите у подрум к нашијем коњма!“ Ту ја чух од млађијех, да ће доћи у госте бану најмилији пријатељи, и да погледају и Краљевића Марка и остале највеће јунаке: Милоша Обилића, Милана Топлицу, Ивана Косајчића и само три Југовића; Воина, Бошка и Миливоја, што их бан пазаше као рођену браћу. Још се

надаше, да ће му доћи и таст Југ Богдан. Није прошло три четири дана, сви се гости искупише, осим једног Марка, коме је подалеко и било, и осим старога Југа, што бјеше пуно некад на жао учинио Марку, пак зар не хоћаше још, да се тако изненада код зета му састану, премда Марко на ту јадну кавгу никада и не мишљаше. Ту сам видјео, што дотле нијесам, на скупу оне јунаке, какови се не рађају ни свакијех вијекова. Бан их је ипак све надвисио, Милоша мало, а Бошка мало више, а остале неке и за по главе; но Милош је био крунан готово као бан, а и Бошко је мало изостао од Милоша. Али кад дође Марко међу њих, е, браћо, лажно је рећи, да су они према њему били као дјеца, али их је нестајало јако из очију. Ја не вјерујем, што гата свијет за некаке дивове, да су и они могли онакова страшна и јуначка створа бити. Ја сам казао, да сам већ Марка видјео, но оно бјеше само у часу, али сад сам га гледао, да га се нагледам. И баш и Милош баш су људи необична створа, стаса и узраста били, али кад дође Марко, онда ми се они некако смањише и учинише ми се обичнији јунаци; само Марко остаде као неко чудо. Случајно упитах Маркову главну слугу: би ли могао изблиза и Шарца му видјети и оружје. Он ми рече: „Шарца можеш видјети одмах, и копље, али ти сабље и буздохана не могу показати, јер је то оружје код њега; већ ти довребај, кад он куд изађе, а ја се десим тамо у конаку, пак онда можеш видјети и буздохана; али сабљу увијек

паше и не оставља је иза себе, те не знам никако, како би је се могао баш додјести, да је са свим видиш.“ Кад ја то чух, замолих га, те отидосмо одмах у подрум к Шарцу, гђе он сам самцит обашка бијаше и по своме подруму ходаше по вољи, јер се везати не даваше. Најприје му уђоше два коњушара, што га тимарише и послуживаше, пак онда нас двојица пођосмо; али ја како сам одостраг приступао, застадох на вратима, кад опазих чудо од коња, који је само за Марка био створен. Али момци ми привикнуше, да слободно уђем унутра, и да се не плашим, јер је, веле, добар предобар и паметан је, осим крста, као човјек. Тако се и ја охрабрих и уђох у подрум. А Шарац као да нам је разабрао разговор, погледа ме, пак управо к мени прије и наслони ми главу на раме. Ја сам га омиловао и гледао га, какова је страхотна створа. Тешко сам му гребен мало прстима домашио, колики је голем у висину. А прсију је био тако широких, да му између првијех ногу распедим двије моје педи, и још ваља моја шака да схвати од ноге до ноге. Плоча му је од три оке гвожђа. Био је и голем и дуг за подругог највећег коња, али је крупан био и за двојицу. Ја запитах момака, би ли му се смјео уклонити, јер ми је глава његова била отежала, да сам готово био клонуо; а они ми рекоше, да радим, штогођ хоћу, да не презам нимало. У тој ријечи дође и Краљевић Марко, да по обичају свога Шарца обиђе. Како га Шарац осјети, а он мене остави и оде му у сусрећу.

Е, браћо, ко није оно видјео, не може вјеровати, како коњ воли свога јунака, а јунак свога јуначкога коња. Шарац се изправи и пропе и објема првијем погама обгрли свога господара, а Марко њега рукама око врата, и онда видјех, да коњ љуби човјека по образу и по прсима. Ја вам не умијем оно миловање изказати. А кад Марко рече: „Доста је, Шаро; камо ти оброк?“ на то двојица момака донијеше у великом сребрном сану пола кухан пиринач и три велика шенична сомуна, и донијеше у сребрној бачви око двадесет ока бијела вина, а у другој опет исто таковој толико воде с извора. То све метуше пред Шарца, осим сомунова, а сомунове узе најприје Марко, пак их изломи, и комад по комад даваше своме доброме, поузданоме Шарцу. Кад је појео три сомуна, онда је за њима посркао све вино, пак се наклопи на пиринач, и поједавши га, напи се мало само воде, а момци брже боље донијеше још онолико пиринца, те и њега Шарац покуса и попи сву ону воду. Кад се тако нахранио, онда га погледа Марко и запита момке, је ли навађивао на врата, да се мало прохода. Момци му рекоше да није. Потом га Марко опет помилова и даде му повелики колач шећером посут из цепа, пак отиде, а и ми лагано за њиме.

Колико сам радо гледао у Шарца, ни на крај памети ми није било, Маркову сабљу погледати, што му је о појасу била. Бадава, шта је сабља према Шарцу! Једнако сам вребао, да Марко куд оде, да му видим буздохана, али ба-

дава, јер кад гођ куд пође, он га понссе собом. Но једнош кад тако са госпоштином одјезди некамо, видјео сам му копље у дуљину од дванаест лаката од најједријега сандалова дрвета, што је од себе црвено како крв, а живић је дебео био четрнаест палаца унаоколо, за три лакта је било у оштру челику, а гђе га Марко у руку узима, да се њиме баци, опдје је опшивено јелењом кожом. А тако је тешко било, да бих ја посла имао по сата носити га само, а њиме се послужити на међдану не бих могао баш никако.

„Кад видје Марков момак, да ми је баш жао, што не могу да видим она друга два комада оружја, а он ми рече: „Хајде, море, кушај срећу, кад се господар врати, а и ги му уза ме прићи и маши му се руци, и као да не знаш тако око господе вјешто да чиниш као ја, и као други момци, пођи, да му прихватиш буздохана са ункаша, можда ће ти пустити, да га збиља скидаш, и да видиш, како је лаган.“ Ја послушах тога момка и притрчах и ја тамо међ господу, кад из шетње дође, и пољубивши Марка у руку, маших му се буздохана, како бјеше о ункашу, но не могох домашити, да га скинем. Видјевши Марко моју кубуру рече ми: „А шта ћеш ти то, кад си мален и пејачак? Нити га можеш дохватити, нити олако понијети.“ Ја му се поклоних, пак рекох: „Господару, хотијах од жеље, да ме већ мине, да га се мало само додирнем, јер не знаш, како гинем за тобом, за твојим Шарцем и за оружјем, да га се нагледим само.“ Марко се осмјехну

и сва господа остала, а он скиде буздохана, пак ми га даде у руке. „Ето“ вели „пак окушај срећу, би л' њиме банове претурио дворе!“ Он ми та додаваше једном руком, као свога обичног шестоперца, и ја пружих десну руку, да му га прихватим; но бан и Милош повикаше, да га у обје руке примим, јер ми је, рекоше, за једну превећ тежак, почем је у њему шесет и шест ока. Ја послушах и примих га и понесох за њим обје-ручке. Срамота ме је било, да се њиме завргнем као тојагом, већ се усилих, да га у наручју носим, и донесох га до двора. Онда ми рече мој војвода Милан Топлица: „Дед', Новаче, нијеси ни ти мачији кашаљ, већ поједаред момчић, окушајдер, колико би се далеко бацио њиме!“

„Аја, боме војвода, рекох ја; од хитања не ма ништа; моје се руке не играју с њиме; али волим, што сам га се додјенуо, и овако га се могу лијепо нагледати, него да сам, Бог зна, шта добио.“ Онда га узе Марко од мене, и рече ми: „Новаче сипко, док сам гођ овђе, кад гођ хоћеш, дођи ми горе у одаје са мојим момком Миладином, пак се иагледај и њега и сабље; само гледајте, да је који не испусти и оштрице да јој не поквари, јер је и она за вас, дјецо, позамашна.“ Тако сам му овај дан и сабљу видјео и имао је у рукама. Какав је гођ Марко био, онаки му је према њему и Шарац и оружје. Исто је био и Шарац и оружје му према другијем коњма од мејдана и према убојноме оружју другијех јунака, као што је Марко према јунацима.

„Ту сам у Бањској гледао јуначке забавс, каковијсх више већ не могу ни чути ни по онда видјети. Како се оно бацало камена с рамена! Камен од четрдесет ока испадао им је из шака као пиљак, а за Маркову је руку био врло лаган, те га и не бацаше, да му не трза деснице. Ето и Каменко здраво баци онај камен данас, али би ли вјеровали, да би бан Страхиња тај камен бацио трипут онако далеко, а Марко би га завитлао као јаје из руке.

„Једнош по подне стаде Марко на двор са Милошем Обилићем, пак како су већ у разговору били, рече Марко: „Видиш, брате; мога шестоперца, што ти се чини, да је одвећ тежак за руку; ја сам му се навикао, пак за лагљи не марим; исто би и ти могао своју руку навићи на тежи буздохан. Само ваља увијек, док се не научиш, махати њиме.“

„То му рече, па га од шале баци преко банових дворова и рече његову најјачему момку Стаменку, да му га патраг донесе. Ја од чуда потекох за Стаменком, и боме пођосмо двије три пустимице, док га нађосмо. Кад се вратисмо с топузином, онда га узе Милош у руку, окреће га, замахује њиме и баци га преко двора. Томе се јако обрадова Марко и рече му: „Е видиш, брате, да има у теби снаге, само је још сам не познајеш.“ Но Милош му искрено одговори: „Та, зар и ја знам, да сам од најјачих људи на свијету; али ја знам, да ја нисам Марко и да је твој буздохан за моју руку тежак, јер ми хоће

да изтргне руку за собом, кад се бацим.“ Нато се Марко насмијио: „Иди с Богом! Нисам ја баш, Бог зна, колико од тебе снажнији, већ сам се навикао на тежко оружје, да ми барем по злој срећи негђе душманин не би с мојим оружјем како досадио. А ти си и сам видјео, кад оно под Кестеном разбисмо Турке и Грке, па кад се ја бацих за оним арапским везиром, како Арапија хотијаше да ми измакне топуз, док још ја нисам приспјео, али кад на потежак терет наиђе, окани га се и побјеже од њега, да је не застанем ондје, јер ваљаде топузину и поницјети и попети на ноња, па онда побјећи с њоме.“ Тако се они разговараше, а нато дође и бан Страхиња са осталијем гостима, и кад чуше, шта се ови разговараше, рече и бан: „Марко брате, не можемо ми никако, па ниједан, као ти; јер и ја могу твој топуз прилично бацити и помало се владати с њиме, али тек ми не иде онако ласно и обично од руке као теби. Твој је буздохан готово за моја два. И теби би потешко било, да узмеш у руку сад два пут тежи топуз од твога; а тако је исто, брате, и нама, кад узмемо твога. Теже је теже, а јаче је јаче![a] Кад им момци донијеше и копља, онда рече Бошко Југовић: „Ја за право дајем Марку. Кад је он мене једнош мало окарао, што носим танко и одвећ лагано копље према себи, и кад сам ја узео његово у руку, пак видјевши, да је његово десет пути јаче и теже, пак и поузданије од мога — одмах му примим тај мали укор као наук, и од часа пођем, како ми рече, све потеже

копље носити и на њега се обикавати, и тако сад носим копље, потање од Маркова, али баш исто као што је у зета Страхиње и Милоша, а они су веће снаге од мене.“

Није с горег,“ рече Иван Косајчић, „тешко оружје. Јер Марково копље на разбоју, гђе падне, кад га на кога пусти, ту га и нађе, пико га од душмана и не диже, јер види, да је као читава окресана јела; а да је лагахно, не би га тако, кад год хоће од себе бацао, да му га не ограбе непријатељи, пак се не би по вољи ни служио с њиме. Само је изпрва потешко, док се човјек не навикне на потешко.“

„Кад се тако сва господа искупи, онда рече Марко: „Хајде, браћо, да се мало на коњма прошетамо. Момци опремите нам коње!“ Хитри и вјешти послушници бјеше, пак је све за тили час готово. Свијема коње изведоше, али Шарац сам дође Марку. Колико је у мени узаврела крв, што бих радо за њима и сам пошао, толико сам се нешто и снебивао, али најзад одоље ми жеља, те упитах мога војводу Милана: „Зар, војводо, не ћемо ниједан за вама поћи од момака?“ Он ми нато рече: „Ко не жали коња, може поћи; хајде и ти ако ти није жао парипа!“ Кад ме опази Марко, да и ја мога парипа изведох, онда рече Милану Топлици: „Тај твој Новачић све некако воли бити уз нас и све нас се лијепи; он ми се допада, од њега ће бити честит војник.“ Те су ме Маркове ријечи узнијеле, да сам мислио, на небу сам, а нијесам на земљи; и по онда сам се

некако појуначио, те се слабо коме уклањах с пута, а невјерији никако. И данас ме уздиже и држи оно вријеме, што сам са онакијем јунацима попегђе и понекад боравио и са њима на боју био. Е, Боже мој, никада више онаке славе ни онака поноса нашега! Кад премислим, како нам је данас, несмијем се на она времена обазирати, јер ме мука хвата од љутине, што нијесам кадар оно повратити!“ —

Видјећи кнез Богосав, да се Старина Новак јако ожалостио, кад помињаше она красна времена за своје дичне младости, хотијаше га мало разговорити, штогођ друго бесједећи, те рече своме пријатељу Хаџији: „Пријатељу Хаџо! Све те заборавим питати, како си путовао сад најкашње доба са опијем Мљечићима из Дубровника у Мљетке? Одмах нато Хаџија окаилио, да пријатељу наврши вољу, али препријечи Старина Новак, одпочевши приповиједање: „Прођи се, побратиме, сад Хаџије: имаће нам кад и он своје путовање приповједити. Ти би радо, брате, мене разговорио, али се ја морам и сам разговорити, ако ми и не иде од срца; шта ћу, кад сам себи не могу боље стећи вријеме, и кад не могу са срца овај терет свалити, који све мало помало завлађује мноме, док ме једнош сасвим не сруши. Ја се не бојим нимало Турака невјерника, већ трнем сам од себе; а већ како је, тако је, из ове коже никуда. — Дакле, браћо, отидох и ја за онијем бољијем људима онда у шетњу. Марко језди сриједом, с десне стране до њега је први Страхиња, а с лијеве

Милош, до бана је Воин Југовић, а до Милоша Милан, до Воина је Бошко, а до Милана Иван, до Бошка је Миливоје, а до Ивана неки Срђо Злопоглеђић, рођак Рељин. Ја за њима и још десетина око мене момака бијасмо им пратња и послуга путем. Дошавши тако испод Бањске на једну раван, одјахаше коње, пак пободоше копља и повезаше за њих. Само Шарац ходаше, камо хотијаше сам на пусто, али је готово једнако био уз Марка, и врло се мало од њега одвајао, али га с очију није скидао, ка' ни Марко њега.

„Ту сам гледао, како се огледа јуначка снага, и видјео онакове снаге, што је тежко само по ријечима вјеровати. Они се нијесу рвали ни натезали клипка, већ су читаве живиће растове и церове, а и жилаве од бријеста кршили рукама и дебље преко кољена, као ми сад сухо пруће. Који је јунак снажнији, онај чистије преломи оне живиће. Ја сам гледао Марка, кад који живић узме у руке, пак га од једаред тако чисто преломи, да се нигђе не зацијепи, већ би човјек рекао, да га је препилио, или зарубио оштрицем. По Марку је био најснажнији бан Страхиња и Милош Обилић, пак онда Бошко Југовић и Срђо Злопоглеђа; а и остали су били немјерене снаге јунаци, каковијех не ће скоро бити. — Послије су скакали скока јуначког на Рељиноме скакалишту. Ту су исто тако били код бана у гостима прије неколико година још за живота Рељина, пак им је ту Реља за чудо свијем одскочио био. А сад, кад тамо дођоше, повика Марко: „Ej Реља брате, никада те више

не роди мајка! Боже мој! кад нас онако састави, што нас тако брзо разстави? Кад ми, браћо, падне Реља на памет, увијек ми срце протужи и суза ми за њим полети; и као да ме двојако осјећање обузима: мило ми је, што ми братски друг бијаше, а кад ми се за њим разжали, волео бих, да га нијесам ни познао на свијету.“ Нато рече Милош Обилић: „Ао мој брате! има се и за ким тужити; никада га више онакога! Док бијаше жив, бијаше ми баш мио и драг, али и обичан брат и старији друг; али од кад га не ма, и што га дуље не ма, све ми бива необичније и теже без њега, и све га се чешће сјећам.“ Тако је сваки од њих за Рељом јадикујући говорио; а Воин Југовић прихвати главну ријеч и рече: „Наш отац не ма дана, да га по неколико пути не спомене, и увијек му за њим удари суза на око. Он увијек сада говори: како је гледао чуда од јунаштва, што је Реља чинио; по Марку, вели, не ма га више на свијету; може бити само наш зет Страхиња онаки, као што сам онога мојим очима гледао; истина, вели, ја сад не могу као онда са младијем јунацима ићи напоредо, јер сам по старости сустао, те сад не могу ништа ни рећи за ове млађе — али да Бог да, да буду само налик на њега. — Тако он и мисли и говори.“ Бан Страхиња прегледајући, како је Реља силовито скакао, уздахну од срца за њим и проговори: „Погледајте, браћо, чудо од снажне лакоће и пресилне хитрине! Осим Шарца не може му ни коњ доскочити; ено биљеге од мога ђога — Рељина је старија има више

од лакта! Ено Краљевића скакала код Мрњавчева града на Херцеговини, а ено и Милошевијех код Гњиле на Дрини, али не ма овога размака. Та ето ми сад чисто не вјерујемо, да је то могао учинити човјек, а ми смо ту били, кад је хала скакала, и ја сам му с Марком те биљеге за спомен турио. Ја не знам, како ће наши потомци то примити за истину.“ — Ту су се и копљима бацали и гађали биљеге. А најзад су сабље огледали о свилу и о воштану свијећу. Објесе комад свиле о испречену притку, да се вијори, исто тако и воштана свијећа подебела, као што се обично граде за пријестолне свијетњаке, пак онда ударају сабљама по њима, и она је добра и сабља и рука, која пресијече свилу или свијећу. А кад су сви свршили, онда су опет појахали своје коње витезове, и вратили се банову двору онако исто, као што су и овамо дошли.

„Кад дођосмо дома, привикну ми Марко: „О Новачићу, а јер, море, ти баш ни у једну игру с нама не пристаде! Та момче, да си бар окушао срећу, колико толико, да вићу, шта може збиља бити од тебе. Е, док први пут изађемо не ћемо на тебе заборавити.“ На те се Маркове ријечи застидјех мало, али сам ипак рекао: „Аја боме, господару! Никад ништа од мене тамо према овакијем јунацима. Та ја стојим као сјеница међу вама, пак шта ћу ја тамо на онакој игри, која није за мене.“

„Е није да!“ рече млади Миливоје Југовић; „да како ја? Та пијесам ни ја, Бог зна, колико

од тебе утекао снагом, пак опет се њима не дам баш тако понижавати, већ пристајем с њима у сваку и најтежу игру, пак ако ми ништа сад не користи друго, а ја се барем учим, а од наука бива навика; пак ми је опет велика корист, јер се приправљам за бој, гђе не ће бити шале, ни времена, да се онда учим. Тако то треба, мој Новаче, заранije да се приправимо!“ Тако се они и са мном нашалише, а Марко ми пружи копље, да му га на мјесто однесем и оставим, јер знаде, да сам ја најволео све, што је његово, ма само додирнути. А и истина је права било, чим сам се његовог чега само досјегао, оно ме је чисто храбрило и крепост ми необичну давало. Ја и сад мислим, да ми је Марково оружје, пак кад бих га се сам додиркивао кад и кад, да ме нико, чини ми се, не би могао свладати. Кад смо тако једнош били под бановим виноградом на ливади његовој, те се и ондје јуначке игре зачеше, а мени рече Марко: „Е дела сад, Новачћу, окушај срећу, пак и ти се баци убојитим копљем.“ А ја се бацих мојим копљем, али не могах ни дотурити до њине најближе биљеге, зато се замолих Марку, рекавши му: „Молим ти се, господару, дај ми твоје копље, да га се само мало додирнем.“ Сви у мене погледаше, шта ће то сад бити, мислећи, кад се ја само додирнем Маркова копља. Еле, чим се ја њега додјенух, а ја ти се бацих са мојим копљем чак до биљеге, у коју су први пут гађали; и ако сам се онда у први мах и промашио, опет су се сви чудили, и мило им је било. Кад

сам се хтјео бацити, ја сам опет Марково копље омиловао.

Сад ме Марко за узрок запита: што му увијек копље помилујем, прије него што се мојим бацим; а ја сам му пред свијема искрено казао, да онда мени друга снага дође. На то су се сви грохотом насмијали, али су се и чудили, како сам ја сваки пут и боље и удесније копље бацао, да сам од другијех момака и мојих другова и врсте поодскочио био. „Кад је баш тако и зауварно ти је,“ рече Марко, „да ти барем поклоним штогођ од мога оружја, пак ако тако узнапредујеш с њиме; можеш и нас све за неко вријеме превазићи и престићи!“

„Не ма од тога ништа, мој господару! Твоје оружје мене крије, али само из твоје руке, а чим би га мени предао, не би ми ништа, чини ми се, вриједило, или баш мало; оружје ти је без тебе, као и друго оружје, само је другчије уза те и у твојој руци“, рекох му ја. Он се насмија: „Е шта ћу ти ја, кад не могу ни ја уза те, ни ти уза ме тако бити, да се не раздвајамо. А ми ћемо се одсад познавати, и даће Бог, те ћемо се и почесто виђати.“

„Кад се, браћо, и сад сјетим онијех времена, с кијем сам се познавао, и како су ме онаки људи пазили, чисто се сам себи чиним, да сам бољи од Старине Новака садашњега. Ја знам, побратиме, да си и ти оне јунаке видјео и памтиш их, јер си био војник, као и ја, исто их зна и Хаџија, а и Стојан, али се нисте с њима тако састајали

као ја. Пак и опет, судим, да вам је мило, кад их се сјетите, и помислите, какви су били на очима и на мејдану.“

Нато сви старци повикаше као из једног грла: „Е мој брате! како да није мило човјеку, кад се онакијех сјети, што их сада ни мисао не може онако да схвати, како што су били, а камо ли да уста ријечима кажу, какови је поглед само био у онаковијех сила“.

„Сад, браћо, кад зажелисте,“ рече Старина Новак, „да вам кажем, како сам био на Косову близу бана Страхиње, и шта сам очима гледао, шта човјек почини чуда од онакове турске војске. Испричаћу вам све по истини, како сам својијем очима сагледао. Но ваља ће ми из почетка започети, те ћете лакше дознати, зашто се што онако догађало. — По ријечи кнежевој свака је поглавица, као што су војсковође и војводе биле, кретала своју војску, и коме је на Косово било ближе, онај се тамо рочио и тамо је ишао с војском, а коме је био Крушевац наручан, онај је ишао тамо кнезу, и с њим се кренуо у Косово на рочиште. Сви знамо, да је Марко био над свијем војсковођама и војводама поглавар и од све царске наше војске права глава, која се радо слушала. Султан Мурат готово се толико бојао Марка сама, колико свијех другијех јунака, пак је довребао згодну прилику, кад њега дома не бијаше, већ је некуд надалеко отишао био, рекоше, у Азију, да неке Прекоморце поиште, што су насртали на хришћанлук и на свете ударили

цркве, да се сњима зато разрачуни, и да се на мири, те је тако дуго морао зачамати на јабани преко мора, а Турчин онда диже сву своју силу од преко 400,000 војника на Србе и дође изненада до Косова. Кнез је Лазар што брже саставио војске нешто, кажу, око 100,000, мислећи, да и Турчин није, Бог зна, са каковом снагом на њега пошао, те похити на Косово, да срете Мурата, да му не гази даље земље српске. Три су главне биле војсковође; једно бјеше Страхиња, као најчувенији и најглавнији јунак по Марку, до њега је био Милош Обилић, а до Милоша, или једнак по старјештву војничком обојици, али обојицу надмашајући господством, Вук Бранковић. Истина је, да се још онда прије боја поговарало, како је Вук Бранковић омрзнуо на тастбину своју, особито због Милоша Обилића, одкад га је кнез Лазар позетио, и како је наканио издати свога таста Мурату на Косову. Тако се говорило по свијету, но неко вјероваше, а неко се посумњаше, а неко не вјероваше никако, да ће онаки великаш од колена Немањина тако грдно дјело учинити. Еле је, браћо, као што и сами знате, било свакојакијех ријечи, да се чисто народ бунио, а најгоре је било старијим војницима, кад чуше, да још Марка не ма дома, пак су чисто очајали за њим, јер знадоше, колико им ваљаде, кад предњачи. А и кнез је Лазар некако необичан био, као да је кобио себе, исто му и царица Милица, баш кад смо се из Крушевца кретали, да пођемо на Косово, све војводе устављаше

редом и све и омање капетане, те их запиткиваше, јесу ли јој вјерни кнезу, а најзад заће по браћи својој, те свакога позиваше, да јој остане код двора брат од заклетве, а кад ниједан не хоћа, да се дома из војске поврати, оставивши осталу браћу, она паде од јада на земљу, као да бјеше изван свијести. Но и то неко видје, а неко и не видје, а и ко видје, одбијаше на женску слаботињу и на сестрину милост, те не поквари војсци добре воље. Кад смо дошли већ на Косово, опазили смо издалека, гђе нам придолази Милош Обилић сам без Марка, који је још одмах од Крушевца отишао у Прилип по њега, да га зове на бој на Турчина. То је сила убило војску, али се опет охрабри, кад видје весела и добре воље свога Милоша Обилића, који још рече: да се нада, да ће још и Марко до који дан доспјети и пред војском поћи.

„Мирно смо починули неколико дана и одмарали се, док нам и кнезу Лазару крсно име дође, кога хоћаше ондје у околу на Косову да прослави по нашем, браћо, обичају.

„Уочи тога дана била је вечера под књежевим шатором, и све су поглавице тамо биле зазване. Ја сам био уз мога старијег, уз војводу Милана, пак сам све могао чути и видјети. Кнез Лазар је сједио у горњем челу, с десне стране до њега сјећаше стари Југ Богдан, а с лијеве Вук Бранковић, до Југа је сједио бан Страхиња, а до Вука стара војвода Влајко, пак онда остале старјешине низа софру, а у застави је био Ми-

лош Обилић, до њега је сједио с десне стране Милан Топличанин, а с лијеве Иван Косајчић. Тако су сједили и уставши најприје на молитву, помолили се Богу, пак су онда у лијепу разговору и господској ријечи, шта је Бог дао, вечерали; и све је тихо и мирно било, док не пођоше веселе здравице. Здравице су у кнежево здравље добро пошле и сретно прошле, али кад кнез узе златан пехар с вином у руке, пак се на ноге од столице диже, и овако, браћо, наопако поздрави: „Ја ову здравицу не напијам по старјештву моме тасту стару Југ-Богдану, ни по господству моме зету Вуку Бранковићу, већ баш моме млађем зету Милошу Обилићу по његову је јунаштву напијам. Здрав, Милошу, који си ми досад вјеран био, а који си ме сад наумпо издати турскоме султану Мурату Османовићу! Здрав ми буди, и не учини те издаје са том двојицом твојијех другова, Миланом и Иваном! Здрав ми буди! вино попи, а на дар ти дајем овај златан пехар!“ Кад то зачу сва софра, те запламти образ до образа и све се чисто окамени. Али Милош, поштеног и јуначког срца човјек, скочи са своје столице у застави, пришав кнезу, пољуби му руку, и из руке му прими пехар с вином, пак повративши се опет у заставу и попивши здравицу, рече своме тасту и цару овако: „Хвала ти, честити кнеже, на твоме дару, али нехвала на такој ријечи! Ми нијесмо издајице били, нити ћемо бити, а да Бог да, да ти не сједи издајица уз кољено. Сјутра ће бити Видов-

дан, видјећемо, ко је вјера, ко ли је невјера и издајица!“ То му рече, пак се диже и остави кнежева шатора, а за њим отиде и Милан и Иван.

„Ја пођох за војводом Миланом, но он ми тихо рече: „Остани, Новаче, тамо код кнежева шатора, можеш коме тамо узатребати прије но мени.“ Е, браћо, то су му посљедње ријечи биле, које сам му ја саслушао, а по онда га већ жива нијесам ни видјео, но мртва, кад смо га са осталом браћом сахранили!“ То им Новак кроз сузе говораше, док најзад не умуче од велике жалости.

На Старину Новака гледајући сви су се заплакали, јер су и исту ону жалост за својијема бољијем осјетили били.

Почем се старац од жалости поврати и утре сузе, одпоче и настави своју ријеч: „Под кнежевим шатором бијаше све као убијено, више од стида, него од страха. Није се нико у њих мијешао, да кметује тој кавзи, нити се коготј смјео тако утаћи, да сјетује кнеза ја Милоша, до јединог бана Страхиње, који их је све онде надмашио био и умом и јунаштвом. Бан кнезу овако говораше: „Ох нама до Бога! шта учини, кнеже пашеноже! Јер застиди онаке поштене јунаке мучном неправдом, назвавши их издајицама? Није Милош ни Милан ни Иван подобан, да учини опачину и име своје да окаља. Кажи нам сад, ко ти оповидје, ко ли ти опаде оне људе? Не таји грдна непријатеља и свог и њихова, а и нас свијех, који је наумио нас завадити и на зло

окренути.“ Тако је бан на кнеза ударио ријечима, а уз бана скочи онда и Бошко Југовић, те ноће кнезу говорити, да каже гога противника, који му је она три ваљана јунака оцрнио онако, да су од стида и од једа софру му оставили, и ко зна, шта још могу учинити. Но кнез Лазар одгоди то све до сјутра, рекавши им: да је старије јутро од вечера. Камо срећа, да је тако и прије помислио, пак да није онако наопако и по себе и по све Србство наздравио. Еле, што би, би. Мало посједише онде под шатором за софром, пак поустајаше, и отидоше сваки своме шатору.

„Кад сјутра дан осване, а ја отидох до шатора Миланова, но тамо застадох све његове капетане и барјактаре, гђе се буне и туже, што им не ма војводе. Слуге рекоше, да је још у поноћи сјео на коња и отишао Милошеву шатору. Ми похитјесмо сви тамо, но кад тамо допадосмо, ондје бјеше силна гунгула. Ту су биле готово све главне старјешине са кнезом Лазаром, и ту се чудно поговарало; неко вељаше, да су се сад тек озлосрдили, пак отишли Мурату, да с Турцима ударе на кнеза Лазара; а неки, особито главни јунаци, као што бјеше бан Страхиња, Бошко и Воин и Миливоје Југовићи, не даду на њих црне рећи ријечи. Ту сам тек разабрао, да су сва тројица ту ноћ око поноћи отишли некуд из војске, не казавши ником, куда ће, и пораштa ће. Сами знате, браћо, који сте ондје били, како вам је било, кад је глас пукао по војсци: да је кнез Лазар за својом вечером назвао издаји-

цама Милоша, Милана и Ивана, и да је те исте ноћи њих све тројице нестало, да су отишли, неказавши никоме ни с Богом, не могући подносити те руге, ни тога стида. Баш сам се десио близу кнеза уз банове момке, с којијем сам се добро познавао и пазио, и видјео сам га, како је био забунчовјек, да чисто не знадијаше, шта ће коме одговорити.

„Истина је, да је бан Страхиња бранио једнако она три јунака и нас све храбрио, да се не плашимо, и да не сумњамо, јер онаки нијесу кадри нама о злу радити. Тако је све то трајало до подне. Сами знате, да се онда завикало, да Турци иду на нас, те се и ми за час тили преправисмо и Турцима отидосмо на сусрет. Милановa је војска дошла са свим бану под руку, те сам тако близу њега и на боју био.

„До онда је обичај био, те су војске изабрале своје мејданџије, које су најприје мејдан дијелиле и као неку срећу или несрећу војсци својој прорицале, одржавши мејдан или оставивши на мејдану главу. Но тога онда не бјеше, већ се одмах, како и сами знате, ударисмо и побисмо крвнички. Дуго би било казивати, како је сва наша војска, колико сам ја био увардао, напредовала и страшно потисла Турке, већ ћу вам само по жељи испричати, шта почини бан Страхиња од Турака на моје очи.

„Напредујући тако за баном Страхињом, набасасмо на читаве редове исјеченијех и поубијанијех Турака. Тадај бан мало стаде и пође про-

лијетати на својему неуморноме ђогату унакрст кроз турску војску, док наједаред гласовито, као што му грло доноси, повика своме пашеногу кнезу Лазару: „Чуј, кнеже и пашеноже! Нуто, како ти је Милош Обилић невјеран са Миланом и Иваном! Погледајдер сад на ове редове мртвијех Турака, што она три осрамоћена јунака погубише. Само да Бог даде, да су још у животу, те да нијесу досад изгинули тукући се са оволиком хордијом. Још ево нам Турци кажу, који су још у животу и у свијести, да је Милош њина султана Мурата разпорио и уморио.“ То је, браћо, повикао кнезу Лазару, пак онда истекар пође пред нама онако ударати, да би рекао човјек за њим ступајући, да читава војска пред нама Турке млави и тамани, толико их силан крдисаше. Не знам, јесте ли ви који опазили, како му на пут стаде некоји од везира, мрка нека људина, као да је од Арапије, и хоћаше као неки мејдан да са баном дијели. Кад то бан Страхиња опази, о браћо! у часу се створи на ђогату код душманина, и у часу нестаде му Турчина пред њиме, као да га је одухнуо. Кад тамо доспједох хотимице, али лежи Турчин цјелокупан, и онда опазих, да је од банова погинуо буздохана, зар га је у трку пустимичке убио, јер су му груди размрскане биле. Тако опет кад наиђосмо на мјесто, гђе је покојни Иван Косајчић погинуо, и кад га бан видје мртва, како је изгажен, пак се јунак чисто придрнуо од жалости за онаким другом, пријатељем и јунаком, цикну како гуја у процијепу, кад је нагло сте-

гнеш, а подвикну и кнезу привикну: „Ево, кнеже, Ивана Косајчића, како ти је невјеран! Мртав сад нам казује, како само жали, што осим своје браће овако довр̀ши и кости остави.“ О браћо! кад онда удари јунак на освету и навали на Турке, остави нас далеко за собом, а умијеша се, гђе су најгушћи турски алаји били и отвори сјечу и покољ сам на своју руку, на освети своме Ивану. чисто заборавивши за нас, за своју војску и подручје од војске. Но мало час ето га опет назад к нама, који славно за њим напредовасмо, јер он својој војсци поготову пута је крчио и својим је преве-ликим зором и јунаштвом храбрио. Кад опет тако у напредак пође, те он први наиђе и на Милана Топлицу, моју поглавицу, гђе је погинуо, онда сам га видјео, гђе је онако гњеван ухитио два Турчина, једног у десну, а другог у лијеву руку, пак их наднесе над мртва Милана и удари једним од другога тако, да се чуло у онакој буни, како им све кости праште и пуцају у њима, и онда их онако готово смрвљене побаци, и опет се на ђогата баци, који од њега не одступаше, већ за њим свуд пристајаше, као највјернији друг. На-опако је онда ударао и био Турке. Ја не знам, како би Марко могао жешћи бити од њега, а онако, знам, да је у свачем био бољи. Гледао сам, браћо, када сабљом махаше и удараше, како се оно одваљује, како падају главе, како се сва-љују полутине, како се раздвајају јунаци на коњма и седла под њима још не остану здрава; гледао сам, кад му досади сабљом ударати, пак

је гурне у коре, а копља се лати, те на њ пође набијати по два по три у једаред, пак их дигне у десници, да сва војска турска од страха премре. Гледао сам, пак кад се лати буздохана, те окупи и пусти га потегушке, пак читаве алаје топузина пред собом ухвати и поваља, као вихар на промахи сноп̀ље. Милан и Иван нису надалеко један од другог погинули, реци, не ће бити ни један сат хода на размаку; али смо се дуго били и дуго напредовали, и било је већ доба око мале ужине, кад наиђе први бан Страхиња на превелику хрпу, као јаки пласт, сама оружја свакојаке струке, а највише је ту било сатрвено копље. Страхиња се одмах неком јаду осјећао, те прва Турчина докопавши жива, упита га: шта ће она хрпа ондје од сактисана оружја? А Турчин га лијепо разумљује, пак му рече: нека погледа тамо мало страном на лијево на оне исјечене Турке, што их је Милош Обилић од шатора Муратова, пак чак дотле — на четири сата хода — наређао, докле није тако већ сустао, да је од умора мртав на земљу пао; а Турци му не вјерујући никако и не смијући му прићи, потегоше на њ хитати се свакојакијем оружјем, да га се само једнош већ опросте и од погибије војску своју избаве, те тако су га ту и затрпали, и ондје, рече, да је Милош Обилић притрпан. Кад то зачу бан Страхиња, поклони Турчину живот, а привика нама: „Боље, браћо, растурите и разбаците ону хрпу поломљена оружја; ондје је наш славни јунак Милош Обилић, може бити у несвијести, и јоште

у животу. Амо боље снимајте онај терет са јадника!“ Скочи војска, браћо, и размаче ону хрпу за тили час и разбаци је, како да је није ни било. Нађосмо Милоша Обилића без икакве ранице мртва, и крв му је ударила била и на нос и на уста и на уши, мора да му је срце препукло од муке и од жалости, што се тако од њих тројице данас изненада и у најгоре доба учини. Бан Страхиња је узео Милоша на крило и на своје га груди наслонио, пак је само изнајприје плаховито погледао око себе, као да је био изван себе; пак је мало касније истиха почео плакати за Милошем и име му спомињати, чуо сам, кад рече: „Јаох мени, Милоше! шта ће Марко, шта ли ћу сад и ја без тебе и без Реље? Јер нас тако остави? Што не дочека јутро и мене, брате мој? Ej тужан! желиће те Србин довијека, и да Бог даде, да му се икада Милош Обилић опет роди!“ Али се тежко онакови јунак рађа. Начетили се и Срби и Турци поиздаље, те гледају баново туговање и жаловање, што би може бити и до ноћи онако трајало, да му мале војводе не привикаше: да ваља војевати и мејдан продуљити, јер нам друго крило с нас дангуби и не зна, на чему смо. Онда бан Страхиња остави Милоша и код њега врже јаку стражу, а тако исто учини и оправи стражу на мртва Милана и Ивана, да их не би какова тичурина или звијер какови надрљо и покварио им тијела.

„Ту је и бану Страхињи, од муке зар, ударила крв на нос. Но јунак, дошавши к себи и

распаливши се, како огањ живи, удари на Турке новом снагом и страховитијим јунаштвом, но што сам га до онда видјео. Он је покајао свога Милоша Обилића, Милана и Ивана, и ако их није тријебе било кајати, јер вјерујте ми, а ето и Стојана ту, који је одонуд и био у војсци, одкуд је Милош ударао на Турке, пак пека каже, шта мисли, шта је сам Милош потукао Турака."

Нато Стојан рече: „Е брате, чудо је јунак починио; ми нијесмо очима вјеровали, кад видјесмо и кад чусмо, да је то Милош сам побио. На хиљаде је ту било лешина турских, што им душе заврати Обилић светцу Мухамеду. Но дела вјере ти, Новаче, причај нам даље, шта бјеше од бана Страхиње. О Боже мој! Боже мој! баш смо ти ми Срби били пуно сагријешили, кад су и онаки људи морали напријеко мријети, онаки као Страхиња, што ми чисто памет стане, кад само помислим, да се збило!"

Старина Новак одпоче опет овако:

„Ми за нашим баном Страхињом одосмо јурећи пред собом Турке далеко, а некако нам десно поче малаксавати крило, гђе је био Вук Бранковић. Бан повикну некога главнога капетана, Мусића Стјепана, да привикне друг другу десно понадаље, да разбере, шта је тамо, и зашто је оно крило заостало и запало у назадку. Набрзо добисмо најжалостивији и најмучнији глас по нас, да је Вук Бранковић са својим Херцеговцима — 20,000 сама оклопника — оставио бојно поље на Косову и замакао за Голију, те је Турцима на

руку учинио и да мало одахну, и да се поодморе, па да с пуно мање Срба лакша посла имаду опдје на мејдану. Јер да то Вук није учинио, од Турака не би гласник отишао у Дренопоље, да бар каже, како им на Косову бијаше. Онда су Турци обрпули с оног краја сву силу своју на кнеза Лазара, те му дундар умало не пропаде, да не бјеше бана Страхиње, који је свагђе био, гђегођ дође до невоље. Тадај је Страхиња онаково јунаштво отворио и силу показао, као што је само онакови јунак учинити био кадар, Сву је турску ону војску узео сам на се и обрнуо је назад стидно и срамно тако, да кад смо ми за њим напредујући тамо доспјели, видјели смо својијем очима, како силне хиљаде од јединог бана Страхиње бјеже, да вратове поломе. Но по кнеза Лазара, који никада јунак ни прави војник није био, то је све касно било, јер је њега већ нестало било, да нико није знао, куд се стопи, као да у земљу пропаде.

„Као сад да гледам, како бан Страхиња, завративши рукаве до рамена, са страшном палошином у десници руци на своме ђогу, што под њим не хотијаше попустити ни посустати, како савијаше турске буљуке како нестајаше пред њим душмана, како му по трагу турске лешине земљу тако и уредно покриваху, како да их је руком за собом простирао, да се од мртвијех редова земље не види. Ја сам се баш паштио и журио за њим, да се, ако ништа баш не припомогнем, барем чуда нагледам од оног јунаштва, али ко

ће за халом ићи, ко ли бана Страхињу на мејдану стићи, да се спореди с њиме, ма само за један часак било! Но срећа ми нека прискочи, кад њих једно десет-петнаест по погледу најглавнијих Турака, ваљада су старјешине од војске биле, пак се бану Страхињи за мало одапријеше, зар кушајући срећу, да га бар обуставе и својој олакшају војсци, како би се лакше опростила нагле погибли и банове силне деснице. О браћо моја! Да видисте онда бана Страхињу, како он, као што но веле лав, кад на њега безобразна пашчад пасрне, заставши мало, као чудећи се, да се нађе Турака силнијех, да му на браник стану, пак пустивши дизгене своме поузданоме на свакоме мјесту ђогу, и долетивши до њих, измахну јуначком десницом и страховитом палошином, пак их тако брзо поукида с коња, да ја, који сам му, чини ми се, ондје онда баш понајближи био, нијесам могао никако спазити, како је кога барем ошинуо, тек сам само видјео, почем и бан отален за бјежећијем душманима отиде, да их је исјекао свакојако: некога пресјекао по сриједи; некога ударио по рамену, пак га на седлу раставио, да су на двије стране двије полутине пале; некога је ошинуо онако од себе, пак му пресјекао руку и преко сиса га опет раздвојио, да је уз главу била трупина до груди, а остала трупина опет за се; један му је зар мислио умаћи, и повио се на страну по коњу, да се за коња заклони, но бан га прекиде палошином с коњем заједно; а један је био с коњем прегажен; но било их је и

чисто посјеченијех, како да им је вјешт џелат главе одрубио. Еле од њих не видјех ниједног, да измаче и да изнесе главе. — Ласно је било за онаким војевати и поступати унапријед. Кад дођосмо гонећи пред собом и бијући, које стигнемо и уграбимо Турке, близу ријеке Ситнице, видјео сам страховито чудо, како се нагомилали Турци по брijегу крај воде, не знајући брода на ријеци, а не смијући онако без брода на њу ударити. Хиљаде се, рекао бих, одапријеше бану Страхињи, јер им свеједно бијаше гинути или у води, или од бана. Ту су се гушили Турци, а бан их је тукао и таманио, да смо мислили, да ће их све затрти сам и без нашег јунаштва. Ту сам видјео, гђе се Ђого под баном у крв и у лешине турске заглиби тако, да мораде под јунаком изскакати, да збиља не запне као на срамоту што некоме бива у голему калу. Ту бан низаше ситничком обалом куле лешева турскијех и арапскијех, и удараше само, гђе су понајгушће гомиле биле. Ту смо се и ми баш натукли душмана и изкалили срце на њима; ја не зним, је ли могло бити Срба у нашој војсци, који није своје сабље или копља напојио турске крви по вољи, да не жали, баш и да ондје погине. Но Ђого под баном поче малаксавати, и баш сам запазио, гђе се не може онако поносно да влада као обично, већ се узтумара и као да посрће од умора; најзад клече под њим и свиште јуначки на мејдану. Тад Страхиња одскочи од њега, омилова га по врату и заплака се за њим, као за вјерним својим дру-

гом на мејдану, и многи чусмо, гђе рече: „Е мој ђого, ej добро моје! Да узживим још сто година, никад те прежалити не ћу. Ако сам те неговао, имао сам и кога; никада те више стећи нећу!“ Тако се бан разстаде са својим ђогом и пошавши од њега из онога сијасета од лешина, једнако се обазираше на њега, а суза му сузу стиже, колико му за њим жао бијаше. — Пуно бјеше пустијех турскијех хатова и парипа, али не бијаше ниједнога бану на очима, да је према њему. Тако бан све бијући и пјешице гонећи Турке, разматраше свуда око себе, како би до честита коња дошао код толике силе коња, што на пусто туде се витлаше. У тај мах ето Бошка Југовића, барјактара царева од све војске, са крсташем барјаком у шуваци, а у десници му играше пламени мач, и он смотаваше Турке уз ријеку Ситницу и нагоњаше их на воду, који му нијесу ради под мач доћи. Кад Страхиња опази Бошка, он га довика и запита: „Шта би тамо од кнеза?“ Бошко му одговори: да не зна за њега, већ да му је бабо стари Југ-Богдан погинуо. Тако довикујући се продираше један другоме, и састали би се били, да бану по нашој злој срећи суђен часак не дође, кад му ваљаде своме Богу поћи на истину. Пред саму ноћ већ је било, кад бана удари стријела и заломи се у грлу тако, да га одмах иштети, те се мртав спусти на земљу. О Боже мој! и сад ону мучну жалост осјећам, која ми онда обузе и срце и душу. Та нисмо ту претрчали, но створили смо се код њега и ми одовуд

одозго, и Бошко Југовић одоздо, но бадава нам мука бијаше, кад је бан Страхиња већ био преминуо. О браћо! Како је чудно и страшно видјети онаку јуначину онако без икакве моћи и снаге. — Кад бана ту ожалисмо, мало и склонисмо, онда за Бошком и са његовом дружином опет навалисмо на Турке и нагонисмо их на ријеку Ситницу.

„Кад по сутону већ наступи ноћ, а и Турцима је Бошков и наш зор био додијао, те ударише онако у забуни на воду, и стаде их по води вика и дрека, да се по свом Косову чујаше, онда и Бошко бабу и бану удари на осветy, те ни на што не мотрећи и не пазећи, за Турцима се и сам баци у Ситницу, гђе га видјесмо при мјесецу, како му се коњ у мокар барјак заврзао и сплео, те с њим заједно пропаде и оста у води.

„Како смо потом и ноћу још мејдан дијелили и тукли Турке уз Срђа и уз Јуришића Јанка, и како смо сјутра дан укопали мртце и наше јунаке опојавали и сахрањивали, знате већ сви и сами, да вам се не казује.

Кад Старина Новак сврши своју приповиједку, с које се свијем тако разжалило било, да нико ријечи дуго не могаше проговорити; а Каменко је био оборио главу, и погђекоја му се суза одваљивала од образа, и он први бјеше, који устаде и припавши к Старини Новаку, пољуби му руку и рече: „Хвала ти као отцу своме, што ми каза дједова шурака бана Страхињу, какови је био и на очима и на боју, бранећи своју светињу, славу српску и царство. Сад ми је нај-

жалије, што ћу овако кукавички можда вијек провести, и не ће бити згоде, да покажем и ја, да сам кадар и да ћу радо своју крв пролити и погинути по суђењу за напредак рода свога. Чини ми се сада, као кроза сан, да сам слушао то име: бан Страхиња, од мога ујака, и како га мој ујак као свога прија помињаше; и за чудо ми је, да ми досад нико то није казао, што сам сад текар овдје чуо.“

Кнез Богосав машући својом сиједом главом уђе му у ријеч, проговоривши овако: „Каменко синко! Ујак ти је био врло мудар и разборит човјек. Зар ти мислиш, да је он бадава то пређутио и затајао од тебе? Познавао је он тебе и видјео, да си ти живи огањ, кога би та опомена одмах разпирила, те би се разпламтјео и срце би ти се узнијело, те Бог зна, шта је човјек помишљао у својој глави, шта би од тебе било. И ја сам сад погријешио, што намолих мога побратима, те ти изприча истиниту приповиједку о очином ти ујаку. Да сам знао, да си тако слаб на смјерности, и да ће те тај глас тако у срце такнути, оћутјео бих и ја, и не би ти бунио кротости. Но ја се поуздавам ипак у твоју зрелу памет и честито срце, да ћеш ти нас старије, као пријатеље твојијех родитеља, у свачему послушати.“

На то сви повикаше, и Хаџија и Стојан и дели-Радивоје: да је Каменко честит и послушан, и да не ће тако ласно застранити, да иштети. А и Каменко проговори: „Жао ми је јако, што

помишљате, да бих ја ишта почињао, док не запитам вас, које заволих тако, као да сте ме и родили. Мене је наша зла срећа разгњевила, особито кнез Лазар, што онако учини криво и на чистој правди изобличи онаке јунаке, те учинише покор од себе и бадава као у тутањ изгибоше, а војске им осташе без срца и без главе, те нијесу ни праве јуначке воље били на међдану са Турцима; и озловиједи ме злосретно судиште на Косову, гђе без турска зора и без њихова икакова јунаштва нашијем опакова погибао дође, каковој се није нико надати могао. Ено како пропаде Милош, пак бан Страхиња, пак Бошко Југовић; све некако онако, као да смо Бога нашијем гријесима тако разсрдили, да нас је својом премоћном вољом каштиговао и укинуо нам царство. Да Бог милостивни наспори, и да нам се на боље срећа окрене, те да потиснемо убилце наше господштине, онда би ми некако срце на мјеру дошло, јер би ми била згодна и путна прилика, да колико могу, толико барем да покајем своје старе.“

Ту у лијепу разговору и вече их затече, те их Круна Богосављевица позва на вечеру. За вечером су опет исто сједили око софре, као и о ручку, и само су засјели, колико је вечера трајала, и одмах су по своме обичају полегали, да само раније опет устану; јер је Срб пријекоран, кога сунце затече у постељи, и рече му неко: да је бекрија и ноћни скитач.

А кад је сјутра било на уранку, те се го-

сти умише и Богу помолише, онда рече опет кнез Богосав своме пријатељу Хаџи-Деспоту и Стојану Бошковићу: „Чујете ли, шта сам сад нешто намислио. Хоћу још да видим тога мога Каменка — зар ако буде Божија воља, биће ми зет — шта ће рећи, кад чује од мога побратима Старине Новака, са шта је отишао у хајдуке, разкопавши своју красну кућу; и још ћемо намолити Новака, да нам приповједи своје хајдучке знатније догађајеве и живот хајдучки.“

Кад је по доручку било, хотијаше неки гости да се дома дижу, али не даде домаћин ни проговорити. „Не дам, Божија вјера! да не буде просто ни благословено, који ми помисли на устанке прије три дана! Хоћу тако сад нешто да проведем у оваком друштву. Та Бог вас видјео! Је ли ми снаха унука родила? Је ли ми Каменко жену од оне бијесне живине отео и живот јој избавио? Та је ли најзад ријеч била, да ми Каменко и зет буде? Зар то нијесу све онакови догађајеви и особити и ријетки, да ми породици јако знатни бивају, да свакога по се ваља јој прославити? Ако смо сложни, ја хоћу, Бога молећи, да се још три дана почастимо. Шта велиш ти, пријатељу Хаџо?

На то му Хаџи-Деспот, пофермајући унапријед главом, одговори: „Тако је, пријатељу Бојо! И ко те не послушао, није прави човјек ни добар гост. Али ја бих још једну као твој пријашин додао, да свакојако набљудујемо, да се ми Височани постарамо, да се без јабуке дома

не враћамо, кад је већ ријеч о Каменковој женитби и Цвијетиној удатби.“

То је особито прихватио Љубосав и таст му Стојан Бошковић, те најзад мораде и кнез Богосав напола обећати.

По овоме разговору прихвати опет домаћин кнез Богосав ријеч, те рече Старини Новаку: „Побратиме! Пуно већ има година, како се назимо, те нам, Богу хвала, до данас љубави још ништа није помело, и желим, брате, да се тако братски разамремо. Ја сам те, брате, нудио ваљада и сто пути досад, да се овдје код мене у сусједству настаниш, и да се оканиш већ четовања под старост брате, у своје невријеме. Јеси ми понекада на то моје нукање одговорио, да ти не помињем кућевни живот, и да ти је омиљео хајдучки, али ми нијеси никад онако подпуно казао, радшта волиш планинама по све драго љето ходати, и какова ти је сад невоља, да врат ломиш и да се кидаш и мучиш васда под ведрим небом, да те свако вријеме туче као гореско звијере. Би ли нам хтјео, побро, приповједити, са шта си баш кућу оставио и с братом Радивојем отишао у хајдуке? Истина је, мени си којекад казивао Јеринине зулуме и мучна самовољства њезинијех послушника по вилаету, али ми нијеси никад онако на тенану поредом све казао, него си казивао кад оно, кад оно, како је што слично бивало према разговору. А грјехота би било, да се такова приповиједка боље не запамти, и од вјернијех уста до поузданијех опет не пође у

напредак, као добар аманет за памћење нашему потомству. Нудер, драги побро; приповједи нам своме злу почетак и узрок, и кажи нам владање Јеринино, што га свако куне и грди, коме су уста прорезана. Дела, вјере ти, да се чуда наслушамо!“

Старина Новак, честити јунак и поштена душа, уздахнувши од свега срца, рече своме побру: „Побратиме Бојо! Ја дођох овамо к теби, да се мало разонодим, и да разбијем дерте и мучне мисли изагнам из ове моје маторе главуре, која ми већ с тога и отештава, а ти ми, брате, сад ране позлеђујеш, које, истина Бог, никада зарастјети не могу тако, да ми срце ол себе само запјева, као некад на моме огњишту. Ја ћу ти, побро, навршити хатер и по вољи учинити, али вам свијем најприје ваља знати, да сам ја по косовском Видову-дне био замрзио и на самог себе, и на моју Србију, и на породицу, и на кућу, дакле ми до гроба није права мира ни станка у оно доба бити могло. Да ме је дакле свашта могло озлоједити и одагнати у хајдуке, ласно се и по себи може судити. Ја мислим, да је онда сваки Србин срцем и лушем обољео и клонуо био.

„Понајприје вам морам испричати, како ми је било, док Србији старјешоваше царица Милица и син јој Високи Стеван, кога је народ сто пути већма волео, него му баба кнеза Лазара, јер је био, као што рече неки старац Мирко у нас, коме бјеше више од стотине љета, потпун човјек,

као цар Душан. Ја сам га још прије боја на Косову познавао, јер сам уз покојног војводу Топлицу Милана често ишао у Крушевац, и тамо сам га виђао, а и он је мене био некако позапознао, те кад ме је први пут касније видјео, кад је већ деспот и краљ био, одмах се сјетио, ко сам, и по имену ме зовну к себи, те ме упиткиваше: како је по народу, јер се било зачуло, да Вук Бранковић настајаше, да преузме сву царевину, и да се већ и с војском од Босне и Херцеговине спремаше, да је на силу отме, што му на лијепо не хтијаше поћи за руком. Ја сам му право казивао: да му је Србија и по несрећи вјерна, и да га се не ће одрећи, а особито смо сви мрзили на Вука због издаје, што учини на Косову. Сви знате, да смо помагали Бајазиту султану Турском, а зету царичином, јер је за њим Милева била, најмлађа кћи кнеза Лазара, кад је Татар-хан Тамерлан напао био на њега. Но некако ту наш војвода бијаше Јуришић Јанко, те се на боју изкорити та ствар сва, и ми поготову нијесмо права разбоја ни видјели. Шта је војвода Јанко радио, и како је с Татарима био у љубави, ја знао нисам, само сам видјео, да су нам Татари предали султанку Милеву, и мисмо је сретно довели у Србију и матери је предали.

Бајазит је допао робства и скапао је тамо негђе у Татар-буђаку, а син му Мурат II. сједне у Дренопољу на столицу султанску, и с мјеста се с Бранковићима спријатељи и поиште Вукову

унуку, а Ђурђеву кћер Марију, да му је даду, да му буде султанка, као што му је отцу била Милева, што га је наопачке и родила и одхранила. Он одмах приђе на Бранковићеву страну и поче је потајно помагати, наговарајући свога таста, Ђурђа Смедеревца, да на Србе завојшти, ако му се добровољно не покоре, и не признаду га за своју главу, обећавајући му и своју војску у помоћ. Високи Стеван није знао из почетка, како ће се бранити и одбранити, те одклонити највеће зло од своје јадне земље, да наметник не заповиједа уз Турско туторство. Најзад га паметни људи научише, те оправи свога брата Вука у Прилип до Марка Краљевића, да му се на неправду потужи и да га замоли, да му помогне, ако он дознаје, да је правда с његове стране. С деспотом Вуком пшао је и Јуришић Јанко и Срђо Злоногленја, а и ја сам се ту десио уз војводу Јанка, те ми би суђено, да одем и у Прилип и да још једаред Краљевића Марка видим.

„Дошавши у Прилип, нађосмо Марка код куће. Старјешине отидоше к њему у конак, а ми млађи остадосмо доље код коња, док допадоше Маркови момци, те нам коње прихватише и нас окопачише. Главни Маркови момци, Стаменко и Миладин, одмах ме познадоше, те ме братски примише.

„Кад је било доба по ручаници, те је обичајио Марко мало проходати, тад се сиђе с куле са нашом господом доље на двор. Ја му приђох к руци, а он ме одмах познаде, и рече: Нуто

мога Новачића! нијесам се ни томе надао.“ То тек рече, а посуше му се сузе низ лице, и пође тако јецати, да смо се сви препали били, да га мука нека не загуши. Он се нагао на зид од двора и тако је дуго постајао. Нико му од нас није смјео ни приступити, ни шта проговорити. Кад се од жалости своје опет повратио, онда тугујући рече ми: „Ао мој Новаче! какова су времена нам била, кад смо се најкасније у Бањској видјели. О Боже мој! Од оноликијех другова, пак данас баш пиједнога да не мам! Мој Новаче, видиш, како сам ти, тужан, осиротио и усамио се. Нити се имам с ким разговорити, нити нашалити, нити почастити, а и не помишљам више, да би ми гђе друга било, да са мном некуд пође, да какове невољнике избављамо и мучне силе сломијамо. Сам сам ти, као само дрво у планини, кад остане, пак се сви вјетрови и олује о њега самог разбијају. Вјерујте ми, да бих волео лијепо и поштено умријети, но овако инокосан живљети. Та ја сам се научио на онако друштво, што га нико до мене на овоме свијету не имаде, и Бог сам зна, хоће ли се икада онако друштво игђе опет састати.“

„Потом се изведоше коњи гостински, а и Шарац сам дође по свом обичају и како се већ од увијек научио био. Опазивши ја Шарца, не могох сузе уздржати, да ми се не проспу као киша од очију, јер и мени на ум паде оно вријеме, кад сам га пошљедни пут видјео у Бањској код бана Страхиње, и каково је оно друштво

било Марку Краљевићу, каково ли је ово сад — осим једног јунака Јанка Јуришића. Сви погледаше у мене гђе ја дођох до Шарца и обиснувши о њему, заценух се и облих га сузама у великој жалости; а и Шарцу се зачудише, гђе он приче мене као стара знанца или свога жељна љубавника љубити и жалосно ме погледати. А и самоме се Марку истекар разжали, пак рече сузе прољевајући наново: „Ох Боже, Боже велики, на свему ти хвала! Ти једини знаш, шта ваља, шта треба, и праведан си. Али шта ћу јадан, кад ми је тешко добро заборавити! Плачи Новачићу: Не жали, синко, суза, имаш и зачим и плакати и јаукати иза гласа; кад помислиш, с ким си онда био, и Шарца гледао у поносу његову са оним друштвом, а сад га сама, као и мене, као сироту инокосну, видиш без оне браће; е знам, како ти је, јер би луд само човјек био, који не дознаје, да назадак нама овлада, а песрећа пас призајми и гони. Да Бог милостиви даде, да не погодим, кад речем: проћи ће по цару Урошу пуно вијекова Србу, док опет дигне главу; онда је прошло право царство. Ја сам још онда по несрећи погодио, рекавши моме бабу и стричевима у очи, да ће им остати пусто господство, јер је на Урошу царство и остало му је било од отца. Тежко нама данас и по данас, кад нам Господ Бог сам не да! Зар не видите злу срећу нашу, гђе ја морадох по неком пакостном суђењу отићи чак преко мора, да браним свети гроб и цркве у Јерусалиму и по Азији од погане невјерије баш

онда, кад ће се Турци дићи на кнеза, да нијесам само на Косову, и да жалим довијека, што тамо са мојом браћом не дочеках Турке, већ онаки јунаци без мене осташе па Косову, не погинувши, што их млоштво Турака савлада, нити су могли Турци онаке силне људе надбити, већ баш попадаше од велике божије руке, која ће зар и мене набрзо са овога свијета преселити на бољи, јер га, вјерујте ми, баш већ не могу да очима гледам, што ми је омрзао! Та и живинче, ето мој Шарац, осјећа и тугује, видјећи Новачића, гђе га сузама полијева и гђе јадикује; познаде га коњ од онијех сретнијех времена, пак га љуби, а да може проговорити, питао би га за оно друштво, гђе је, хоће ли му скоро у госте доћи, да се виде и развеселе.

„Тако Марко разговараше, док се и ја мало од муке и жалости повратих, те му пријох к руци и пољубивши му је, рекох му: „Свијетли господару! Колико ми мило бјеше и радовао сам се да те видим, толико ми је сад тежко, што те не видим онако, као што сам се био научио, и што знам, да ти више не ма друга ниједнога на свијету.

„Потом посједасмо на коње, те обиђосмо мало пољем Маркове чаире и винограде. Кад најзад дођосмо староме винограду, али тамо под њим па ливади пуно биљега, као оно у Бањској што бијаше код бана Страхиње. Ја одмах похитјех онамо, кад опазих, да Марко мимоилази, но он застаде, пак ми привикну: „Камо ћеш тамо до-

бросретниче! Зар ти је мало жалости, те је и навалице тражиш? Ја, море, ту дођем, те се само сит наплачем и изјадам се за онијем, што више не доживих. Врати се, синко, врати!“

„Колико сам Марка слушао и поштовао, али га тадај не могох послушати, већ одјездих право онамо својој некој светињи у походе. Ондје одјахах коња и побивши копље, за њега га везах, а сам отидох, да видим оне биљеге. Кад првој дођох али на њој се пише: Гроб Реље Крилатице и Андрије Краљевића. Ту ја опазих крај плоче и једна гвоздена врата. Ту ја погледам и домишљам се, како је Марко могао издалека донијети брата и побратима овамо чак, али и Марко са осталијем гостима дође, те сви одсједоше од коња и прињоше биљегама. Марко трже кључ из недара, што га увијек уза се носијаше, пак дошавши до онијех врата до плоче, гђе ја прегледах и плочу и врата иста, те одбрави врата и подиже сам онолики терет од гвожђа. Ту бијаше неколико ба самака, а по њима се спусти Марко, те одбрави још једна гвоздена врата, пак узађе опет к нама горе, те нас позва све редом у коштурницу. Ту сам видјео и Рељу Крилатицу и Андријаша, брата Марковога, оба цјелокупна и балзамована.

„Боже мој! какови су оно људи били, као да нијесу од овога свијета; и да их сад којећ од овог мањег нараштаја види, што не памти никако Марка, ни кога од онијех јунака, тај би помислио, да то нијесу људи били, већ да су срезани од камена или од дрвета, пак су ондје

као неке сијери, да се свијет само чуди, почем се онако што не виђа у животу.

„Војвода Јуришић Јанко, познавајући оба покојника, док су још били у животу, упита Марка: „Господару! ти знаш, да сам и ја тамо на боју био под руком покојнога бана Страхиње, и ја знам, како се све тамо сбило, само не знам, како си их чак овамо могао донијети овако цјелокупне, те да се нијесу поразпадали довде; особито ми је за чудо, како си из Марице Рељу извадио.“

„Нато му Марко одговори: „Рељу је ронац из воде мртва већ извадио, а обојицу је ондје мој љекар Мисирским балзамом засуо, те се мртво тијело чисто окамени, и може стајати хиљаде година. Пак сам их онда на мазгама овамо добавио и ту их, опојавши, сахранио. Ето ме жеља једнако вуче на Косово, да потражим и ону браћу тамо и да их пренесем овамо, али ми љекар каже, да су им тијела већ готова трухлина и да им се не може од задаха ни приступити, а камо ли их балзамовати. Сад не знам сам, шта ћу, јер ми је далеко чекати седам година дана, кад рече љекар, да се могу кости пренијети. Јасам већ двапут био на Косову на гробљу тамо и задушнице ондје држао, и ја ћу их походити увијек, али бих највољео, да су ми ту на очима, гђе се над њима могу по вољи изтужити, и као браћу своју ожалити их.“

„То нам рече, пак нам онда, стегнувши своје срце у великој жалости, казиваше, како је

он ту са онијем јунацима вријеме проводио, како су се јуначкијем играма занимали и ударали обиљежја.

„Јанко му уђе у ријеч, пак рече: „Господару! не знам, опомињеш ли се, кад сам једном ја овдје био, уз покојног бана Страхињу дошавши, пак кад сте метали стријеље на хиљаду аршина и стријељасте биљегу, ону арабску главу, што је посијече покојни бан на мејдану, кадно разбисмо Турке и Грке под Кестеном, пак је бан теби приказао, а ти је дао кожухару, те је огулио и испунио памуком за спомен. Онда заметнусте хајку у оној планини, на лијево амо погледавши, те хајкачи кренуше пуно звјерине и једнога страшнога дивљака. А покојни Реља спусти се за њим како иста стријеља са затегнуте тетиво — јер га на коњу не смијаше нико напасти, да коња не осакати страшним зубом, а осим Реље, ко би онаку халу стигао јурећи га пјешице! — и стиже га ту негђе у овој равни. Дивљи вепар, осјетивши за собом близу већ Рељу, у један мах се вртје и јуриши на јунака, пропевши се да га по појасу зубом захвати и посјече, но Реља га дочека у јуначке руке, ухвативши га лијевом руком за ухо лијево, а десном руком за ногу стражњу лијеву, пребаци га и заврже на раме јуначко и здрава читава донесе ту под виноград у дружину. Кад га онако жива турисмо на кантар, те га измјерисмо, али у тој живини сто и четрдесет ока.“

„Знам“ рече уздахнувши Марко, „ено оног

мрког камена, то му је обиљежје. Ондје је написано: како се то догодило и у који дан и које године. Е мој Јанко, не ма мени више онога поноса, ни оне забаве, ни онога гошћења! Бог нас је саставио, Бог нас и растави. Но пођите амо до овијех десет клупа за мном. Ту сад видите, ко је на тијем клупама сједио под овијем гранатијем липама.“ То нам рече, пак се посади на горњу клупу у зачељу, што је Марково име у њој урезано било с леђа, гђе се наслањаше господар како у столици. По онијем другијем бијаху имена онијех другијех јунака изрезана: Рељино, баново, Милошево, Миланово, Иваново, тројице браће Југовића: Вопово Бошково и Миливојево, и у застави Андријаша Краљевића име. Док смо ми то загледали и прочатили, дотле је Марко у својој тузи сједио и уздишући погледао празне клупе. И мене текну нож у срце, кад премислих, како је онда пуно срце било свакоме Србу, кад је оне људе и јунаке ту видјео, гђе сједе око Марка, око прве Српске главе. Јасам се наслонио на нагињало од клупе, гђе мјесто бијаше моме покојноме војводи Милану Топличанину, и тако ми се разтужило било, да сам за њим онако плакао и, чини ми се, још жешће, него на Косову, кад смо га укопавали. И остали су се заплакали, особито Вук Лазаревић за својијем славнијем ујацима, кад су чули, како сам се ја разплакао био.

„Марко Краљевић, на свакоме мјесту и у свако доба највећи и највртнији од свијех дру-

гијех људи на свијету, и ту јаким својим духом одоље срчаној боји, те и проговори: „Јесам ли ти, Новачићу, говорио, да не полазиш овамо, јер ја знам, да је тежко срцу одољети, кад га овака туга и жалост обузме. Сам си себи крив, нико те није амо навратио ни наговорио, већ сам те још одвраћао. Мој синко! Не велим ти сад, да не тужиш, јер имаш и за ким, пак се сит изјадај. Помисли сад, како је мени овдје самцу, који гледам амо свакад са свијех мојих прозора са двора, и који у двору имам на све стране њина обиљежја и знакове, што ми непрестано тугом срце обасипају! кад дођемо дома, даћу ти кључеве од њинијех одаја, гђе су они становали, кад су ми у гостима бивали. Али се добро држи онда и стегни срце јуначки, да ти од муке и жалости тежке у грудима не препукне. И ја само једаред у години на моје Свето о Ђурђеву дне крстно име обиђем оне одаје са свештеником, кад ми водицу свети и крстно име честита.“

„Онда се подиже Марко оданде, те пред нама пође и показиваше нам и друге знакове и биљеге. На једној је било изрезано, како је Марко покорио Вучу, оборкнеза од Сријема и од Варадина, кад се одметнуо. Вук Лазаревић прочитавши, шта је, замоли се Марку, да им приповједи, како се то збило. Марко је врло пазио Вука Лазаревића, што се био сасвим турио на ујака Војина Југовића, само што није опог узраста и оне дивске снаге био. Да му жељу испуни одпоче Марко овако приповиједати. „По

смрти цара Уроша одмах је намислио био оборкнез Вуча одметнути своје подручје, Сријем и Славонију, у договору са Баном од Босне, а по наговору Мацарском. Но то је све одгађао зато, што се управо бојао мене и мојијех пријатеља, као што је послије вјерно све оповидјео. Вуча је утврдио био град Варадин, да га није ласно било преузети, а имао је још и више тврђава крај Дунава на Сријемском брijегу, као и на Драви Осијек, и на Сави Брод. По смрти отца мога краља Вукашина, одмах се Вуча одметнуо, мислећи да ћу ја бити с његове стране и бранити га од Лазара Грбљановића, јер сам ја на сабору јавно рекао: да влада и власт такова није за Лазара, који је био човјек више поп, но онако властељ, а јунак већ није био готово никако. Покојни кнез Лазар оправи на Вучу старога Топлицу са сином му Миланом, Милошем Обилићем и Иваном Косајнићем. Но Вуча се затвори у Варадин, а ови му нијесу били кадри узети града и доскочити му, већ очамаше сједећи око града, а Вуча им се из Варадина смијаше, јер имађаше из Бачке, шта му срце иште, да ништа желио није, осим што не смијаше излазити у шетњу на Биоградску капију. Јасам зато био нешто чуо, али баш нијесам знао, да је тако, док ми не дође књига од Милоша Обилића, гђе ми се туговаше: како нијесу кадри предобити Вучу, јер му не могу освојити града, већ ће се морати стидно вратити из Сријема, и мољаше ми се у књизи, да ако не ћу кнез' Лазару за хатер,

а оно да пођем тамо и ја народу и њему и Милану и Ивану и староме Топлици за хатер, те да ја ударим на оборкнеза одметника Вучу. Ја нијесам никад на кнеза Лазара мрзио, него сам га још лијепо пазио, док је у Призрену био у цареву двору, а под мојом руком. Ја бих волиј на сабору, да Вук Бранковић царује, јер му је и прече било, а и бољи је јунак и подобнији владалац од кнеза Лазара; али кад Вука нијесу хтјели ни родбине му, као што су му били Југовићи и отац им Југ-Богдан, и још неки други главни људи, ја нијесам ни томе избору забављао за хатер мојијем пријатељима, који се нијесу слагали са Вуком. А кад ме Милош позва тамо, да им помогнем савладати оног противника, одмах сам појахао мога доброг Шарца и отишао на њему у Сријем до Варадина. Дошавши тамо, запитам Милоша и оне друге војводе: јесу ли на град ударали и зашто га не узеше? Милош ми каза, да је град врло тврд, и да га је врло тежко узети, и да би морало много људи погинути, док би се освојио, а њима је жао свијета, пак нијесу ни јуришали на град.

„Кад сам се мало поодморио, онда пођох са Милошем, Миланом и Иваном, да баш видим ту хваљену тврђаву Варадинску. Видјео сам три бедема на вису, а у низи само један, али врло широк и дубок, но сух, јер љети бијаше, пак је и Дунаво било мален и низко сишло међ бреговe, те не могаше на уставу заљевати у градски обкоп. Кад смо дошли до капије Биоградске,

што на Текију гледа, ја видјех да је капија јака, али кад погледах у мој буздохан, видјех, да се и он не поси баш шале ради и да није моме ударцу баш свака тврђа тврда, да не попусти. Тако премишљајући сам по својој глави, дође ми нека необична воља, да куцнем неколико пути мојом топузином ту капију, што је пред нама била. Те тако, не казавши никоме ни ријечи, шта сам наканио, измахнем мојим шестоперцем и грухнем њиме у капију тако некако силно, да је пуста одмах прсла на комаде, и ја на њу упадох у град, а за мном моја сва три друга. Кад нас Варадинска опази стража, разбјеже се и остави нам пут кроз град, камо хоћемо поћи. Читава се учини бука по граду, и Вуча стаде своју изкупљати војску, али му је све касно и бадава било, јер ми допријесмо брзо до пазаришта, гђе застадосмо Вучу са његовом катапијом. Она јуначки стаде на браник и одаприје се нама, и било би мртвих глава, да ја некако не допадох до Вуче, те га ограбих и освојих. Онда све леже и разиђе се и ми Вучу изведосмо у наш стан изван града, те се подложи и покори као покорник, који се лудо одметнуо. Е тако ти је то било, мој Вуче; а Милош потом са осталом браћом тури ту биљегу за спомен, нека се одмах не заборави.“

Кад ту приповиједку Марко сврши, онда га упита Јанко Јуришић: какав је оно велики црн кип, сама трупина без главе, а наоколо су поређане црне главе, бјеше их дванаест, све од

туча, а на грудима могаше се чатити, да је Марко Краљевић дванаест напастника смакао на мејдану, да Србадији својој помогне, и да на миру остане. Нато му рече Марко: „Кад ме питаш, Јанко, и рад си знати, да ти кажем. Мурат, турски султан, што га Милош Обилић на Косову разпори и дохака му, поручи мени, да неће никад на Срба ударати, ако му ја смирим или покорим или и побијем дванаест одметника у Арабистану, који су се дигли на Турке, и што су их нашли у Арапској, све су потукли, не пазивши ни самих хаџија, што су полазиле Ћабу у Меки. Кад их је султан укорио и пријетио им се, ако му се не покоре и не предаду му се, да ће их све погубити, Арапи му чудно одговорише и одпоручише: да је Арапска старија и да су Арапи господари, а Турци им само слуге, јер је и Мухамед био Арапин и калифи су сви били Арапи и Мухамедовићи; и да је Туркоманија као и Шам и Анадол бивао под Арапском, али да Арапска никад није знала за Турску господштину. Султану је пуцало срце од гњева и пратио је тамо своје силне војске од Анадола и од Шама, али бадава, јер му Арапи поломише војске и посјекоше толике везире и једнога му сина у боју убише. Кад се већ видје Мурат на невољи и у ружној срамоти, онда замоли мене, да му дођем на разговор у Дренопоље и да ће ми нека његова понуда бити мила и поради Србије и поради мене сама. Ја отидем у Дренопоље Мурату, гђе ме по обичају Турском дочекаше Турци царски, а султан ми не могаше

већ мјеста да нађе. Ту он мени приповједи и изјада ми се, како су му војске Азијатске страдале од Арапа, како су му најбољи везири изгинули, како му и син тамо главу изгуби, и негђе у пијеску господске остави кости, пак ме понуди, да му ја ту срамоту скинем с њега и образ му осветлам, да ће ми учинити, шта год ја хоћу. Ја му на то Српски искрено кажем: да ћу ја то са Божијом помоћи учинити, али да он мени даде тврду вјеру, да за мога живота никада не ће Србији на жао чинити и да ће јој у свако доба, ако јој дође до невоље, и помагати, пак макар и на Мухамедовце Србија ратовала. Ја сам васда имао на уму Мађаре и Босну, која је често дивљала и за Мађарима се поводила на своје зло, јер је увијек зато љуто плаћала. Султан ми све то обећа и тврду ми вјеру даде, да ће се васда онако владати, како му ја речем, и још је додао у књизи, кад смо то уговорили: „Ја Амир-Мурат, султан од колена Османова, господар од истока, и до запада владалац свијету, цар над царевима, уговарам и обричем честитом Краљевићу Коца-Марку, јунаку над јунацима и првом већилу царевоме на свијету, да ћу Србији и краљу јој, док сам жив, бити прави пријатељ и помагати мојом силом, гђе буде од потребе, а Краљевић зато да ми Арабистан подложи и противнике све покори или потамани.“ Ја се латим тога посла, дигнувши нешто Турске војске из Азије. Тад сам и у Јерусалиму био и ондје у ред дотјерао, што није било у реду. Дошавши у Јерусалим, затечем у најжешћој кавзи

наше православне са Римљанима. Једни друге проклињаху, те се тако срамотише пред свијетом, јер свијет онда дознаде, да ко куне, не може благосиљати из онијех истијех уста. Ја их ту добро испрескаках, доказавши им, да њима треба у најбољој љубави и слози бити, јер су службеници на једноме Светоме Гробу, гђе кавгације нијесу пристале никако; и ако се не поправнају, не смире и не сљубе као браћа једна, већ, кад се ја по Божијој вољи с војнице повратим, а они још покоришу, да ћу их ја смирити својим шестоперцем, те не ће ниједноме више падати на ум, да се на другог диже и светињу погрђује.

„Кад у Арабистан чак до Мекe, до њихове светиње, до гроба Мухамедова, дођем, позовем одмах на предају сва непокорна племена Арапска. О браћо! какав је то честит народ; само да га видите, пак га морате завољети. Нимало није лошији од нашега народа, а и јунаштвом ми је показао, да је јуначке крви и кости. Они ми јуначки одговорише, какогод и Мурату султану, и зазваше ме на мејдан. Послије неколико дана ударисмо се, али вам смијем рећи, да не бијаше мене, да би Турци и опет страдали били, јер су се Арапи јуначки борили и пуно Турскијех посјекли глава. Чисто ми нешто жао бијаше бити их и тлачити, како су наочити и јуначни: али шта сам знао да радим, кад ми је Србија понајпретежнија на свијету.

„Арапи успрегнуше и нама мејдан оставише. Не знам, шта им је било, те се њих дванаест ве-

зира договорише, да мене на мејдан зазову; мислили су, зар ће једном од њих за руком изаћи, да ми дође главе, пак би онда ласно ону Турску војску затаманили. А јасам опет премислио, да се много тај мејдан не трговлачи, одпоручим им, да мени сви дванаест у једанпут изађу на мејдан, па да га од једаред подијелимо. То они једва дочекаше изнајприје, јер су одмах изашли и поручили ми, да су готови. Уза ме је био само мој Стаменко поради понуде пошао, кад сам им у поље изашао на мејдан јуначки.

„Они су разапели били шаторове у наокруг по прилици од млада месеца. Ја дошавши тамо, развијем моју велику шаторину према њима по сриједи, те сам им онај полаокруг поготову зачелио. Како сам тамо дошао, видјео сам, гђе се смоташе сви под један шатор, као на договор какови. Но није дуго стало било, а они отворише и размакоше сасвим врата шатору, гђе их могах ласно и видјети и чути, како се договараше. Како су се брзо на мене из почетка наоштрили, тако им је некако била усахнула воља, кад се мало упознасмо.

„О дјецо! никад заборавити не ћу, какови су то лијепи и угледни људи. Ја бих вољео био, да су онда преумили били, и да су се прошли проклета мејдана, него Бог зна шта да ми је когођ дао; али они не одступише, већ свршивши свој разговор под шатором, послаше мени једног свог човјека; који ми рече: да ће много бити, да сви

скупа у једаред на мене ударе, већ нека по један на међдан излази. Јасам им поручио, да бих највольео, да до тога није ни дошло, већ да је могло бити, да се нијесмо ни опепријатељили, али би сад ружно било, да они поредом гину — ако се тако збуде — кад сам их све скупа позвао, пак тако нека и дођу сви, и нека ме не жале, а нека и не мисле, да бих ја тако ласно сустао, тукући се с њима по пабашка, а видјеће сви, да их је мало дошло на мене. Тај је Арапин мудар и разборит био, што су ми га послали. Он ми рече: да мене ти везири нису познавали, али су знали за мене по чувењу, и каза ми, како жале сви Арапи, што сам се ја на њих подигао због невјернијех Туркомана, који нијесу ни Арапима свјеровали, што су обећали, и ако су од Арапа и вјеру Мухамедову примили и толико вијекова под Багдадскијем калифима били, а како ће свјеровати крсту, као ђауру, што обећаду! И пророковаше ми, да ћу се кајати, што јуначке Арапе бијем због Турака, којијем је стало само до своје користи, и ни за што друго не ће да знаду, кад дође до навршивања.

„И сад ми стоји пред очима оно поштено јуначко лице; и никад га не ћу заборавити, како ми је своје ријечи искрено говорио, пак и ћодио, да сам му се пророчству одавно већ чудио. Мени је још онда жао било онијех Арапа, али зар је било суђено, да баш онда помру и од моје руке. Вјерујте ми, да су се измакли и отишли били, ја им не бих ни ријечи рекао, већ бих се и ра-

довао; али кад нијесу они то учинили, а ја се нијесам научио био клонити се с мејдана. ни кад би их ја био изазвао, а камо ли кад су они мене позвали. Они су се прије могли и покајати и повући од мене, и не би им нико забавио, нити би их зато укорио когођ, што су се од мене побојали, и остале би им главе на раменима. Но ја судим, кад коме суђен дан дође, да се од њега не миче више, већ нека напопаст прежене на скончање човјека умрла као осуђеника.

„Тако бјеше и од тијех дванаест везира Арапскијех. Почем је поодскочило било сунце, те смо имали кад подобро̀ и доручковати, и Арапи мене још двапут понуде, да ми побашка на мејдан излазе, а ја им и оба пута одпоручим, да скупа дођу у поље, пак ћемо онда видјети, како ће згодније бити. И тако једва једвице они појахаше своје лијепе и бијесне хатове, што се онаки више не ждријебе, и изађоше сви на мејдан у поље изван шаторја. Онда и ја викнем мога Шарина, који се био загледао у ону Арапију и у њихове хатове, те ми прође, и ја му скочим у седло, те се у часу створих на мејдану. Жао ми је, а казати вам већ морам, да сам их све ондје редом изсјекао, а желио сам да ми утеку, и ја се не бих макао за њима, ни пуштао топузине, да их кога смлатим. Али не хтједе баш ниједан да бјежи, и вољеше на очиглед као навалице сви изгинути. Двојица су зар и могла остати жива, што сам их, куцнувши помало буздоханом, из седала избацио био; али се они опет подигоше и

на мене душмански ударише, да сам их морао погубити, ако и нијесам рад био.

„Чим попадаше поглавице, тим и леже сва Арапска и покори ми се. А султан Мурат по кратку времену посла ми те споменике, да их придам овијем другијем, јер је чуо био, да у мене има таковијех биљега.

„Док сам се гођ ја дома бавио, није Мурат ни помишљао, да удара на кнеза Лазара, већ је мени више пути и говорио, кад му одкуд на Дренопоље наиђем, и по својијем елцијама поручивао ми је, да би најбоље било, да ја преузмем Српску круну и да царујем, а да Лазара одбијем, почем сам најчувенији јунак и најбогатији Србин на свијету. Јасам схватио одмах Турску намјеру, пак сам Турчину Српски онако одговорио, и одпоручио да разпозна Срба од Турчина. А како је он свјеровао, онако је и прошао.“

„На то Јуришић Јанко, пришавши ближе Марку, упита га: „А шта ти је оно, честити господару, под оним рдутом? Рекао бих, да је нека гуја, али је одвећ велика, гђе држи у зубима човјека, а друга прилика човјечија исто од мермера ту стоји, пак гледа, како она ала онога јадника гњави и мори.“

„Марко нам рече, да је тамо написано, шта је било, те је та биљега постала, и да прићемо сасвим, пак да прочитамо. Кад ми тамо дођемо, а тамо лијепо бјеше изрезано овако: „Марко Краљевић уби страшнога блора у језеру Јањинскоме и харамију одметника Мусу, за кога говораше

тамо свијет, да је ту алу као неку посестриму хранио човјечијим месом, бацавши јој живе људе у чељусти.“

„Кад ми то прочатисмо, замолисмо се Марку, да изприча, како је и то било. Онда он опет сједе, а и ми око њега, неки посједаше, а неки постајасмо, гледећи оне биљеге и слушајући њега, кад овако одпоче: „Баш је био код мене покојни Реља, а погледао сам и Страхињу бана и Милоша и остало наше дружтво, да ми дође, да по обичају и закону прославим моје крстно име, Ђурђер-дан, а дође ми један калуђер светогорац, кои је и Битољски манастир походио, ударивши од Јањине, а од Битоља удари на Орид и дође к мени, те ми чудо казиваше, како се сва Арбанаска тамо препала, особито варош Јањина, од некакове але, коју је однекуда довео тамо њезин побратим Муса кесеција, пак лови људе, жене и дјецу, и храни оно чудо на срамоту свакоме, који носи оружје; још ми каза, како ми се вас онај народ моли, да га избавим Мусе харамијс и те але, е од њега им ништа на миру није, ни глава ни имање. Ласно вам је помислити, како ми је било, кад сам те ријечи саслушао од човјека, који није за лаж. Одмах Бога молећи дигох се, да поиштем те непријатеље рода човјечијег. Мислио сам да ми Реља остане у Прилипу меште мене, да буде домаћин и да ми госте дочекује и прихваћа, док се ја сретно отуд вратим. Али ко би њега задржао, да иза мене остане? Навалио и навръо, да са мном иде, и ја кад већ опазих, да друга бити не ће,

погодим се с њиме, да ми само онда буде у помоћи, ако мени дође до невоље, а онако да само очима гледа, шта ја узрадим. Он се дуго затезао, да на то пристане, и хотијаше, да скупа радимо, или да оне напасти подијелимо, да један узме на себе онога блора, а други харамију. Но кад ја доказах, да онај свијет мени поручује, да га ја опростим тијех мука, и да мени самоме ваља то учинити, пак тек онда да ми припомогне, ако ја не узмогнем сам свладати обоје по жељи, тежко га мало дотјерах, да попусти и да се одјогуни и пристане на моје ријечи. И тако калуђера оставих код куће, да старјешује, док ми и брат с пута дође, а ми се подигосмо, ја и Реља на пут.

„Тајом смо путовали, да не осјети Муса кесеција, пак да не измакне, и тајом дођосмо у Јањину. Ту смо одјахали код некога протопопа Јанка, камо нас је онај Светогорац био напутио. Прото нас лијепо прими и дочека господски. Он је права чуда и грдила нама приповиједао, шта почини Муса кесеција са његовом алом посестримом. Ја му се мало насмијах и рекох му: да може бити каква змијурина, која чини штету свијету, а да не може бити, да се она разумије и пази са Мусом кесецијом, и да је то неки измишљало слагао, да свијет од обијести заплаши; и да ја никако томе не вјерујем, већ ако ми он каже, да је видјео, како Муса ону напастницу храни и с њоме се пази и познаје. Онда нам прото право каза: да он још никада није видјео Мусе, а ни оне блоруше, али да је слушао од људи, за које

може рећи, да нијесу лаже, и да свијет тако свуда по околини њиховој говори. И кад му ми рекосмо, да нам доведе кога човјека, који је штогођ очима гледао и који је баш видјео својијем очима Мусу кесецију и ону змијурину, да и нама штогођ каже.

„Почем је отишао прото по некога, да нам жељу изпуни, мисмо му се сити насмијали, јер никако нијесмо могли вјеровати, да се може један човјек са једном скотињом познавати и пазити, као што је блор дивљачан и бијесан, те не ће ни с ким љубави осим своје врсте.

„Није дуго трајало, а прото нам дође и доведе уза се још једног попа и двојицу људи као сељака. Ваљада им је казао прото, ко смо и порадшта смо дошли у Јањину, те нам одмах још напријед почеше захваљивати, што смо им у помоћ дошли, и молише нам се, да их избавимо и опростимо тијех чуда. А кад их ја у питах: је ли који од њих видјео тај гад, што је у језеру? Сва три ми рекоше, да јесу, особито је поп знао казивати; како је од тога блора на доброме коњу тежко утекао и како га је читаву пустимицу неким смрадом, из себе бљувајући га, прскао, да је и жив тежко остао и он и коњ му. Сва три казаше, да је то врло голема страхота, да може човјека и говече у чељусти спопасти и у језеро однијети. Кад, веле, исправи главу и уздигне и тако се нашто упути, да јуриши, да главом надмаши коњаника. Још нам рекоше, да се вића и са једне и са друге стране језера, те су тако и обадвије обале сад пусте и ништа тамо не приступа близу.

Ја их потом упитах: јесу ли они кадгођ тога Мусу кесеџију видјели и је ли истина, да он лови људе, жене и дјецу, и да ту поган у језеру храни, бацајући јој у чељусти живу чељад. Они ми рекоше сва тројица, да Мусу врло добро познају; попо рече, да га је и неки дан сузрео између Клисуре и Јањине и да му је дао груду воска, да начини свијећа и да даде у цркву. Сва тројица су истину казали, да Мусу знаду и да су га често виђали око језера, али да нијесу баш никад очима гледали, да он са блором шурује, или да му чељад додаје и да га храни; али ми рекоше, да је Муса харамија и зликовац, да зло чини, и да је сила свијета похарао и уцвијелио, те на њега свијет већма виче и више се тужи, него на ону аловиту змијурину.

На то ја опет окупим нашег домаћина: „Е отче прото! видиш, како се не може да нађе човјек, који је очима баш гледао побратима Мусу са посестримом алом код језера, како се пазе и друже.“ Но проту је то за муку било, јер је слушао од људи, што им вјероваше, а сад од онијех не може да подеси ниједног, да нам га приведе, да му потврди ријечи. Прото се јадан узмучио, а попо му пође са оном двојицом у помоћ, казујући нам, да су и они слушали, да је ту напастницу однекуда изпреко мора довео Муса, и ту настанио и да хвата чељад и да јој даје, те је тако храни. Рекоше за двојицу пастира, који често долазе на оно језеро, да су они толико пути гледали, како Муса долази својој посестрими и како је храни.

„Потом их питах, знаду ли нам казати, кад се та змијурина помаља из језера, ноћу или дању, и гђе би се најприје с Мусом удесили? Но ти људи као и прото не знадоше ништа више казати, но да се тај блор час ондје, а час ондје у свако доба ноћи и дању привиђа, а Муса се скита понајвише туда око Јањине и Клисуре; а за оне пастире рекоше, да имаду своје станове на сјеверном брijегу од језера.

„Кад смо мало код нашег прота починули и прихватили се, дигнемо се ноћу из Јањине, да нас опет нико не видје, и осванусмо више језера код онијех станова. Ту нас пастири лијепо дочекаше, а још љепше нас обавијестише и казаше нам, да се онај блор сваки дан око подне укаже ма на којој страни и да је истина, да Муса дође кад и кад и звизне, те на звижд му изађе гујетина из језера, а он јој брзо нешто остави и одмах се уклони, а она изишавши из језера, спопадне оно, што јој је оставио, пак са оставом одмиље опет у језеро. Само су, рекоше, једанпут чули, да се чељаде дере и јауче у чељустима ономе блору и да је то Муса ондје оставио. По томе смо ласно дознали, да је тај злочинац тога блора на своје звиждање научио и навадио, да само јадни свијет још већма заплаши.

„Онда се ја договорим са Рељом, те он сиђе к језеру од источне стране, а ја се спустим на другу обалу од запада, и тако ондје засједнемо, и на кога удари блор, онај нека га са Божијом помоћи и убије. Посједисмо подуго, већ је и подне

превалило било, док се језеро с моје стране заталаси, и ја опазих блора као какову стублину, гђе се из воде полагано извлачи. Кад је из воде изишао, погледао је на све стране око себе, и миљео је обалом, али се све поближе воде држао, да му се нијесам могао довребати, а бојао сам се да ми не побјегне. Али онај један од пастира досјети се нечему, те надиђе са неколико говеда подаље од језера и дође к мени, те ме упита: би ли смјео притјерати које говече поближе, да измами блора мало у поље, али да га не оставим у невољи, ако га блор заокупи, а може бити и достигне. Ја му рекох, да кад бих знао, да не би блор од мене побјегао, да бих ја сам одмах му се указао и преда њ изишао, али се бојим, да ми не утече, а јасам, брајко зато и дошао, да ову земљу опростим те напасти; не бој се, но слободно пригони твоје благо, да само ја блора одвојим од језера, пак ћеш ти видјети, шта ће бити од њега. На овакове ријечи пастир ме погледа и упита: јесам ли ја Краљевић Марко, кад тако слободно говорим? А кад му ја рекох, да сам ја главом Марко Краљевић, а он ми онда приђе и маши ми се руци и одмах одби двоје троје говеда у поље к језеру, како ће их блор опазити.

„То је право чудо било, кад се говеда указаше и кад их она ала опази. Сирота стока од страха се чисто укочи, те не може ни да бјежи, кад опази ону напаст, гђе се уздигла била и хити сладком залогају, а од радости тако звижди силно

и удесно некако, као да пјева или да свира, а од силе хоће човјеку уши да заглухну. Мени се врло било разжалило, кад сам видјео, како јадна стока стрепи. Но нијесам могао ни смјео таки испасти у поље, док није поодмакла од језера, да сам јој могао пресјећи пут, ако би хтјела побјећи у воду. Кад сам већ увардао, да ми Шарцу не ће моћи измаћи, онда се стиснем онамо, и доспијем јој као мућа за леђа. Кад блор мене угледа. он изнајприје мало застаде, пак се онда врати к мени, али некако околишећи, како да ме хотијаше мимоићи. Но ја га брзо претечем, и скочивши са мога Шарца, пођох на њега. Он видјећи већ да не ма куде, подиже се и испе, што више могаше, и тако ме чекаше, да му ближе прићем, пак зар онда да ме забуни својом смрдљивом балетином. Јасам зато већ знао од онога попа, пак потегнем моје копље и ударим га баш под гушу тако згодно, да га је просвирало скроз до јабуке. Блор се поче увијати и ћипати и шибати око себе силном репином. Ја онда хитро тамо притрчим и ударим га мојим шестоперцем у чело и убијем га. Кад извукох копље из блора, а он се онда опружи и липса. Дванаест је лаката био дугачак; глава му је била већа но у највећег бивола и била је врло дугачка, да је могао ласно чељустима човјека обзинути; зуби су му били велики и јаки, а налик на штучије. Најдебљи је био онда у врату, и ја бих га тежко обухватио, а од врата је све потањи бивао до врх репа, који му је био као у гује. Био је по леђима мрк, а по трбуху бјели-

част и жућкаст; крљушт му је врло чврста, крупна као мала мотичица цвјетара.

„Почем сам га сасвим већ био умртвио, онда приђе и онај пастир, а мало потом дође нам на великој некој ораници и друг му са Рељом. Лешина је била страховита, и нијесмо знали, шта ћемо сад. Најзад се домислих, па се латисмо сви посла и скидосмо јој кожурину са главуром читавом, што сам је на сунцу оставио, те се сасушила, и донеше ми је по неком времену у Прилип, гђе је можете видјети, док се дома повратимо. — Још смо се ми ту код пастира бавили и вребали Мусу кесецију, јер су нам и пастири казивали, да он мора до који дан доћи и обићи свога блора. Погледајући ту харамију, пробависмо три-четири дана, а дотле већ пуче глас и по Јањини, да сам убио блора. Како зато Муса није знао, не могу се начудити, јер се већ свијет био од језера и од лешине оне разишао, а једно јутро истек што је огријало сунце, дође Муса на своме вранцу и вођаше мазгу у поводу и имађаше на њојзи неки товар. Но како није на мрцину ударио, тако није ни знао, да му не ма блоруше, већ пође јој звиждати и звати је. А кад видје, да је не ма, а он се узвјера и онда тек опази мртву посестриму. Но лешина је била подалеко, те је није могао тако ласно разпознати, с тога и приђе тамо и чисто се окамени. Онда се ја бацих у седло моме Шарцу, пак се спустих низ брдо к језеру. А кад Муса мене опази, одмах наже и побјеже својом странпутицом. Сишавши доље, чух јаук

збиља на мазги; кад тамо, али имам шта и видјети: везан један момчић око својијех шеснаест до седамнаест година у кргу. Ја га одмах ослободих и упитах ко је? Момче ми рече, да је из Биограда, пак пође у госте с отцем у Мезево к ујаку, а кесеција на њих ноћас удари, отца му одби бахом, а њега ухвати и веза и каза му, да ће га дати посестрими блоруши, да га поруча данас. Док се то тако збивало, Муса замаче неком страном изнад језера, а ја повиках Рељи, да прими момче оно и мазгу, док ја појурим мало на Шарцу онога мучнога противника. Пак по трагу одох за Мусом доникле, а кад сам га већ испред подне смотрио и уочио, те и Шарац осјети, а зар и опази, кога нам ваљаде достићи, те пожури још боље за њим; и таман уђе у Клисуру, а и ја на Шарцу допадох, те обтрчавши, ударих на њега ршумски и повиках му: да се преда мени, Краљевићу Марку. Муса се препаде, сиђе с коња и упита ме: хоћу ли му опростити и живот поклонити? Ја му рекох, ако ми се закуне у цркви на евангелију, да не ће по данас никоме пакости чинити и да ће бити поштен човјек, пак онда да се изповједи и причести, ја му искрено све праштам и живот му поклањам, но одмах хоћах, да ми каже понајприје: у каквој је љубави био са оном блорушом? Он ми, као кајући се, рече: да је блора још малешна ухватио у Болини и одхранио га, но кад је већ одјачао, хотијаше му се на зор отети, а он га онда некако домами за собом као пашче у језеро код Јањине и ту га на-

стани, и ту му је понекада додавао хране и јављао му се, али га се и чувао, одкако је сасвим оснажио и осилио, и није му вјеровао, премда му је увијек на ваб долазио и познавао га издалека још, те се није на њега уздизао ни у љутини звиждао. А кад му ја рекох и укорих га, што је чељад везану бацао ономе гаду у чељусти, он ми каза, да је и то истина, али је он то чинио и само оне бацао, с којијех је он пропао и кућу своју оставио и разкопао, пак постао одљуд и харамија, и за оно момче рече ми, што је на мазги, да му је душмански син, пак му се хтједе осветити. Истек Муса довршн своју бесједу, ал' ето ти нам изкрсну однекуд познати зликовац Ђемо из Новога Брда. Ти си га, Јанко, познавао, мислим, и гонио си га, те је од Страхиње бана и од тебе и утекао у Арбанију, гђе су га звали Ђемом Брђанином."

„Јанко се одмах сјети и рече: „Знао сам га, господару, и било ми је мучна посла с њиме, а никако се није могао ни покојни бан ни ја с њиме удесити, а Ђемо се пандура слабо бојао, јер је био велике снаге и врло слободнога срца. Но није ни он баш остарјео, јер смо чули, да је од твоје руке погинуо тамо негђе у Епиру. Опомињем се, да је покојни бан и неке новце од тебе из Прилипа једнош донијео, те ми их додаде, да их Ђемову роду предам."

„Истина је", рече Марко; „е то је било овако. Чим Ђемо допаде и видје Мусу, гђе покорно стојаше крај свога вранца, одмах се о-

сјети, да сам ја Мусу већ свладао, пак се за себе бојао и помислио је зар, да је сад ред на њега већ дошао, да се и он са мном огледа, не знајући, да ми он давно ни на уму био није. У незнању од своје муке привика он Муси на њихово зло, да падне коњу у седло и да на мене ударе, јер им је боље барем јуначки погинути, но да везани гину од џелата као лопови. Нато се и Муса посили, и прије њему Брђанину, да се од мене бране. Јасам им још једнош рекао, да не гину бадава од моје руке, кад ће бити бојева са Турчином, пак као јунаци нека буду својој браћи у помоћи. Но онда сам и опет видјео, да се злочинац не може поправити, ни свијету се подобрити, с којим се завадио тако, да на њега ратује. Кад ја већ видјех, да се са харамијама не може на лијепо, потегнем моју топузину, те их ондје поскидам с коња онако немило, да је у њима врло мало живота било. Ту су се слегли брзо Клисурани, те их хотијаху повезати и повјешати, но ја нијесам допустио, већ их оба наново изпитам и пођем их учити, да се поправе и да буду опет честити људи, као што су некада били. Али су јако били осакаћени, и Муса је брзо издахнуо, а Ђемо је живљео до пред ноћ, и дао ми је неке аманете и новце, те сам вам тамо и послао, да му предате матери и браћи; и још ме је замолио, да поручим неком попу у Новом Брду, да му опрости, што га је злоставио некад. То ћеш, Јанко, ваљада знати, јер је то твоје подручје под баном било.“

„Нато Јанко прихвати ријеч: „Тај је поп и саде жив и здрав, име му је Рајица, и први је сусјед Ђемов. Са шта су се споречили и завадили, сад се не могу опоменути, само знам, да га је Ђемо, почем се већ био одметнуо, ухватио негђе у пољу, и остригао му дугу косу до голе главе и одрезао му браду баш до вилица, те се кукавни поп стидјео дуго времена на сокак изаћи и међу људе доћи. Онда, кад сам твоју поруку добио, и кад сам казао, како се Ђемо покајао и како му се моли на часу смрти, да му опрости, разжалило му се било и заплакао се за Ђемом, као за својом суврсти и сусједом, с којим је своје дјетинство и младост провео у лијепој љубави; и опростио му је пред Богом и пред свијетом.“

„Кад сам их у Клисури предао, да се по закону сахране,“ настави бесједу Марко, „вратим се онамо пастирима Јањинскијем и с Ређом доћем нашем протопопу. Ту нам је свијет више захвалио, што се опростио Мусе и Ђема Брђанина, него што му је нестало онога чудила из језера, јер су та два злочинца насеона села расселили и разтурили били, и како рекоше, да их није сад тако згодно нестало, не би ни од Јањине чиста посла било. Питали су нас, чим би нам могли најбољма захвалити, а ја им онда казах, да ми од онога блора ону кожу са главом у Прилип донесу, пак ће нам се довољно одужити. На то су они одмах пристали и по жељи ми учинили. Потом Ређа за спомен удари те биљеге, као што видите.“

„Кад нам Марко тако по жељи изприча тај чудновати догађај, запита Вук Лазаревић: како се то могло догодити, да Мурат не свјерује њему, већ да ријеч своју погази и на отца му, на покојног кнеза Лазара, онако удари из пријеваре, и баш у оно вријеме, кад се Марко негђе у Азији или баш у Јерусалиму десио и светињу ону и закон хришћански бранио од невјерника и напастника?

„Марко погледавши на сунце и на сунчаник, који пред њим бијаше, рече му: „И то ћу вам приповједити, али док дођемо дома, а сад је већ вријеме, да се кренемо.“ Тадај се сви посадисмо на наше коње и дођосмо у двор Марков. А почем смо се добро почастили, зажелисмо, да видимо кожу ону са главом од блора. Марко викну свога Стаменка и рече му, да нам покаже ризницу сву.“

Старини Новаку уђе у ријеч Стојан Бошковић, проговоривши овако: „Опрости, брате и ви остала браћо, што ћу му за један часак прекинути бесједу, е хоћу да га запитам, је ли онда, кад си је ти гледао, та кожетина била у оној крајној изби од ризнице, што је двогуб зид опасује? Јер сам је и ја гледао, и онда су говорили, да је стока одмах осјети, чим у авлију ступи, пак буче и криви се око зграде, гђе је та кожетина, док је нијесу тако обзидали, да је стока не осјети и да се не таре.“

Старина Новак, прихвативши опет ријеч, одговори најприје Стојану: „Мило ми је, што си

је и ти видјео, те барем знаш и помоћи ћеш ми казати овој браћи, какова је то страхота била. Већ је и онда била у тој двоструčној изби и нама је Стаменко казивао, да ју је свако живинче осјећало и од ње се плашило не видјећи је, осим једног Шарца, који је се није бојао ни живе. Не можете, браћо, помислити, каково је то мучно чудило било, а ми, који смо само мртву кожетину гледали, нијесмо се могли начудити Марковој превеликој снази, да ју је једним хитцем могао онако пробости и убити. Осим Марка то не би нико ни могао више учинити, ни оној али обичном човјечијом снагом доћи главе, ма да читава војска на њу дође, јер јој је крљушт свака тако дебела да би се мало нашло мишица, да је копљем пробије; а ко би јој живој пришао, да је буздоханом бије? — Почем смо ту кожу видјели, показа нам Стаменко и ризницу и ковницу Маркову. Силни је адиђар у оној ризници био, ја не вјерујем, да и у кога краља онако скупоцјенијех ствари имаде. Ту је и оружје од онијех дванаест Арапскијех везира, све у саму злату; ту су им седла од чиста сребра, а све је поднизато драгим камењем и бисером. Шта ту не ма; ту има драга камења и бисера онако на купове; исто златна и сребрна комађа на хрпе; а у ковници накованијех бијелијех и златнијех новаца пуне бивољаче, као на гумну жита, кад се по вршају превијава. По томе се познавала велика наша господштина.

„Кад смо се Марку повратили, онда му се

опет замоли Вук Лазаревић, да нам приповједи онај жалостни догађај, како нам је већ и обећао био. А Марко овако одпоче: „Проклети понос и запон Грчких царева, а завист њинијех патриарха, што се Србија оте и подиже, те постаде силнија царевина од њихове, и што покојни силни цар Стјепан утемељи Србима и патриаршију у Пећи, доведе из Азије Гурке у Европу о своме силноме трошку. Први пут су Грци и Турци као хортаци и једномишљеници ударили скупа на силнога цара Душана, но и платили су под Кестеном својом главом тако јако, да ће им се још дуго знати коштурница. По смрти царевој, који је изненада од врућице за пет дана у логору своме умръо, ударе Турци сами, али за Грчки рачун, опет на нас, но и онда не прођу боље, него први пут. По смрти отца мога ударе и по трећи пут на Србе Турци, све по Грчком наговору. Твој отац, Вуче, покојни кнез Лазар, позивајући Хришћанлук на обрану светој вјери Христовој, обиђе мене једнога, осим свијех другијех великаша и господштина, и не позове ме, криво мислећи, да му нијесам зато пријатељ, што је он сјео на пријестол владалачки, а није Вук Бранковић, кога сам ја био препоручио, јер је био најглавнији и најпречи од свијех суродица, што бијаху од соја Немањина, а био је и мудрији и јуначнији од кнеза Лазара и пуно подобнији, да буде ваљан владалац. Ја нијесам био дома, већ сам био у Мађарској код краља Жиге, гђе смо пушћали на Ракошеву пољу до Пећи коње на трку. Али сам

ја ипак могао доспјети, да ми се кнез хтјео само јавити, а хвала Богу, те су и без мене јуначки онда побили Турке, да ми је сам Мурат приповиједао, како је и сам тежко изнијео главу и утекао жив на доброме коњу. Покојни ми је Обилић показивао Муратову књигу, како га примамљује подли Турчин и са тастом га кнезом хотијаше завадити, напомињући ону малу кавгу, што имађаше с Вуком Бранковићем, кад се женио. Но Милош је онако Турчину одговорио како се никад није надао, и по онда се Милош изузео на Мурата, и зато је највише отишао с кнежеве вечере, по ономе безумноме укору, управо у Турски стан и Мурата убио, као главна узрочника те смутње, по оној истој књизи, која га на невјеру позиваше и коју је он и своме тасту показивао, као и мени и осталијем својијем пријатељима, и не мислећи, да ће се наћи Србина, да криво за њега помисли, да би он кадар био невјере учинити и своју постојбину и своју вјеру оставити и Турчину издати, на кога је он мрзио, као на отров људски.

„Јасам одлазио, као човјек, који над собом не мам старијега, и Мурату, какогођ и краљу од Будима и војводи од Чарно-Влашке и Чарно-Богданске, кад ме на штогођ особито позову, а ишао сам чак и Татар-Хану Тамерлану и шаху од Персије. Само сам васда мимо Цариграда минуо и у њега се нијесам без невоље свраћао ни од првашњијех година, јер сам знао, да су нам Грци најцрњи непријатељи на свијету, и знао сам, да они кроје планове, а Турци их само израђују. И

тадај су ме преварали, те сам добио зле гласове из Азије: како су невјерници зашли широм, пак пале Хришћанске цркве и манастире; како бију Хришћане и злоставе робље и натјерују, да се турчи; како су се опет посвађали попови у Јерусалиму око Христова света гроба између себе, католици Грчки и Римски; како су страшно непогодни и хоће да им Турци и незнабожци још најзад суде. Такови зли гласови дођу ми у Прилип и позову ме тамо на обрану. Јасам прилично познавао Турке и знао сам, да преврћу вјером и кад је залажу, али не бих ипак могао тако ласно помислити, да би Турчин султан Мурат тако криво урадио, јер ја не знам, шта би било, да сам га застао жива по косовском боју, и како би се дуго очима гледали. Шта је тражио, залац је нашао, ту је невјеру мука стопила. Ни на крај памети није ми било, да се обазрем малко на шуроваље Грчко и Турско, већ се одмах дигнем, и отидем с мојим Стаменком у Солун, и оданде се навезем на море и сретно дођем у Караманију, гђе сам најприје те Туркомане са Мухамедовцима поравнао, почем сам неколико шеика, претјеранијех занешењака, добро протопузао и помлатио. Исто сам имао тако посла са Курдима и Друзима по Шаму, и било је свашта, док сам Мухамедовце обавијестио, да ваља Хришћанску вјеру поштовати. У Јерусалиму је било мирно и лијепо, и онда сам посумњао нешто и премишљао сам по мојој глави: зашто да ме тако варају, јер сам поискао онога владику, који је на књизи подписан, те сам

му и дошао у помоћ; но владика сирома не знадијаше о томе ништа зато и куниjаше ми се, да о томе ни с ким ни говорио није, и нагађајући рече ми, да ће то бити Турска пријевара какова у Цариграду скована, и да ту има неке тајне, и може неко бити и штетан, а неки може и пострадати и пропасти. Тај је владика био Србин родом из Призрена, и био је меште патриарха и меште народа Српскога у Цариграду, и био је васда човјек прави од истине, коме је требало вјеровати. И јасам потоме ласно докучио, да ће бити некијех тајнијех послова, те су ме ласно преварали, да идем своје светиње бранити у даљној земљи, али нијесам никако мислио, да ће Мурат султан и падишах тако курварски учинити.

„По томе се већ нијесам никако више смишљао, јер што сам имао посла по Караманији и по Шаму, то је била поготову лакрдија мени, и није ми било тријебе од дома се зато одтискивати и једрити преко сиња мора. Тај ме је угурсузлук врло разсрдио, и био сам врло једак, да би се, чини ми се, од мене отровница отровала. Но сва срдња и гњев није ме могао преништети дома по мојој жељи, нити сам могао прелетјети, већ викнем мога Стаменка, да опреми коње и преправи све, што нам треба на пут. Али мало постаја, ето ти ми Стаменка с Миладином, који ми је дома остао, а сад донесе књигу хитну од мога Милоша Обилића. Кад ја у зао час отворих и проучих књигу, те из ње дознадох свуколику невјеру Муратову, вас ми се Јерусалим око мене обрташе и тако ме

је забољело било и срце и глава, да нијесам дуго могао к себи подпуно доћи, да се што брже на пут отиснем и на завичај похитам. Та нисам онда путовао, већ сам Шарцу дао добру вољу, те ме је ваљан како тица носио, и опет ми се чинило, да споро језди и да ћу касно доспјети. Сто сам пути говорио моме Шарцу: Ао мој Шаро, пожури се мало боље, да само у добар час дођемо. Хватао ми је Шарац по четрдесет сати на дан. До Шкутара су моји момци пет пути хатове промијенили, хитјећи за мном и за мојим безцјеним Шарцем. Тадај сам хотимице ударио на Цариград, да штогођ више и боље дознам. У Цариграду сам чуо, да је Мурат кренуо на Лазара преко четири стотине хиљада Турака и да је већ отишао с војском на Србију. Нијесам хтјео оклијевати ни задржавати се, већ сам одмах пошао на пут и управио се на Дренопоље, столицу Муратову. Кад сам ту дошао, ту сам имао шта чути и ту сам све дознао, како су ме преварали и оправили преко мора, док они упропасте Српску царевину. И ту се нијесам дуго бавио, већ само толико, колико је баш потребно било. Мурат је са синовима и с војском одавно већ био отишао, дакле му у двору нијесам друга посла имао, но што сам само мојијем момцима још по два најбоља хата Муратова дао у повод, ако под њима коњи посустану, нека им је другијех одморнијех на избору. Отале опријечисмо све уз ријеку Марицу на Пилип-Поље. Но кад ту дођосмо, ту нас сретоше црни гласови, ту нас сукоби први Турски татарин са књигом од

Бајазита Муратовића. По обичају Турском требало би, да је султанска књига златом писана и свакојако изшарана, но ова бјеше њиховим мурећеном — мастилом — писана. Кад ја разгледах, али у њој Бајазит пише некоме крзлару Али-паши, да му и матери и жени каже, да му је отац погинуо са својијем вијећницима од Обилићеве руке; да је сва готово Турска војска сатрвена, а исто и Српска, и да Турци бјеже, што осташе живи, к Дренополју, не имавши кад ни мртве покопати; да му од тридесет везира и шесет паша само један везир и двије паше остадоше и изнијеше главе са Косова. У тој књизи за Србе није ништа више писао, а ни татарин ми није знао ништа више казивати, осим да је покољ страшан био и да су се обје војске сатрле. Како сам татарина одпустио, одмах сам пошао унапријед и сјутрадан око подне сретем се са Бајазитом и уза њ бјеше нешто поломљене војске. Саставши се с њиме, укорим му отца, како је био невјеран. Но он ми у својој жалости рече: да већ не корим никако ни отца му Мурата ни Турака, јер су главом платили, и он ми каза, како је Милош са Миланом и Иваном дошао, како му је отца разпорио и згазио, и све вијећнике султанове ондје изсјекао, што су се били придесили под шатором; и каза ми, каково чудо почини Милош са два своја друга од Турака, и како је Милан и Иван погинуо, а Милош од умора преминуо, и да је од њиховијех удараца страх Божиј погинуло Турака на пуно хиљада; али ми није знао казати узрока, зашто су њих

тројица дошли у Турску хордију, да убију Мурата, и да сами на сву силу Турску ударе. Ту сам видјео му отца мртва и балзамована, и видјео сам како је мој Милош својом десницом махнуо по султану, те га разпорио од грла пак скроз и преко растрижи, и познаје се да га је згазио, јер су му вратне кости изнутра разченуте биле. Од превелике жалости за мојим Милошем, Миланом и Иваном остави ме сасвим гњев, те Турету не рекох ни ружне ријечи, већ се отискох управо на Косово, ни дома се не свративши. Кад тамо дођох, тамо нађох и тебе, Јанко, и остале мање старјешине, и већ ондје сазнадох свуколику страшну несрећу нашу.

„Дошавши дома, опазих, да сам сад остао самац као никада, и то ме наново разгњеви на Турчина, те појашем мога Шарина и одем Тамерлану Татархану и кажем му све, што се сбило, и кажем му, да ја не могу позвати Бајазита на међдан, јер је он балавче једно према мени, већ нека он мене освети и удари на Турке, а и ја ћу бити с њиме, да покајем моју браћу и пријатеље. То је Тамерлан као прави јунак, одмах послушао, и скупи своју Татарију, те се побије са Бајазитом. Ви знате, како је било и како сам Бајазита ухватио и Тамерлану га предао, а кнежеву кћер, ето Вукову сестру, Милеву султанку, својој повратио мајци и браћи и роду њену, а на Бајазитово мјесто брата му Мусу подигао и засултанио. Но овај није дуго владао, јер га отроваше Турци баш зато, што сам га ја с Тамерланом попео на

отчев и братов пријестол, да се бајаги нама освете, а посадише у султанску столицу младога Мурата, Милевиног сина.“ Тако Марко доврши и ту приповиједку.

„Од нас је свијех најслободнији био код Марка Јанко Јуришић, јер се најбоље и најдуље с њиме и познавао, а и Марко га је пазио као добра јунака, те он намјери и опет, да запита Марка за још неку биљегу, на којој је било написано: да је Марко некакова џина Арапина на мејдану удавио рукама; те му и рече: „Господару! бих ли те смјео упитати, шта се прикојасило и како си мејдан са оним џином Арапским дијелио, и зашто је то било?“

„Марко погледавши Срђа Злопоглеђу, одговори Јанку: „Ето нека ти каже ово дијете, што тадај уза ме бјеше ондје. Срђо је све очима гледао и знаде, и зашто је то било. Ти си био војвода над оном Србском војском, што је Високи Стеван послао био своме зету Бајазиту у помоћ, кад се отворио рат између Татара и Турака; јер деспот није знао, да сам ја Тамерлана наврзао, да мени за хатер то учини Ти знаш, кад сам ти поручио, да замакнеш с војском за ону бијелу гору, те права боја нијесте ондје ни видјели, а потом сте примили Милеву и све благо, што јој се туде било крај ње и крај султана десило. Срђо је онда био уза ме ондје, кад је тај млади султан добавио онога гаравога дива, што је препао био Азију и Аффрику, те су му тамошњи владаоци данак плаћали као подложници, само да од њих

сједи с миром и да их са мејданом не срамоти. А овај га је Дренопољски султан и великим митом подкупио и наоштрио на мене због свога отца Бајазита, којино је скапао у сужањству код Тамерлана, и почикао га на мене; али га је и научио, да се не бије са мном обичним оружјем, јер му је рекао, да ћу бити вјештији од њега, већ да ме зове у кости да се ухватимо и да огледамо нашу снагу, и снагом да се моримо. Тако је он дошавши изпреко мора у Дренопоље, мене изазвао на мејдан, гђе ја хоћу. Јасам изабрао поље Дренопољско на погледу султану, чији је и био заточник. Кад се то тако уредило, онда поручим те Срђо дође, и с њим тамо отидем, нека он види, како ће нам бити на мејдану. Сад нека вам он то приповједи, а мени је за данас доста, што сам се толико ожалостио, кад сам само морао помишљати на она сретна наша времена.“

„То нам рече, пак отиде некуд на другу страну од двора и замаче неким доксатом упријеко. Кад упитасмо Стаменка, куд сад отиде господар? он нам каза, да је отишао у своју потајницу, гђе су му сви другови измоловани, и тамо ће може би и заноћити; јер кадгод му се тако разжали, он онда тамо иде, пак се тамо изтужи и изјада, те своме олакша срцу. — Стаменко нам казиваше, како је на Косову по гробовима све падао, и како су се били већ побојали, да од муке не свисне или не полуди. Кад је дошао на банов гроб, викао је иза гласа: О Страхиња! неколико пута, да се све Косово раз-

лијегало, и више је пути тако одјекнуло, да су мислили, да му бан Страхиња однекуда одговара; на томе је гробу, као и на Милошеву више дана и ноћи сам провео са својим Шарцем. — Казиваше момак, да нико никога онако није ожалио, као што је Марко Краљевић оне своје пријатеље, од гроба до гроба редом ходећи и походећи их. „И сад“ рече Стаменко, „занесу га понекада мисли, те нити види, нити кога чује око себе, већ се сам разговара једнако, помињући она, што но вели, сретна времена, што је провео са онијем јунацима. И ништа га не може сада више развеселити и као разговорити га, осим Шарца, кад му се умиљава, те му се пропне на рамена; но и то бива врло риједко, јер и Шарац једнако уди за оним својим дружтвом, и тако неки пут жалостно похрзава, да нам увијек натјера сузе на очи, и тадај не ће по васдан ништа окусити, већ само сагне главу и уздише.

Тако нас је и Стаменко разумљивао и казивао нам је, како је Марку и његову Шарцу било. А кад он изприповиједа, онда навали Вук Лазаревић и Јуришић Јанко на Срђа Злопоглеђу, да и он изприча онај мејдан Марков са оним џином код Дренопоља, кад је ондје био уз Марка и све очима гледао.

„Онда им Срђо поче овако казивати: „Добивши ја поруку, да у Прилип дођем, одмах се спремим и дођем по ријечи. Ту ми господар Марко рече: да ме је звао, да идем с њиме у Дренопоље, да тамо имаде посла и један мејдан, пак

да и ја видим, како ће га тамо са султановим међанцијом подијелити. Кад смо дошли у поље Дренопољско, опазисмо одмах с дохода неке шаторове; а кад им се приближисмо, видјесмо многу Турску господу, гђе се нешто ужурбала и мете се; но кад се ми саавим прикучисмо, онда нам дође велики везир главом пред нас и поклони се господару, и поздравивши га, показа му велика три свилена шатора, што су му за дочек ту у пољу разапета. Ту ми одјахасмо наше коње и разузуримсо се по својој вољи, какогођ код своје куће што би учинили. Турци умију дочекати, кад хоће и кад се кога боје, те га пошгују, као нашег господара Марка. Јасам одмах видјео, да Турци нешто двоуме и да се нешто премишљају, али им Марко Краљевић прекиде мудрање, јер рече великом везиру, нека изиђе у поље тај њихов међанција, а и сам ће одмах изаћи, пак да се огледају. Турчин не имаде куде, знајући, да се Марко није научио, по два пута једно говорити, пак отиде и зовну џина Арапина, да изиђе на међан у поље, и он одмах послуша и извуче се из своје силне шаторине.

„Кад се Арапин указа међ онијем Турцима, заиста ми се врло голем и врло крупне кости учинио. Највећи су му Турци ондје били до сиса. Но кад му ја приђох, те опазих, да је мене не с пуном главом тек надмашио, и да је био по свој прилици као Бошко Југовић, само је подебљи био, и није онакова зора био као Бошко. Арапин је помислио ваљада, кад је мене угледао, да ћу

му на међдан изаћи, пак ми поче нешто Арапски говорити, но кад му ја разабрах бесједу, казао сам му, да бих и ја њему изашао, али ће му други јунак сад доћи.

„Мало постаја, пак се и Краљевић Марко указа, а уза њ више никога не бјеше осим мене, и за нама Стаменка и Миладина. За Арапином је било више од стотине Турака, све великаша. Но народа је било много и нашега и Турскога, који се таки подијели, те наша браћа Хришћани остадоше уз нас с наше стране, а Турци одоше онамо уз Арапина. То се мени допаде, као двије војске, једна према другој. Марко је чуо био, како је Арапин мислио, да сам му ја међанција, пак ме упита: „Шта мислиш, Срђане, би ли се смјео с њиме покошкати?“ Он ме питаше, а ја му право рекох: да бих смјео, само нека ме пусти он, пак ће видјети, да га се не ћу стидјети. Марко се насмија и рече ми: „Е мој Срђане, да је то на копље, ја бих одмах пустио, али то је међдан друге руке, пак се бојим, био би невјешт.“ А кад Арапин опази Краљевића Марка, и какав је јунак на очима, рекао бих, да побијели у лицу а и устне му побијелише, те ми обичнији дође. Онда сам видјео, да је Марко један појединац, у свачему бољи од другијех људи. Њега су Турци позвали на међдан, и он, човјек јуначког, племенитог срца, видјећи, да се Арапин препао од њега, одмах све опрости и рече: да му живот поклања на међдану. Турци онда повикаше као из једног грла, да је то лијепо од Марка, али то не допушта њихово

јуначко поштење. Нато и Арапин скиде горње хаљине са себе и остаде у самој свиленој кошуљи до појаса. Тако је исто учинио и Марко, пак се онда ухватише у кости јуначке, и Марко одмах одбаци од себе Арапина као блато с ноге, да је коврљке дуго тетурао, док је пао на нос и скљусио се. Нато опет рече Марко: да је доста и да му тај Арапин није прилика на мејдану тако, већ ако је вјешт на оружју. И Турци се повијаше по Марковој погодној ријечи, али Арапин освијестивши се, ђипи од земље на ноге, пак изубах скочи на Марка и ухвати га зубима за лијево раме, а хотијаше га дохватити зубом за грло, али не могаше одмах домашити. Кад се видје на невољи Марко, он спопаде бијесна Арапа, невјерника опаса рукама и прекиде га по сриједи, да је одмах испустио душу. Али да сте видјели чуда од Шарца. Кад он опази, да Арапин изненада јуриши на Марка, кад се њему јунак не надаше, а он цикну како присојкиња, када би је притиснула стијена, и потрча господару своме у помоћ, и би сатрьо Арапина, да му не рече Марко: „Стани с миром, Шаро; зар не видиш, да му дође суђен данак?“ И тако Шарац стаде и не додирну подмукла зликовца, који мртав испаде Марку из шака.

„Дволични људи васда двоструче. Турци видјећи чудо, што учиин Марко од њихова цина, узкликнуше, како у захвалу Краљевићу Марку. Но Марко их јунак не гледаше, већ на добре коње посједасмо, пак одосмо у град у Дренопоље.

Кад тамо дођосмо, одсједосмо у султанском двору, гђе нас господски дочекаше; а Марко отиде одмах султану на диван. Турци су се јако били ужурбали и укубурили, е не знадоше, шта ће сад и како с Марком на крај изаћи, кад поиште подпутнину, почем су од више пута увардали, да Марко не жваће ријечи, а не трепа ни пред ким, нити се свога дјела стиди, нити се за њега правда; јунак се са сваким брзо разрачуни, јер јунак не задијева никога, нити му је свађа од свога посла.

„Шта је Марко свршио на дивану и како се равнао са султаном, то само он знаде. Јасам само видјео, да Турци натоварише на двије камиле злата и којекакова адиђара, а на друге двије јестива и пива, и да уз камиле дадоше четири слуге на добријем коњма, што ће путем служити, и још изведоше лијепа хата кулатаста, са скупоценијем господским накитом и оправом коњском, те дадоше Марку, а Марко га поклони мени, и тако зар наплативши подпутнину, кренусмо се дома и сретно дођосмо овамо.“ Тако је Срђо то чудо изприповиједао, и ми се онда разиђосмо, кад нам домаћина не бијаше међ нама.

„Чак сјутрадан зовну Марко нас све преда се и рече нам овако: „Ви сте, дјецо, дошли мени, да вас браним и од Турака и од Бранковића. Турци сад не могу, а и не смију на вас ударати, како сам ја са овим султаном већ углавио, а судим, да ће се и Бранковићи вас оканити, док им сад поручим, да сједе с миром и да не чине од зла горе. Сад су Власи заратили

и већ су досад двије војске Турске разбили и уништили. До скора су Турци мислили, да сам ја с Власима на њих ударао, кад су онако страшно страдали од Каравлаха. Ту одприје пише ми султан и нуди свом Српском краљевином, да му само будем војсковођа и Каравлахе надбијем, да не остане сад под толиком срамотом. Јасам му лијепо одговорио и у књизи му рекао: да мени не треба краљевина и да се о њу ја нијесам никад отимао, нити сам искао круне; а знаду сви Срби, да је до мене и прије кнеза Лазара стојало, хоћу ли да им краљујем, или не ћу; а тако исто и сад до мене стоји, а не до Турчина, да сједнем на Српски пријестол, те зато не бих никако питао султана ни Грчкога цара; а што ме зове, да му будем војсци војсковођа, то ћу увијек, кад Турци на Мухамедовце пођу, али не ћу никада, кад Турци имаду рата са Хришћанлуком; јер крст на крст не треба да диже своје руке, ни да војшти на њега, јер је то од Бога по закону проклето. Кад тако Турчина одбијем, куцнувши га по носу, да не врка више Хришћанина на Хришћанина, онда султан учини диван, те тамо невјерници довијаше, како би тај зазор, а своју бруку за свој рачун изопачили, и домислише се, те дадоше на глас по свијету: да ћу ја бити војсковођа над султановом свом војском и да ћу покорити Каравлахе и преузети Каравлашку и Карабогданску. Чувши ја ту безочну лаж, пошаљем одмах у Каравлашку војводи Мирчи ону султанову књигу, како ме је звао

на то и како ме је нудио нашом краљевином, и пошљем онако исто преписану књигу, у којој сам ја Турчину одговорио као Краљевић Марко, који до данас Богу милом хвала! још никад нијесам дволичио, и гђе би понекада зар и од користи било, а да будем двоплетан Турчину, што га презирем горе и од погана скота, јер знам, да је Хришћанима најцрњи противник и непријатељ; и обећам онда Мирчету, да ако на њ ударе Турци, да ми само јави, пак ћу му ја главом у помоћ доћи, нека види свијет, како Турчин само ради, да Хришћане завади и раздвоји, пак онда да им у завади понабашка он суди и старјешује. Дјецо! упамтите ви моје ријечи, што ћу вам сад рећи за Турке, требаће то вама држати у глави, и до згоде потоме се владати. Од мене нико боље не познаје Турака, јер ја с њима од моје младости имам посла и као пријатељ и као непријатељ. Турчину никад не вјерујте, јер он по своме опакоме алкорану не држи крштена човјека за човјека, њему је само Мухамедовац човјек. По томе није дужан свјеровати, што обрече и обећа, а кад га нападнеш, за што лаже, пак већ не ма куде, а он ће ти онда рећи, да му није грјехоте, варати крста и лагати му колико хоће. Већијех варалица не ма на свијету од Турака, они се још хвале кад Хришћанина преваре и на зло наведу, те се један ували у несрећу. Нека вам је увијек на уму, да је Мухамедовцу, особито Турчину, најпречиј и најмилији посао, Хришћане таманити ма како му драго било, јер крв-

ник у томе црноме послу не гледа и не бира начина, већ му је све од Мухамеда благословено, чим тамани Хришћане и досађује им. Шта ти мисли онај најубожнији гољо, то ти мисли и султан и највећи њихов књижевник. Одведи Туре у Рим, пак нека ондје одрасте у наукама и међ ученијем и питомијем људима, пак га погледај, кад се дома врати, како ће све оно, што је тамо научило, од њега одпасти, чим се са његовом пеном или апумом састане и са којим дервишем или шеиком само мало поразговори; и остане Турчин, као да никад бољега свијета не виде од Турака. А томе је узрок, дјецо, што Турчину вјера његова допушта, да се онако влада и живи, и да оно ради, због чега паша Хришћанска вјера узима главу. Мухамедова је вјера удешена само по зликовца, који све оно чини, што је другоме човјеку противно. Турчину није грјехоте преварати и убити Хришћанина. Турчину је слободно држати жена, колико гођ може хранити и одијевати. Турчину је слободно жену одбити и пустити, кадгођ хоће, и само ако смије од њена рода поради стида. Турчину пије зазора никакова, отети туђе чељаде; жене му његове не смију ни једне ријечи зато рећи, јер је он господар, а жене су створене, да га дворе и да му угађају само. Турчин се хвали свакоме, а и својијем женама, како је Хришћанку обљубио, и ако је и злоставио; Турчин се хвали са злочинством, као ми са добрим јунаштвом. То све по вјери Мухамедовој бива, и зато се не треба ни-

мало чудити, што покрштен Турчин тежко чека, да довреба згодну прилику, да утече и да захвали на Христовој вјери, што не да страпутичити ни по вољи живјети, и да се врати под окриље светца Мухамеда, који и у рају — џенету — земаљске жеље допуњава и накнађује. Тако се исто не треба чудити, кад се Хришћанин потурчи, пак дође из Турске својим родитељима и браћи и родбини, што су сви Хришћани, и они сви навале на њега, да међ њима остане и да не буде више Турчин, а он то све само чује, али не слуша, већ пред њима клања и узима авдес, и остаје Турчин прави само због вјере Мухамедове, која на земљи допушта по вољи живјети, и хоће им не пријете паклом за злочинства, као што чине Хришћански попови за најмање гријехе. Ако мислите с Турцима добро на крај излазити, а ви им ништа не гледајте кроз прсте, ништа им не опраштајте, не мојте се шалити, да им што одбијете на дару, што су Азијати, не попушћајте им нигђе, већ будите како стријела на затегнутој тетиви, и не дајте Турчину писнути; видите како ја што радим, у мене никада не ма шале са Турчином, и скриви ли ми, заиста га скупо стане, пак у напредак добро пази, да не дође Марку под руку, јер зна јамачно, да му је тежка. Турчин не зна за љубав Хришћанску, зато вам кажем, да вам не треба Турске љубави ни Турска пријатељства. Како се с Турчином који састанете, одмах буди сваки исто Турчин Турчину, и све помишљај: овај да

може, вољео би ме преварати и сваку ми пакост учинити и убити ме, него да му три буле сад синове роде; то помишљај једнако, пак онда пусти слободно срцу на вољу, и тако ћеш одољети своме непријатељу. Не шали се, не мудруј и не правдај својом памети оно, што се не да срцем подносити, јер је памет поношљива, пак радо ратује на јуначко срце. С Турчином поступај Турски онако, као он што поступа са Хришћанином, кад му је у власти. Прије ћеш бијелу врану наћи, но образна Турчина, зато му не дај на се ни преда се, већ га са главе забуни, ударивши га бахом, нека знаде, да с човјеком посла имаде. Турчин је невјерник, и по томе не држите вјере у Турчину.“

„Тако Марко Краљевић изприча и нас научи, како ваља поступати са Турчином. И истину је праву говорио, као човјек, који Турчина онако познаје, какав је Турчин. Јасам се досад тако владао, и хвала Богу, нијесам погријешио, већ сам увијек био над Турчином.

„Вук се Лазаревић замоли Краљевићу Марку, да њега и брата му закрили својим моћним крилом и да не да непријатељима, да Србију посве поруше, која и онако већ премного страда и злопати.

„Боже мој! браћо! као да га сад гледам, кад погладi својом шаком онај страшни брк; пак превали оно јуначко око на Вука Лазаревића и рече му: „Синко, и ви браћо, и дјецо моја! док чујете у животу мене, Марка Краљевића, не

бојте се никога, до јединога Бога, коме се молимо да буде с нама! Али ми вјерујте, на нама су остале клетве, и ја не знам, какову би покору чинили, да се сасвим покајемо и будемо, као што смо били. Јасам, дјецо, запамтио најсретнија времена наша, ја знам, како смо се попели на висину славе земаљске, те смо били најсилнији и најсретнији народ на свијету. Краљ Пољачки, краљ Мађарски, Херцег од Аустрије и остали владаоци поклањали су се круни Душановој. Мени је и онда још све нешто срце зебло, и неки ме страх напопадао, који ми долазаше од јачега некога, јер ја до данас, Богу хвала, за земаљски овај страх још не знам, али је онај био сасвим друге руке. Онда ми се све чинило, да ћемо се стрмоглав стропошгати са оне висине, и да ће нам бити, као и осталијем досад народима, који својом силом дотјераше до највишег врха своје тежње и своје моћи, пак не могавши се на ономе врљушку држати, морадоше назад поћи; а зна се, да се стрмо брже слази, но што се пело уз брдо, јер напредак мили и пуже, а назадак трчи и лети. Вјерујте ми, дјецо, да има нека особита тајна у човјеку, која му напријед каже злу срећу и коби га. Доста ми је пути то било у дугу моме вијеку, али је слабачко умље у човјека, те ту тајну слутњу није кадро схватити. И јасам бадава мислио и премишљао, и узаман ми је све напрезање било, кад се пијесам нимало помогао ни паметнији био. Еле је очевидно, да нам срећа натражке иде. Јасам и по-

којноме цару Душану искрено казао, чега се бојим, а он ми је одговорио: да не мислим мучно, пак да не ћу на зло ни слутити, и да је такова мисао клапа, а слутња своја варалица, да човјек није само на миру. Бог да га прости! и сад ми звече његове ријечи, што ми је, кад сам му на умору био, говорио и не мислећи, да ће онако силан брзо умријети. То се догодило у логору, кад смо други пут пошли, да прејуримо Турке преко мора у Азију, што су их Грци опет наврказали, да дођу, а то је све било по пизми њихова светога патријарха, који се ма како хтјео цару Душану осветити због Српске патријаршије у Пећи, као што и сами дознајете. Тад се цар био разболио, изпрва га ухвати грозница, а послије се ужегао огањ у њему, те му се и љекар препаде и мени рече, да ће цар тежко пребољети ту ватрушгину, јер је врло јака. А и ја видјећи цара у превећ жестоку болу, запитах га: би ли на Турке ударили и без њега и на море их нагнали? Нато ми он одговори овако: „Дела, куме, одби их, да нам својом погаром паром не трују зрака. Не могу ти, куме, казати, како на тај паклени род мрзим. Одмах по боју дођи ми овамо под шатор, хоћу с тобом да се нешто разговорим. Разбивши Турке страшно и нагнавши их на море, што је од нашег убојног оружја остало живо, дођем моме цару и кажем му, да смо преко шестдесет хиљада Турака на мејдану побили, осим што је у води остало, док су грабили да утеку у Грчке лађе. Чувши цар

те ријечи, насмија се онако болан и запита ме: је ли и Грка било на ограшју? А кад чу, да их је било, јако се сневесели и као тугујући проговори: „Куме Марко! Ти ће злосретни, смутљиви Грци убити слабе Хришћанске народе, пак и себи доћи главе вукући силну Азију на Европу, којано је и онако поради Христове вјере у великој завади, и попови јој извијају свакојаке разлике по закону, само да јадне лаковјерне народе поцијепају и онепријатеље. Куме, куме! Ми зар не ћемо овако јаки пропасти, али шта ће слабији народи радити? а шта ће данас Грци радити, ако им се уселе Турци у Цариград и отму им царство? Та весела им мајка! Зар не мисле, да им онда само Бог, пак ми можемо помоћи. Мисмо, Богу хвала! јачи и од Грка и од Турака нашим јунаштвом, те их се не бојимо. Нама треба само овака љубав и слога, пак нам је вас свијет у рукама, и никога се не бојимо, до једнога Бога, а Бог је с нама.“ Кад је те ријечи изговорио, тако ме је погледао, као да је хтјео очима доказати, колико осјећа своју Србску снагу. Боже мој! какво је вријеме било, а какво је данас, какво ли пуно црње може још доћи! Цар умрије по томе разговору пети дан. Јасам му додржао свијећу и на мојој је руци своју велику душу Богу пустио. Шта се по томе збило, сви знате, сви знате као и ја, и сви смијете о томе говорити и то кудити по правди и по кривици, само ја, дјецо, морам ћутјети, ако и јесам прав у томе, као да

ме онда није ни било на свијету. Тек цареве ми ријечи љубав и слога никад с ума не силазе, а љубави и слоге с њиме нам не стаде, а злоба и неслога по зависти обузе нас, те сто, до чега смо већ дошли. Дјецо, дјецо! изправљајте један другог, будите у љубави и сложни, јер другчије ћете пропасти, ма да сте сви као Реља и Страхиња; јер шта је јуначство без Божија благослова? Ено вам Милоша Обилића, како пропаде са луда укора и са своје неразборите жестине, што узрочи проклета Вукова смутња, завртувши кнезу мозак.“

„Тако је нас Марко Краљевић свјетовао и учио, и сад видим, да му је свака ријеч злата ваљала. Ту ми сретно свршивши наш посао, опростимо се са нашим Марком и дођосмо сретно и весело у Крушевац и обрадовасмо нашу танку господштину са добрим гласом и поздравом од Марка.

„Маркову су ријеч послушали и Бранковићи и Турци, те више не смједоше ни пријетити ни дирати у Високог Стевана, и Србија се почела опорављати. Кад глас пуче по свијету, да је Марко Краљевић с деспотове стране, онда се и бан Босански покуњи и остави се противничка шурованња. За времена Високог Стевана Србија је у свачему напредна била и народ је добро живјео и хвалио се свачим; једино је било пространо своје царство, за чим живљаше и тужаше, јер се без тога не могаше осветити Турчину онако, како би требало, за пријеварy и за невјеру.

Црква и школа није осјећала да не ма царевине, правда и правица није била штетна, и знало се за ред у свакој струци, особито за војнички, који је онако исто био, као одприје боја на Косову, и војска нам је била подпуна и честита, да је мило било погледати, кад се уврста. И трговина се била подигла, и Трговци су односили и доносили робу, и трговало се на све стране, продавало се и куповало, као за времена Душанова. Све је било лијепо и красно и у мањему, само да је било дуговјечно; али по несрећи Високи Стеван нагло изненада умре на путу, паднувши с коња.“

Тако приповиједаше Старина Новак, пак онда ућутје, да се мало одмори; но кнез Богосав видјевши, да је старац добре воље, а знајући, да није увијек тако, упита га: „А љубави ти, побратиме! Прије но што нам кажеш своју љуту невољу, са шта отиде у хајдуке и настани се у Бишини и Поли, кажи нам, шта би најзад од Марка Краљевића? Јер зна се а и ето по твојијем ријечима судећи, бива очевидно, да и по смрти Високог Стевана не би могли и не би ни смјели Бранковићи кушати среће, да дођу у Србију и да се попну на пријестол, а камо ли да владају тирјански и да растјерују народ из своје постојбине.“

„За Краљевића Марка,“ рече Старина Новак „толико ти могу рећи, да сам га видјео посљедни пут на Косову на гробљу са старом царицом Милицом и са деспотима о задушницама. Ту је

гробове својијех пријатеља вином прелио. Онда сам чуо, гђе казиваше, како су Власи побили Турке и како сад Турци маћи не могу пи овдје ни тамо преко мора, јер су силне војске погубили и малаксали. Тад сам чуо, гђе Марко зовну Срђа Злопоглеђу, да иде некуд с њиме чак преко мора, да брани православну вјеру од незнабожаца и од невјерника. А царица му Милица говораше и мољаше му се, да не иде никуд далеко од Прилипа, јер док је гођ он дома, дотле је и Србији и Србину добро, и не смије на њих нико, а чим се он одмакне на јабану, таки им се рогуше непријатељи и узносе се. Марко јој на то лијепо рече: „Та не бој се, госпођо царице! Не смије на тебе сад нико ударати; само се ви међ собом пазите и слажите се. Бранковићи ти не ће досађивати, јер сте свакојако једна крв и једна кост, пак се не ће људи срамотити пред свијетом, да им покор пуца и руга остане, те да их народ двапут куне, а потомци им се стиде до вијека. Ја ћу доћи брзо назад, ако Бога молећи и отидем тамо, камо ваља, и не ћу нигђе застајавати ни запасти без невоље. Прије ћу Бога молећи дома доћи, но што ћеш помислити моћи. Не брини се и не јадај, кад ти Богу хвала! није невоље никакове већ ти је сад лијепо, како само што може бити по онакијем страхотама, што си већ прометнула преко своје главе, и Србија препатила. Оволики гробови нијесу шала; а с невјере и са будалаштине пукоше овдје онакијем људима, који су ступови били

царевини. Та опачина ваиије и ишите себи освету, да је покаје правда. Шта је досад било, знамо, и сад је према томе добро, а шта ће бити, то само онај знаде, који даје срећу и несрећу по својој превеликој милости и правди. Богу се ваља молити, да на омлађини не остане клетве.“ Тако је свјетоваше и тјешаше Марко, и царица како и сав народ вјероваше му поузданијем ријечима.

„Ту сам још једаред бесједио с њиме на гробу мога покојнога војводе Милана Топличанина, гђе ме је застао, тугујући за онаком главом. Ја му се мајших руци, а он ме као прави Србски отац пригрли и у чело пољуби, рекавши ми: „Мој Новачићу! сад нам је најгоре, живјећи у непрестаној и сваки дан по годинама мучнијој жалости. Ове нас туге и овога јада не може нико опростити, до једини Бог, кад нас позове на истину и прими нас тамо, гђе су и ови за којијем тужимо. Мој синко! Сад нам се све узрочно допада од опијех времена, на која се сад највише тужимо, и чини нам се, да би ми, сваки по се, мудрији или барем умјетнији били, да смо се ту придесили; али вјерују ми, туде се није дало мудровати, нити предругојачити велика Божија воља, којано је на нас гњевна са нашијех злоћа и свакојакијех опачина. Тако је морало бити; правда Божија каје правду на земљи, кад је нијесу кадри људи покајати ни повратити је. Правда је Божија кћи, пак свака напаст и неприлика на њу насрће и ратује на њу, премда она, као и сестра јој истина, најзад одржи мој-

дан и посрами све своје противнике тако силно и тако љуто, да се види, да ту Божија рука ради. Видјео си, да је мало Турака на свијету, да свладају мога Страхињу и Милоша; али их умори Божија воља, кад им дане скрати и пресијече живот, да не бране више неправичну страну, којано је Богу већ догрдјела била.“

„Ту смо се бавили неколико дана, док смо све гробове обредили били. А ваља вам знати, да се неколико хиљада душа на Косово дигне и дође мртвијем својијем јунацима у походе, те им самртне молитве чате. Ту сам се састао са Марковијем момцима Стаменком и Миладином, који ми приповиједаше, како је Марко ту скоро опет једног силеџију и спахију Арапина тамо код Софије у Бугарској умлатио, којему је султан дао за јунаштво, што је на војсци отворио и на боју чинио, велики спахилук и власт, да може ударати намете на ћауре по својој вољи. Тај је Арапин свакојаке намете измишљавао и најзад измисли и неку напаку свадбарину, те искаше и од момка, који се женијаше, и од цуре која се удаваше, свадбарицу или намет у жуту дукату, осим што је и сватове уцјењивао, кад му је могло подмијети. Још се на жалост и на нашу срамоту томе Арапину био придружио неки Бугарин по имену Богдан, кога су тамо због невољалства и због злоћудна и пакостна срца, што је свакога био насилио, злићем звали, и чак се Марку Краљевићу тужили јадни људи и молили му се, да их он опрости тијех наметника и зликоваца, који их и

похараше и свакојаким срамним непоштењем и злостављањем образ им поцрнише, да не смију од стида да гледају по свијету. Марка је ласно намолити било, да добро учини и да помогне злопатницима и невољницима, те се одмах диже са своје двије вјерне слуге и у Софију по ноћи дође, да зликовци како не дочују, или да га и не спазе, пак би му могли и побјећи. У Софији је дознао, гђе станују и гђе се и у које доба могу дома наћи те силеције, те науми их пред зору или у прво прозорје изненада на бавишту застати и с обојицом се прорачунати. С вечера се још, кад је први сутон наступио, крене Марко, и како ваљаде приспије у прво прозорје у Јењи-хан (нова крчма), што је исти спахија Арапин и саградио био и ту се настанио. Кад Марко онако изубаха дође, те га прије не осјетише слуге Арапове, док им већ и у сам двор уђе, стаде жубор кућана по буџацима, куд узмакоше кријући се од јуначкога пуша. Марко на њих ни главе не окреташе, већ гурну ногом пред собом па сриједи доксата двокрилна врата, те их разстави и себи отвори пут у одаје, гђе Арапин конаковаше. Кад тамо допаде Марко, али има шта и видјети ту у двору Арапову! Ту бијаше читава хрпа женскиња око Арапина, који се истек од сна пробудио и на лулу ћипио, кад му јурнуше у одају врата. Бунован и срдит погледаше Марка, и од силна се јунака препаде Арапин, да му не могаше рећи ни бијеле ни црне ријечи. Но нека женетина, као подводница Арапова или му крзларица у харему,

од несташлука се ружно јави и проговори: „А јао, господару! шта ти је, те сад занијемље пред једним наочитим јунаком, који ти незван у невријеме отвори врата и у харем? Та пред тобом сватови јадни дрхтаху и вас ти се вилает клањаше, а сад си ушепртљио и погледаш, куд би замакао. Јасам ти увијек говорила, да ће ти онда бити крај господству, кад ти неко дође и тако те препадне, да би вољее насе обући женске скуте и сакрити се, као ето сад. А знаш ли, ко ти дође изпенада тако немило у госте? То је Марко Краљевић, то је заточник сиротињски и обрана страдалачка; за њега султан знаде и боји га се; кад он дође у Дренопоље, по тридесет кушама пред њега на дочек му изађу са султановијем делијама; велики је везир ништа према њему на султанову дивану. Сад ти ето на ноге дође, питај га, каковим је послом дошао!“ Док је гођ та говорљивица била у ријечи, Марко је једнако оштро погледао, као човјек, који помишља, да се упознао; али кад јој опази биљегу на руци, онда је познаде, и очима је одби, не рекавши јој ни ријечи. Но кад оне женскиње чуше Марково име, све гура једна мимо друге, која ће му прије обиснути о скуту, а све као из једног грла узвришташе и запомагаше, да их не да више Арапину ни ономе злићу Богдану. Но и Арапин се појуначи, кад му Богдан из друге одаје на то чудо прође, те проговори Марку: „Ко си ти, и одкуда си смјео тако насилно на мој двор ударати, и шта ћеш ти овдје, каковим ли си дошао послом?“ А Марко му каже:

да је дошао, да му учини крај зулуму и да укине све измишљене Турске закупе, већ нека му оба одмах на мејдан изађу.

„Потом Марко из двора изађе, да на авлији почека Арапина и Богдана, но пред собом пусти све робиње, тјешећи их, да се посад не боје Арапина ни Богдана. Арапин и Богдан као хортаци злочинци договорише се, како ће сложно на Марка ударити, привикнувши и силнијем својијем слугама, што их и преко стотине бијаше, да и они на Марка и на момке му ударе. Кад се Арапин и Богдан са слугама добро наоружа, онда се указа на добријем коњма и један и други, а слуге им бијаху без коња. Чим их опази Марко, тим и пусти свога Шарца на њих и удари као мућа хитро и силно Арапина својим буздоханом пустимичке, да је мртав пред топузином далеко од коња из седла одскочио и вас здрозган пао на земљу; но топуз је и подаље одлетио међу Арапове слуге, и тамо је неколицину од њих помлатио. Кад то чудо видје Богдан, чему се није баш тако надао, обазре се на све четир стране по авлији, али му на јаде капије затворене бијаху и на објема по један момак Марков стражи, те се не могаше мимо њих проћи ни изаћи без муке, а види, како им се узбуниле слуге и како се са оном бабетином свађају и на њу вичу, а она им се свети. А кад му Марко приђе и повадивши своју страшну сабљетину, рече му: да је вријеме, да се ударе и да мејдан подијеле, онда му Богдан плашљиво проговори: „Ја нисам кадар, господару, теби изаћи на

међан. ни с тобом се бити, већ ето ти сабље, а ево моје главе, пак ми је укини, јер је од тебе не могу одбранити, нити може мој кулаш твоме Шарцу утећи, да ми је изнесе, и кад би му било међана. Јасам, господару, плахујући и друга зла чинећи згријешио Богу и свијету, те по правди губим главу, а волим погинути од твоје јуначке руке, него по какову суду од џелатске.“ Марко премишљаше по својој глави: ко признаје своје кривице и гријехе, и још ако се каје за њих, ономе ваља и опростити, јер ће се поправити и биће честит човјек. Зато Марко упита Богдана, еда ли се он и каје за гријехе, што је починио, и мисли ли се он поправити и вратити међу људе да погледа по свијету као честит човјек? Богдан се кунијаше Марку: како се већ поодавно он каје и како се протопопу Радети у Софији био прошлога частнога поста и изповиједио и све му своје грдно плаховање и злочинство изказао, и како би се одмах био поправио, али није смјео од Арапина и од његовијех слугу, којијех има пуно по свој околини, те би га довребали и потајно из пријеваре убили; још он вељаше Марку; „Ено, господару, оне бабе Маре, коју одавно познајеш, како она мени често казиваше, да те је некада дворила, док је још у животу био Реља и Страхиња бан и Милош Обилић и остали они силни јунаци, што су се с тобом дружили и по свијету путовали, чинећи јуначка чуда; ту бабу упитај, ако мени не вјерујеш, иска ти каже, јесам ли јој толико пути говорио: како ми је тежко у злу дјелу

живјети једнако и како сам рад умаћи и своме се народу опет приљубити.“ Марко викну некадашњу крчмарицу Мару, те је запита: би ли ваљало опростити Богдану? Она право казиваше: да је слушала од њега више пути, гђе се каје душогубац, и како се кани, да утече од Арапина, али му је било и жао толико силно благо оставити ту, које, вељаше, ваља подијелити уцвијељеној сиротињи и онијем, што су их оглобили и похарали. На то се одмах подобри Марко Богдану, и рече му да му поклања живот и да му праша, пак га упита: шта му ваља чинити са слугама Арапскијем? Богдан му истину казиваше: да су то зликовци и злочинци, да их већ грђијех не ма на свијету, и да је сваки више пакости и зала починио јадноме овоме народу Хришћанскоме, но што би платио, да сто имаде глава, и да му их сад све редом сијече за девет дана, и тако да на црнијем умире мукама. Кад то Марко зачу, тад викну на своје момке Стаменка и Миладина и на Богдана, те сва четири учинише јуриш и повезаше сто и тридесет слугу, и зовнуше из луга Цигане коритаре, и плати им Марко за свакога Арапина по дукат, те их све извјешаше редом. Онда Марко упита крчмарицу Мару, одкуд она код Арапа? Она му онда каза, како је Арапин ту њену крчму отео и тај Јењи-хан на том мјесту саградио, а њу заробио, те никако није му могла умаћи; још му казиваше, да је она људе к њему у Прилип слала, да му се моле, да дође, да опрости земљу те напасти.

„Кад сасвим обавијестише Марка, и он уварда све, шта се збивало, онда изнесе Арапово благо, те раздаде онијем, што их Арапин злостави и осрамоти и похара, а крчмарици Мари даде Јењи-Хан, нека јој га меште њезине крчме. Тако Марко Краљевић укиде тамо свадбарину и насиље, што је Дренопољски султан био поФермао, и у закуп дао као своју особину.

„Последње смо вече сви заједно провели код цркве Самодреже, што ју је самодржавни цар Душан градио, гђе је Марко са царицом Милицом вечеру дао мртвијем за душу. На ту су вечеру позвани били сви, који су тамо на гробље дошли, да обиђу своје мртве и да их по обичају Српском сваке године ожале, и сви они који су дошли тамо на гробље Косовско, на кнежев и Муратов гроб, као што га тамо зову, да за душу једу и пију и подарке примају. Ту се стече силни свијет својијем господштинама на даћу, а господштине га господски дочекаше и царски сиротињу дариваше. Сјутрадан, кад ћемо се већ разилазити и с Косова дома враћати, отидем ја Марковијем шаторима. Из далека видим витежкога Шарца, гђе хода око Маркова шатора и чешка се о оне свилене конопце. Гледајући у Шарца и тамо све ближе приступајући, нека ме потајна страва спопадаше, да ми се сва кожа јежила на мени, а коса ми се дизала на глави уз брдо. Кад већ дођох тамо, братски ме дочека Стаменко и Миладин, и казаше ми, да је Марко са царицом и са деспотима и са још више господе под шатором, гђе неке књиге пре-

врћу и чате, и нешто записују и биљеже. Ту сам чекао готово до подне, док свршише свој посао и на разлазу се опростише, те онда и приђох Марку, да му по обичају пољубим руку и да кажем: с Богом! но он ми рече: „А куд си навалио, Новачићу? Зар не ћеш ту да останеш још који дан са мном, јер хоћу да копам ону моју браћу из земље, и да их носим у Прилип у коштурницу к моме брату Андрији и к моме Рељи крилатоме. И царица ће остати, да вади из земље отца и браћу и да их носи у Прокупље, гђе им је гробница од старина.“ Пољубивши му руку, кажем му, да нијесам зато знао, а сад бих зато остао, Бог зна, колико дуго, само да видим ма и голе јуначке кости од онијех витезова, што сам их поштовао као своју обрану и дику и као Српски понос на стотине вијекова. И тако ту останем уз Марка са његовијем момцима.

„Марко је довео из Прилипа врло вјеште неимаре, који знадоше отворати гробове, и имао је уза се свога љекара, који је повео вјеште себи помагаче, да расуте кости посастављају, како треба, и да се попабашка спреме и пренесу до коштурнице Краљевићеве. Најприје извадише из раке бана Страхиња. Саме голе, чисте кости јуначке изађоше на свијет. Ја се не могах задржати од жалости, да се иза гласа не заплачем за њим. Браћо! није то шала, видјети и очима гледати у онаке кости, које су ми безцјене; није шала гледати у шупљину од онијех груди, гђе је најплеменитије и најјуначније срце куцало; није шала

гледати кости од оне руке, која је нашијем непријатељима онака страхота била. Јасам над тијем костима нарицао као очајник, сужањ и невољан, кога би само тај јунак дапас избавио, да је у животу. Тако сам се био разтужио, да ништа не знадох, шта око мене бива, кад се мало подигох, али имам шта и видјети: ни они остали нијесу јачи од мене били, све је то тужило и нарицало иза гласа, као и ја. Марко је вас обливен био сузама, и прса су му одскакала од уздаха у жалости. Боже мој! какве су оно кости биле; та у лубину бих му овако у одијелу вас стао, и још би ми пространа била! Изјадавши се ту над Страхињинијем костима, нијесмо ни пола жалости осјећали, кад смо оне друге вадили и вином рујним од оне мртвачке паучине прали и чистили. Кад је Марко готов био са овијем правијем Србскијем моштима, Страхињињим, Милошевим, Милановим и Ивановим, онда поизкаше од царице Милице и Бошковс, Воинове и Миливојеве, али му она не могаше жељу навршити, јер вељаше, да треба, да су сви синови Југовићи уз отца стара Југ-Богдана. То је Марку врло жао било, али не могаше сестри забавити, гђе своју браћу са својим родитељем скупа у коштурницу понесе.

Милошеву је десну руку Марко оковао у сребро и злато, што је невјерна Мурата разпорила и изсјекла султанове доглавнике, а Хришћанлуку најмучније напастнике, што су се ондје под шатором као на неку главну вијећу били придесили. То су лијепо урадиле двије кујунџије

из Митровице. Јасам за то вријеме био непрестано уз Марка тако, да нијесам могао од њега никуда маћи, као да ме је нека потајна сила на то натјерала, све сам се и нехотице уз њега лијепио и у послу му се налазио. Он је то на ум узео, пак ми једном љубавно и рече: „Хајде, Новачићу, са мном у Прилип, преселићу ти чељад тамо, а чини ми се да ће ти код мене добро бити, јер би се ми некако добро слагали.“ Нато сам ја одговорио: да ћу радо и учинити, јер ми је најбоље, кад сам уз њега, само ми ваља поприје дома отићи и тамо разпачати, што ми буде за одавање, и опростити се са родбинама и својтама, с кумовима и са пријатељима. Видјео сам да је то Марку врло по вољи било, те ми и рече, да док се, ако Бог да, сретно дома врати, да ће ми послати Стаменка или Миладина са камилама, да ми помогне преселити се, а сад му се хити на далеки пут полазити, те се не ће код куће дуго бавити. — Мисмо намјеравали једно, а Бог је догодио, како се по онда већ нијесмо никада ни видјели. Али, браћо, вјерујте ми, да сам на срцу моме осјећао, да више не ћу видјети Марка, кога сам највећма волео на свијету. Има нека тајна слутња и зла коб у човјеку, што му у пркос умљу и мудровању злу срећу прориче, и ма како се врцао и довијао и пазио на сваку своју ријеч и корак, опет наслути, те буде по мучну суђењу неповољнијех пригода. Мени је и сад тежко вама казујући, како ми је онда било, кад ме је нешто

злослутно напопало о растанку нашем на Косову. Чисто ме је већ издала била и памет и ноге, те кад сам ходио, нијесам ни ишао, како треба, већ сам врлудао; и био сам као бунован; а чим сам заспао, напазили су на мене свакојаки санови, један од другога мучнији и црњи. Опомињем се и сад, како ме је нека црна гуја злослутница на сну из моје постојбине изгонила, а ја кад се обрнем, да јој станем на браник, чуо бих Марков глас, гђе ми као из даљине привикује: „Бјежи, бјежи, злосретниче! не уздај се у ме, јер не да Бог ни мени ни теби посад мирна живовања!“ Нато се од страха тргнем и ђипим чисто као изван себе, и дрхтао сам, као да ме трољетница тресе.

„Кад су старјешине већ урочиле биле, да се дигнемо и с Косовског гробља дома вратимо, ја нијесам смјео ни лијегати оне посљедње ноћи на Косову, све од страха, да ми зао сан не дође и да ми на зло не слути. Али кад је пред зору било, савлада ме нека немоћ тако, и обори ме на постељу, да сам морао полежати, али сам једнако био будан и нијесам дао дријему, да ме надхрве и очи ми склопи. И сад ми се чини, да сам сасвим био будан, али ми разум каже, да сам морао био заспати, ма само за тренуће ока, јер ми дође пред очи Марко Краљевић на Шарцу и под оружјем, како он већ обично путује, и рече ми: „Нагледај ме се сад сит, јер по данас ме више никад видјети не ћеш; не идем ја сад на пут, пак да се дома вратим, ја сад идем моме

Богу на истину по његовој само вољи, а ти не плачи за мном, већ за собом.“ Чинило ми се, да нијесам ни задријемао, а камо ли заспао, али је зао сан дошао, док се свијест са дријемом посила, и мене је сасвим разбудио и раздријемао, те дођох опет у свијест. По томе ми призирању не хођаше више сан на очи да дође, а кад зора забијели, хођах сану баш да одпркосим силимице, као неком одшалицом, те отидох Маркову шатору, наумивши му све казати, што ме мучи, и како ме зао сан мори. Дошавши тамо, још бијаше прије уранка, гђе све још мирно почиваше, осим једног Шарца, који ходаше око господарева шатора, као добар стражанин. И Шарца сам вољео и гледао на њега, као на штогођ боље од коња, као да није живинче, али је заиста и Шарац био паметнији далеко од своје врсте и врстнији и доброхуднији. Видјевши, да сви још спавају, и ја се спустим на траву, еда бих боље среће био, ако би ме сан ухватио него под мојим шатором; али ми Шарац не даде заспати, баш да је на мене сан и навалио био, јер он дође нада ме, пак се поче око мене умиљавати, и о мене трти. Но мало постаја, пак се дигоше момци Маркови Стаменко и Миладин и избудише остале слуге и камиларе, да се спремају и да готови буду, кад господар рече, да се одмах пође. Кад видјеше мене, зачудише се, што сам тако уранио, и казаше ми, да ће се истек изпред подне по доручку на пут кретати, и да не ће данас даље путовати од Вучитрна. Разговарајући се тако, спремали су се за

полазак и почели су шаторје дизати и купити, кад се и Марко Краљевић диже и своме шатору отвори врата. Шарац како осјети свога господара, створи му се на вратима, гђе га Марко омилова и нешто му из руке даде, те му ондје грискаше.

„Кад мене опази Марко, гђе сам се и ја нашао у послу са његовим момцима, он ме зовну, пак ми рече: „Новачићу синко! дома се налази, да те моја порука не тражи тумарајући којекуда по Србији, пак ми онда дођи, те се не ћемо до смрти растајати. Јасам тебе одавно завољео, и још од онда, кад си ми у Бањској оружје миловао, али те нијесам смјео звати ни кретати из постојбине у оно вријеме; сад пак видјећи, да не ћеш ништа дома штетовати, ако ми се у Прилип преселиш, а како бива, тамо те големо не веже ваш своје чељади, а чељад ћеш сву собом повести, те ће ти бити на очима као и тамо, а башчина и градина биће ти и амо довољно, тек ако си какови радин.“ Тако ми Марко говораше, а мени се чинило, да ћу најсретнији бити човјек на свијету, кад се само к њему једнош преселим и његовим се назовем. Док се гођ није отиснуо на пут, једнако сам се ту врзао и у послу се налазио са његовијем момцима, и нијесам га се могао сит нагледати, јер ми је све гинуо из очију, чим мало куд замакне. Баш ми се нешто као приказало, да га више никада не ћу видјети на овоме свијету, јер ми се онда чинио све бољи и по свачему изврстнији, но икада доонда. Мало му већ не казах, шта мислим, шта ме мучи и на што слутим, да ме

он сам својим обичним јуначким разговором не преокрете, те ми се разбише мутне мисли мало по глави и нешто ми муке сиђе са срца. Кад сам му пришао, да му посљедњи пут пољубим руку, заплакао сам се као дијете, ко би гледао, помислио би, без невоље, и сам Марко загрливши ме и пољубивши ме у чело, рече: „Остани се, Новачићу, плача и суза, та нијесмо синко, преко свијета, ето нас, ако Бог да, набрзо скупа, да у заједини до Божије воље поживимо. Сад с Богом остај! и како ти рекох, налази се дома до моје поруке.“ Кад је појахао Шарца већ, онда сам се изљубио са Стаменком и Миладином и осталом њиховом дружином, а најзад сам опет притрчао Марку, те сам и још једнош хтјео пољубити му руку, но он рече Шарцу, те одскочи од мене и отиште друмом Вучитрнским, а за њиме опружише момци и слуге. Јасам толико дуго за Марком гледао, док ме гођ очи не издадоше, те ми га већ једаред испред мене као у магли нестаде.

„Кад сам дома дошао у Топлицу, често сам погледао на ону страну, од куд сам се надао гласу и позиву Маркову, и што је дуље постајало, те ми нико не долазаше, то сам све чешће онамо погледао и изгледао, еда ли когођ придолази. Тако ми се призираше Стаменко и Миладин готово свакад, кад ми се одонуд какав путник помолио и указао, те сам често непознатијем људима ишао у сретаоштину, што се нијесам могао стрпљети, да почекам мало, док би их изближе разпознао.

„То је трајало преко три мјесеца дана. Мени је то погледање и надање тако већ дотештало било, да сам бивао мучан и љут на свијет, који ми ништа крив небијаше, а с мојијем сам се домаћима већ готово био заратио, и био сам тако непогодан, да ми већ нијесу могли никако и ни с чим угодити. Мати нам је покојна још била у животу, те се за нешто побојала и мени једнош проговори: „Новаче, синко! шта је теби од неког времена, те ти нико не може да угоди? Ти ниси никад био тако непогодан. Ја видим, да си се ти јако нешто узмучио. А што си гођ ти мучнији, све горе бива по нашу кућу. Ја не опажам никакове невоље, да те је у чему помела. Ти си досад увијек био у лијепој љубави и у доброј слози с твојим братом Радивојем и слушали сте се као сретна браћа; а сад бих рекла, да и од њега нешто тајиш, као и од мене, своје старе мајке. Кажи, синко, барем мени, шта ти је, и свали муку са срца, што те коље и мори.“

„Мисмо били матори људи, ја и мој Радивоје, али нам је мајка на дому старјешовала и владала, јер смо је волјели као права дјеца, и поштовали је као послушни синови; а имали смо и кога, јер је била жена као какова добра мужка глава у свачему. Кад ме је тадај тако запитала, није ми се могло на ино, већ јој казах све, што сам био наумио, и како већ дуго погледам од Марка Краљевића поруке, и како сам се нешто јако и забринуо и препао, што ми никога досад не ма од Прилипа. Мати је наша слушала од мене, како

је мене Марко пазио, али се опет није надала, да ће ме звати к себи, да му се у Прилип сасвим преселим, зато се мало и зачудила била, но није ми никако кратила, већ ми још рече: да не удим, но да појашем парипа, пак да одем и сам тамо, те да видим, шта је и како је?

„Одмах сам је послушао и одмах одпутовао, ударивши великим друмом на Приштину и на Звечан. Туда сам пропитивао за војводу Јанка Јуришића, те дочух да је у Призрену. То ми је и онако уз пут било, и ту га заиста нађем и састанем се с њиме. Војвода ме као свога војника и друга па бољу лијепо дочека и братски ме прими. А кад му ја казах куд сам се заканио, и са шта сам потегао чак у Прилип, онда ми се и он придружи, рекавши ми: „Е баш си добро наишао, јер се и сам већ поодавно каним, да отидем тамо до Марка и да му се изтужим и изјадам. Мој Новаче! није никако нама добра, већ ако се, Бога молећи, опет Марко подхвати и заузме се за нас, те изправи што они у Крушевцу изкривише, и по гогову земљу упропастише.“ То рече, пак се спреми на пут, и заједно отидосмо у Прилип. Кад тамо дођосмо, дочекаше нас слуге на авлији, и примише нам коње, као познатијем гостима, али нам и јавише, да им господара још никако не ма, да дома дође, што смо ми и на путу већ чули били. Госпођа Јелена Марковица чувши за нас, да смо дошли, пошаље једну своју слугу по нас, те јој отидосмо оба на њене горње чардаке. Но и она нас лијепо дочекавши, не знаде нам ништа

да каже за свога господара, ни гђе је, ни како је, и каза нам да има више од шест недјеља, како ни књиге није од њега примила, а обично јој писаше, или јој барем сигурном приликом поручиваше и поздрављаше је сваке друге недјеље, ма он гђе био; и тако су им неке слуге обично увек на путу биле, и сретале се и по незгоди се и стизале и обилазиле, како се коме хитјело. Марковица је била у великој бризи, јер није знала, шта ће помислити, свеједно као и ми, који смо јој се само замолили, да ако би јој какови глас стигао од господара, да га јави и војводи, а војвода ће Јанко опет мени, да се барем тјешимо и храбримо, док нам и онај дома дође, у кога смо сви упрли очи и у кога нам је једино још било поуздање.

„Кад смо мало починули од пута и добре коње одморили, вратимо се дома из Прилипа много зловољнији, но кад смо тамо путовали, и војвода Јанко добро рече онда: „Од како је у Прилипу Марка, зар се није нико овако неутјешно отуд повратио као ето ми сада. Јасам пуно пути ишао у Прилип мучан и јадан, али сам се од Марка увијек весео враћао, и свакога с њиме обрадовао и оснажио. Али шта ћемо сад, мој Новаче! Ти зар нешто и дознајеш, а можда и не дознајеш, како нам је у Србији и како нам се владају старјешине земаљске. Тежко Србији, тежко Србадији! Не ће ни Марко до вијека живјети, да одбија душмане од земље и да застиђује деспоте и краљеве; а по Марку ће се све

ово срушити и постати Турско подножје. Како је нестало старине, нестало царевине и Немањина пријестола, све је посрнуло с непослушне и непогодне омлађине, што се јагми и отима о туђе господарство. Вукашин уби цара Уроша, да му сједне на пријестол, уздајући се и у Синишу стрица Урошева, а брата цара Душана од маћухе му Марије Палеологове, који је сједио у Трикали, пак је био главни и јавни непријатељ Урошев, и Вукашина је можда и навратио на то злочинство, да он остане понајпречи Немањић за Србску круну; — и уздајући се у своје јуначке и силне синове Марка и Андријаша, у браћу своју Угљешу и у Гојка и у синовце, Јована, Тврдисава и Стјепана Угљешића. Та и сам знаш, Новаче, и слушао си јамачно, како је царица Роксанда мајка Урошева, оставила и сина јединца цара Уроша и дјевера Синишу, пак се одметнула била и више градова за собом окренула и преузела, и војске за се врбовала, и у Серезу се настанила била, као самовластна царица. Вукашину је све ишло у рачун и помагало му, осим синова Марка и Андријаша; они му нису били такови противници, да зарате на њега и да га бију, јер се непристојаше синовима дизати руке на свога родитеља, али су га одмах оставили и нису му у пословима били помагачи. Зна се, како је Марко јавно пред свом Србском господом казао отцу у очи, да криво чини, што преотима царство Урошево, јер је од отца остало сину, пак ће му и оно господства остати пусто, што

му је силни цар Стјепан поклонио, као куму и вриједну своме послушнику. Није то шала, шта су чуда земаља имала та три брата, Вукашин, Угљеша и Гојко Мрњавчевићи, дошљаци од Херцеговачког Приморја изнад Имотскога! Силни цар Стјепан дао је био Вукашину Дацију и Маћедонију, Угљеши Јањину и све оне земље на југу, што је преузео у Грка, а Гојку је дао био Бугарску. — Ето Вук Бранковић издаде свога таста и цара на Косову, да дође до круне; но хвала довијека Марку, који нареди, те га Турци у Дренопољу смирише, да не ходa зло по свијету. Грдно је дјело убитство и издаја, и ништа га не може оправдати. — А шта ради сад наш деспот Високи Стеван? Народу је сад добро, али само засад, док се Турци између себе крве и бију, али кад се они помире, како ће онда бити? Наш деспот мудрује, а и мати му, што се покалуђери, не мисли на даље. Како се кољу Бајазитови синови Муса и Сулејман и Мухамед, могли би их сад сатрти, да им се за траг не знаде, али Крушевчани држе се мира, док им јачи немир за врат не дође. Страшљива господштина мудрује само себе ради, а јуначна одвајује гласа и напредка ради. А видићемо, браће, док само један Бајазитовац надвали и отме се, да ће му први посао бити, да нас сасвим покори и ујарми, пак ће онда ласно бити са Мађаријом; а Грци су му већ по готову подложници, као и Бугари, а све с наше плашљиве Крушевачке господштине, која сад крије своју јадну главу за

непоштен мир. Сад Вука не ма, да помишљамо на неслогу, што је до скора раздвајала родбине и старјешине, сад би се више могло чинити, него за времена кнеза Лазара; пак ако и не ма у животу бана Страхиње ни Обилића, али је још у животу Марко, а и бој би родио јунака, као и досад што је бивало, јер без мејдана и док не заигра глава, нико не зна, шта у коме лежи, ни какова је срца и памети. Кад је према глави, онда насрне смрт на живот, и онда се, ко је какав, каже, те надхрве или падне јуначки или као кукавица.

„Тако ми се јадао наш војвода и на гласу јунак Јанко Јуришић, а јасам и сам нешто дознавао, а све сам му вјеровао, јер је мудар и вјеран Јанко био. Слушао сам, и било је поговарања, како наша госпоштина само за себе и мисли и ради, а за Србију јој ни бриге није; и јасам једанпут чуо, гђе наш прото Топлички рече: како би волјео, да Високи Стеван дочека, да се помире Турци, јер ће онда уфано на њега поћи, да га посве сломију, кад није кадар био са Грчким царем Манојлом и Мађарским краљем Жигом, сложити се и протјерати их из Европе.

„Дошавши с војводом Јанком, све уз Црни Дрим јездећи у Метохију, кад смо били већ близу Призрена, да смо могли за два три сата у њега дојахати, ухвати нас изненада зло вријеме, те се свратисмо у прву стрању, да нас не бије хала и непогода из облака. Ту застасмо осам хаџија, четири Срба, два Влаха и два Турчина,

који се враћаше дома са ћабе, морем ударивши на Тријест, а сад и њих зло вријеме прије конака саби у стрању. Ту чекајући, еда ли ће се разбити вријеме, и развући облаци, да до ноћишта још понешто пута пријеђемо, поведе се разговор одмах о ћаби, како је тамо сад лијепо и сигурно, да нико ни ода шта не преза, и како се сад славно путује, и како се хаџије по Шаму и Анадолу красно дочекују и примају; а на свему томе, рекоше, ваљаде само Краљевићу Марку захвалити. И Турци на ту истину пристадоше и додадоше, да ни они нијесу смјели тако слободно преко Арабистана путовати на своју ћабу, док није Краљ-Марко Арапе покорио, те силна Арапија омекшу и попусти од свога мучнога поноса. Онда их војвода Јанко упита, еда ли су гђегођ тамо шта чули за Марка? На то онај, што међ њима бјеше понајстарији и кога сви слушаше, Србин од Скопља, рече: да су прије неко три мјесеца слушали, да је Марко био чак у Багдаду и да је тамо неке невјернике гонио и био, што су на Хришћанлук били устали, али, рече да не зна, камо је одонуд отишао; исто рекоше и Турци, да су чули били, да је тамо и да је тамо страшно био препао оне поладивље Друзе; али ни они не знадоше ништа више казати.

„Тако разговарајући се рече један Србин, кад му некако уз ријеч дође: „Ала, Турци, право ми кажите, ако дознајете, шта вас довуче амо у Европу преко мора, код онакијех краснијех зе-

маља, гђено никада ни слане не ма, а камо л' љуте студени, да од ње дрво у планини пуца, као у нас овдје, и гђе су по двије жетве и бербе у годинн? Јасам више реди мислио, и чудио се вама, шта вас је на горе нагонило без невоље и без икаква узрока? Остависте онаке питоме жупе и своје убаве постојбине, и дођосте амо преко мора, гђе вам ваљаде сваки педао земље најприје својом крви оросити, пак онда освојити, и довијека се за земљу бити, на којој некад по двадесет недјеља снијег лежи преко године, а по висинама се никада и не крави! Томе мора бити главнијех узрока, само их ми не дознајемо, а већ ви, као хаџије и као Турски књижевници, знаћете о томе шта више прозборити, само ако хоћете истине говорити пред нама." На те се ријечи зледаше Турци, и нешто мало Турски проговоривши, одпоче онај старији овако одговарати: „Е друже, кад ме питаш, а рад си знати, хоћу ти баш истину казати, како сам и ја слушао од старијих мула и хоџа, а и од једнога шеика. Како смо се ми Туркуше почеле отимати од Багдадскијех Арапскијех калифа, те мало осилисмо у Шаму и по Анадолу до Караманије, онда нам је султана Османа позвао Грчки цар од Цариграда, да му помогне на Србе ратовати, који су му били додијали, и већ се био поплашио, да ће му и Цариград преотети. Наш султан Осман сазове и скупи око себе све наше најмудрије и најчувеније књижевнике, и казавши им позив Грчки, упита их, шта веле књиге инџили, и пристоји ли се

Турчину, да иде у најам ђаурима и да бије ђауре, јер нам света вјера заповиједа, да таманимо ма како му драго ђауре и да набљудујемо, да се вјера Мухамедова шири по свијету. Ко убије ђаурина за свету вјеру Мухамедову, душа ће му по смрти, као и ономе, који само за њу погине, преко Арафа ријеке — гђе се чисте душе у огњу седамдесет хиљада пути жешћем од обичног нашег — прескочити, и сербес пријећи преко ћуприје Сирата и управо доћи у џенет -- рајски врт — и тамо ће добити лијепе џуре хурије, да довијека у свакој радости вријеме проводи. А који Турчин не би се тако по Мухамедији владао, онај ће познати, шта је џеһем — гак — паклени суд — једући плод једа и отрова од дрвета Закума, што су му отоке аждахе, а огранци гује, а ситне гранчице јакрепови, на којим расте плод као вражије главе, пун онакова једа, отрова и смрада, што се на овом свијету не да ни помислити, а то бива храна пакленијем кривцима као пакленицима. Сад ласно можеш размислити, да се Мухамедија слуша, и да сваки Турчин онамо мора поћи, камо га вјера позове, јер ако се и не боји баш толико султана ни његова суда, те би на овом свијету био самовољан и отео би се од људи, али шта ће, кад оде на онај свијет пред Божији суд, од кога не увара, нити се оте? Зато смо дошли и овамо, и ако падиша викне и позове за вјеру Мухамедову, одосмо ти и на оно ледено море тамо на сјевер, гђе веле, да се ђезап и жива смрзне.“

„Тако Хаџија Турчин одговараше. Кад га је

војвода Јанко саслушао, машући главом упита га: „А вјере ти, Хаџија, кажи ти мени право, шта ти мислиш као паметан човјек, за нашу вјеру, која не да крви прољевати, ни бити се, већ заповиједа, да и са душманима будемо у љубави и да им опраштамо, кад нас заједају, и баш ако нам и о глави раде, и највеће нам зло учине, да им се не светимо, и да им не враћамо зло за зло, већ да их волимо и да их пазимо као рођену браћу и као сами себе?“

„Нато се Турчин осмјехну, пак му овако рече: „За такову вјеру вашу Хришћанску ми одавно знамо, јер нам то у мејтефу хоџе казују и уче нас, како нама то иде у рачун, јер је наша вјера Мухамедова тој вашој сасвим противна, како је наше софте нама толкују; они нама кажу, да смо ми по томе Хришћане и надјуначили, јер веле, да ваше старјешине и попови своје војске кваре, а не храбре, као наше улеме и шеици и остали књижевници, што имаду посла са вјером и светињом, што нас храбре.“

„Опет га упита Јанко: „Шта би ти рекао, Хаџија, би ли Турци мировали од Хришћана, да се ми сад тако позавадимо и побијемо, као твоји Турци, што их поцијепаше ваши султани и Султановићи, ратујући један на другога?“

„Јок, вјере ми!“ рече Хаџија, ја судим, да би ми једноме помагали, бијући другога, док их не би поредом све задјели за појас и освојили. Свакојако би ми нашли себи посла, и јамачно не

би тек само очима гледали ни чекали, да нам готовина из неба падне.“

„Истину је говорио Турчин, јер је тако бивало, и Турци су се тако владали, а ми смо тако падали. Еле кад смо ми тако у најбољем разговору били, дође нам по најгорем времену један поп, путник отуд од Дубровника, идући у Прилип Марку Краљевићу, камо га је Дубровачка властеља својим послом запратила. Вас је био у голој води, како га је вријеме млатило. Почем се јадник пресвуче и мало опорави, дође међу нас, те нам каза на наше питање, ко је и одкуд је и камо кани, као и ми њему. Кад он чу, да смо ми, Јанко и ја, неки мали знанци Маркови, поче нас за њ запиткивати, да нам се готово већ досадило одговарати му. Но и ми му нисмо остали дужни, јер и ми њега окуписмо, да нам каже, како је сад тамо по Приморју, знајући, да је Дубровник увијек имавао милости у нашијех краљева и царева, и да се није могао ни хљебом хранити, кад му Српски владаоци не би давали били понешто земље око града, тамо до Попова, и Мљет, острво морско. Попо нам казиваше: да је баш родом из Попова и рођак Марков, пак су га баш зато опремили на пут Дубровчани, да иде до Марка, да му се потужи, како су господари од Зете, Балшићи, на њих скочили, и тјерају их са онијех земаља, што су им Српски владаоци дали, да тамо сију шеницу, и саде винову лозу, за које су они данак плаћали, чега се они ни сада не одричу, нити се затежу. А и Радич им

је Санковић израдио, те су од краља Остоје добили Приморје од Курила до Стона; а Конавоску Жупу, Санковићев миљак, добио је Дубровник од Јаблановића, јер му је Стјепан Вукчић већ своје Конавље и онако био предао, а од Хрвоја је добио Дубровник школјеве: Корчулу, Хвар и Брач. Почем је краљ Остоја Христић, несретно војујући на своје рођаке Јаблановиће и на Хрвоја, отишао Турцима, да од њих иште војске, да иде на своју Босну, настала је читава забуна, те се тамо на оном крају, осим Кастриотићеве Арбаније, не зна, ко је старији, ко ли је млађи. Тој би муци само Марко могао на крај стати и одклонити биједу и напаст од јаднога народа. Зато су га, вели, послали чак у Прилип, да се моли Марку, да не да Турцима са Остојом на Босну, и да дође тамо, пак да им свијем оп суди и сви ће пристати на његову ријеч.

„Боже мој, браћо, и сад се опомињем, како ми је било, кад сам чуо од тог попа, да је и њима тамо у Приморју Марко још једино поуздање, пак кад сам онда помислио: наопако, да му сад штогођ буде, шта би ми кукавци без њега? Ах Марко, Марко! ваљада сам до данас хиљаду пути од жалости у големој тузи, у мучноме јаду и љутој невољи мојој викнуо, и Бог зна, да га на хиљаде и други Срби вичу и помињу. — Шта ћемо, кад је тако све по нас грбаво и траљаво, ма се куд обзирао и мицао. Тај се сиромах попо препаде, кад му ми рекосмо, да још Марка дома не ма; но зато опет рече, да ће тамо ићи, кад

је већ двије трећине пута прешао био, и рече, да ће га чекати у Прилипу, док дође.

„Ту смо у крчми морали и преноћити, јер се вријеме није никако с вечера стишало, пак смо имали кад о свачему говорити. Било је разговора и о боју на Косову, како су се Зећани и Црногорци задоцнили били. Тај поно рече, да је то било кривицом Ђурђа Страшимировића, војводе Зетскога, који као неки рођак из далека и Кољеновић од Немање, не могаше се никако свесрдно привољети, да се сасвим поклони кнезу Лазару и да га слуша као млађи. Тај се угледао на бана од Босне Твртка, који се као и Српски владаоци, по Урошу, срођаваше са покојнијем Немањићима, само да су милији народу и потоме сигурнији на пријестолу своме, гђе посједаше звани и незвани. У тај су нам разговор пристајали и Турци, и казиваше: да је Вук Бранковић издао таста свога на Косову, и да су стигли Зећани и Црногорци, да би се онда Турска угасила била свијећа, и не би из Европе ниједан више утекао у Анадол, да бар каже, како им је на јабани цркла царевина. Онај старији Турчин и Хаџија рече: „Ако се ви сложите, тежко нама, ако се не сложите, тежко вама, биће сваки дан горе, е ни Марко Краљевић није безсмртан, ни не знам како дуговјечан, и њему ће суђен дан доћи, те ће му се смрћи, и оставиће овај свијет, а по њему ће одмах друга бити.“

„Нато га Јанко Јуришић упита: шта мисле Турци за Марка? Турчин му лијепо одговори: да

га сви Турци држе за највећега јунака и за најчеститијег човјека, само им је жао, што није Мухамедовац; а да је, веле, Турчин, вас би свијет савладали и потурчили, кад би им он био војсковођа и султан. И остале су наше јунаке хвалили Турци, и рекоше, да их све поименце у записницима крај себе носе. Тако и наше Хаџије повадише из њедара неке дугачке шарене и позлаћене хартије, на којијем су имена нашијех јунака била, и прво име чатише Марково, пак Страхињино, Милошево и осталијех чувенијех нашијех јунака, и тако чатећи, дођоше и до имена војводе Јанка Јуришића. Но чуда, кад им се војвода Јанко каза, да је он то главом, што га сад очима пред собом гледају, који им је по њину запису крдисао на Косову војску. Оба Турчина ћипише и поклонише му се, и старији рече: „Бољему се од себе клањамо, ма он био и ћаурин.“

„Тако смо ту провели готово цијелу ноћ у разговору, и сјутрадан се на уранку опростисмо и разстасмо се, те сваки на своју пође страну. Ја с војводом Јанком дођох у Призрен његовој кући, гђе сам се лијепо одморио од пута, и срећно, али сјетно дома дошао, и јаком Богу хвала, све на миру и у добру здрављу застао, гђе ми се надаше, пак ме погледаше.

„Дошавши дома, опет се никако неке потајне и зле слутње (за чудо!) не могох опростити. Шта нијесам чинио; готово сам од себе бјежао и крио се, али ми све бјеше узалуд, кад ме моје зло свуда прати, јер га морадох свуда на срцу но-

сити. Мучан сам легао, зло сањао, а злопак устајао, и никада ми нико прав не бијаше, нити ми могаше угодити. Гинуо сам и губио сам се, да сам се и сам томе чудио. Самоћа ми је најудеснија била, и ишао сам у поље, само да се осамим и да се сам са собом поразговорим. Изишавши тако једном у поље, и дошавши до једне велике липе на ријеци Топлици чело наше једне њиве, захтјело ми се нешто у ладу полешкати и починути, те се спустих под липу на траву и заспах, како мртав. Прилично сам дуго лежао и проспавао, али нијесам мирно, јер на ме наиђе наопаки неки сан, од кога се и данас препадам, кад га се сјетим и опоменем само. Учини ми се у сану, да ме неко из ријеке виче и говори ми: „Новаче! шта стојиш туна? Бјежи јадан не био! зар не видиш шта иде на те?“ А кад ја погледах онамо, од куд ми глас долазаше, и кад тако погледах стрму испод бријега на ријеку, а то се вода протурила живијем огњем, и колико се могла догледати, толико је модар пламен обузео од бријега до бријега. Најжешћи је огањ и највећи пламен био према мени, и као да се силом упињаше, да на бријег к мени изађе и да јурне на мене. Сањајући, чинило ми се, као да сам на моме коњу и под оружјем, пак хотјећи да од пламена огња измакнем и утечем, ободом коња но он меште да скочи пода мном по обичају, а он паде, и лупи собом тако о земљу, да се чуло, како му је све нутарње у њему од зора прснуло, и он на мјесту остаде мртав. Јасам се некако до-

чекао на ноге, али се не могох маћи ни крочити, као да су ми табани за земљу приковани. У тај мах однекуд ето ти ми матере, но она на мене не гледаше, већ скочи у ону ватрену ријеку и нестаде је изпред мојих очију. Мало час потом зачуо сам јој глас: „И овдје је боље но туде, гђе ти стојиш као укопан.“ Истек што прозуја тај глас, ал' ето ти кроз онај огањ Марка Краљевића на Шарцу, гђе гони једног човјека пред собом; а кад мене опази он ми привикну: „Бјежи, кукавче, од ове помаме! Шта си се ту окаменио? Зар не видиш наше пропасти?“ На те се ријечи ја силом оте од оног мјеста, од напасти и од белаја. Кад сам већ мислио, да сам поизмакао, обазрем се; но чуда! али за мном устопце трчи онај човјек помамице, кога ја одмах познадох, да је Ђурађ Вуков Бранковић, а за њим, само што га не стигне, Марко у ономе огњу истоме, као да је Топлица оставила своје корито, пак се за мном спустила и да мене гони. Нато сам и опет чуо Марков глас, гђе ме виче: „Бјежи, Новаче у Недођију, шума ти мати! Овдје ти посад није станка, мене не ћеш више видјети на овоме свијету!“ Кад ми то рече а ја се онда обазрех, да га се бар нагледам, кад га не ћу више видјети, ма ондје одмах погинуо. Али сам се бадава обазрео и обзирао на све стране, кад нигђе не догледах Марка, као ни огњене ријеке, теке само спазих Ђурђа, гђе на мене иде, као нека неподоба, јер је био црн као Арапин, а од њега сипаше огањ на млазове, да чак до мене допираше, и тако ме опече

један баш под лијеву сису, гђе срце куца, да ме је нагрђено заболело, те сам се од бола тргао иза сна и пробудио се. Кад сам се мало разабрао, видим, гђе сам, и знам, да сам сањао, но опет ми никако тај сан не бијаше онако обичан, као до онда што биваше. Сав сам био у голој води од зноја, што ме је зао сан пакињио и намучио.

„Кад дођем кући, кажем брату Радивоју, како ми је под нашом липом било, он се истина осмјехну и рече ми: „Прођи се, брате, муке без невоље, не помишљај ружно, пак не ће ти ружно ни на спу доћи пред очи.“ То ми он рече као мимогред тјешећи ме и храбрећи ме; али сам ја видјео, и познао по њему, да му није то ишло од срца и да и њему такови сан не бијаше обична клапа.

„Не прође потом ни десетина дана, а наша нам се мајка разболи и умре, као да је нешто простријели. Кад се то догоди, помислих одмах: Ето ти, Новаче, како зао сан погађа, а да си шта лијепо сањао, не би се на теби ништа сбивало. Још нијесмо матер честито ни ожалили били, али пуче глас по свој земљи, да је Високи Стеван у Руднику умръо напречац, паднувши с коња на путу. Знао сам, да у Лазаревића ниједног не бјеше омладка, а кад и они пођоше са свијета, и Српски пријестол остаде сасвим пуст.“

Тако Старина Новак приповиједаше своме побратиму кнезу Богосаву и његовијем гостима, да је и сам био заборавио, које је већ доба ноћи, и да би ваљало мало починути. А ни кнезу се

Богосаву ни његовијем гостима није дријемало, нити им је спавање на ум падало, слушајући Старину Новака, који им оно казиваше, што је најпретежније било. Најприје помену сам Старина Новак, да је пуно ноћи прошло, и да ваља почивати, те прекиде приповиједање, и ако су на њега наваљивали били, да им и даље казује, док не сврши, макар их и дан ухватио. Но и кнез Богосав повика: „Прођ'те се мога побратима за сада, и ако Бог да, сјутра ће он наставити и довршити, што је започео и чега се већ латио. Ласно је нама сједити, пак слушати само, али није ласно сву ноћ готово пробесједити.“ Тако се гости разиђоше и по кнежевој наредби полијегаше санак да бораве. А Љубосав привика своме Каменку: „Утуби, брате, шта узасањаш, пак да ми на уранку кажеш.“

Сјутрадан на уранку одвојише се старији људи од млађијех и посједаше код онијех извора, као да ће нешто тајно да уговарају иураде. Млађи су им се чинили и невјешти, и шалили се и разговарали се о своме трошку. Љубосав окупио Каменка, да му каже, шта је сањао? А Каменко се донекле изговараше, да му није ништа на сан долазило, а кад га се Љубосав не хоћаше оканити, већ све жешће на њ наваљиваше, говорећи му: „Та не питам те, брате, ни шале ради, ни зларадице, већ сам рад знати, је ли ти Цвијета на сну долазила пред очи прве ноћи, кад си је први пут истек јуче видјео, и какова ти је била на првоме сану? И мене је мој друг тако питао,

кад сам био као ти сад, пак ми ништа није било, што сам му истину казао?“ Нато им дође и Милоје Богосављевић, и кад чу, шта Љубосав Каменка пита, навали и он на њега, да им каже, а да Каменка боље охрабри, приповиједаше им он, како је сањао своју Десанку, кад ју је први пут видјео у Високом, и добро му је било, не може се никако потужити на њу. Не имајући куд ни камо, и не могавши их се отрести, рече им овако: „Браћо! јасам ноћас чудан сан уснио. Ноћас сам вам био на великом боју с Турцима, и пуно сам на сну посјекао глава, и више бих, да ми се није Цвијета призирала вичући ме дома, да га браним од Турака, што су тамо иза леђа на нас ударили били, те се повратих с битке дома, гђе бих био све наше покајао, који тако ружно страдаше по ријечима нашега Старине Новака.“ Кад им то рече, онда га оба загрлише и рекоше му: „Видиш, брате, да ти је Цвијета суђеница, како си је на сну ноћас видјео; тако овуде вјерујемо, и некако се и не варамо, и није нам никако криво; а шта мислиш ти, Каменко?“ Каменко им на то лијепо одговори: „А шта бих, браћо, и мислио и рекао! како Бог нареди, онако ће бити, само ми је зазорно и сад, да ме Цвијета са мејдана дома поврати, то ми никако ћуди не личи, а сбило се, пак сад шта је, ту је.“ Оба се она нато осмјехнуше и рекоше му: да ће истекар видјети, ко му је жена, док се ожени, и да му је она понајпреча на свијету.

Још су се они ту шалили и задиркивали Ка-

менка, да им се младожењски поневиди, а и старији им дођоше, и Хаџија нешто осјећајући се упита свога зета: „Бога ти, Милоје! каза ли вам тај кицош ђувегија, какав је сан уснио?“ — „Казао је,“ рече Милоје, пак му приповједи, шта је Каменко сањао. Хаџи-Деспот као нешто премисливши, проговори им овако: „Е видите, дјецо, да је Каменко сањао, што му може и бити. Он је севдисао Цвијету, а по нечем бих рекао, да и она на њега не мрзи, пак ће се њих двоје узети, а Каменко се запопити, те не ће бити баш онако јаван мејданџија, као што би био, кад се не би женио ни попио. Тако ја сад погађам, а Каменку ако је Цвијета драго севдисање, нека ме сад замоли, да му је испросим од пријатеља и од прије, и нека ми штогођ обећа, као проводаџији, пак да идем да свршим. Ви знате, да сам ја проврtан, и да сам и томе вјешт. Шта велиш, ти, Љубосаве?“ Љубосав га загрли и рече: „Јеси подпун човјек, и мене си оженио, пак хвала Богу! срётне си био руке, кад си мојој Видосави среће ради дар пружио. Дела окушај и сад срећу, испроси Цвијету за нашег Каменка, ево те ја молим и за њега, јер се он стиди, и не помишљај, да је он кичељив женик, већ се снебива само, а и сан га пуно буни.“ Ни мало се није ћудкао Хаџија, већ још зовну и Љубосава, да иде уза њ, рекавши му: „Ти си велики улагивало, а знаш прилично намјештати и ријечи, пак хајде са мном, нека смо двојица, нека је момку већега поноса с нама.“

Љубосав одмах отиде са Хаџи-Деспотом, да потраже кнеза и кнегињу, родитеље Цвијетине, а Милоје остаде са Каменком, који стајаше као у некој забуни, оборивши очи к земљи. Ко зна, колико би дуго тако укочен остао, да му Милоје не проговори и пође га разговарати: „Шта си се ти забунио и замислио? Знам, да не кројиш сад календаре, већ те кида и таре те двојба, и трнеш, да не дође Хаџија и Љубосав са ружним гласом од нашијех родитеља. Бре не бој се, и ако је Цвијета по једаред дјевојка, какове није усиљелице, пијеси ни ти обична јој муштерија, има и она за кога поћи, да јој ради тога не поцрвени образ, као ни нама свијема. А сам знаш, да те сви волимо, и завољелисмо те одмах, како си нам дошао с Височанима, прије но си ми матер опростио и отео од оне напасти.“ На те га ријечи Каменко својски погледа и рече му: „Да се твоја сестра не ће усјести, зна се и види се; а да бих се и ја могао оженити, сумахнит би се посумњао, али ипак, брате, истину ти кажем, да се бојим, да је отац и мати само зато сад дају, а може бити и натјерују дјевојку за ме, што сам ти мајци помогао, те се избавила од оне живине; и вјеруј ми, кад бих знао, да Цвијета мене не воли, и да јој је сила, те полази за ме, ја је не бих никако узео, ма ме срце за њом до гроба бољело, ма и самом главом платио и од жалости свиснуо. Ја се нијесам још женио, али ипак судим, да би велико зло било, узети жену силом натјерану.“ И дуље би Каменко тако сумњачио и

мудролије извијао, да му Милоје не уђе у ријеч, рекавши му; „Ево Видосаве Љубосављевице гђе к нама иде, она је јамачно досад дознала од Цвијете, шта мисли за тебе, и допадаш ли јој се.“ То му тек рече, пак јој мало привикну: „Видо! пођи нам мало побрже, ваља ми те нешто запитати.“ Пришавши им Видосава, упита је Милоје: „Молим те Видо, право нам кажи, јеси ли се разговарала с мојом сестром, шта она мисли за Каменка? би ли радо пошла за њега?“ Видосава им право казиваше: „Јасам је јуче питала, воли ли га, и би ли драговољно пошла за њега? А она ми каза, да га воли, но боји се, да он њу не узме за хатар коме, отцу и матери, брату и родбини, и не волећи је. То њу пече, а она њега милује.“

Кад то чу Каменко, одмах му се разгали по глави, и неки му терет са срца сиђе, те му чисто свану пред очима и рече Милоју и Види: „Кад је тако хвала Богу! Сад од мене не ма сретнијега човјека на свијету. Кажи јој, снахо Видо, да се ја никоме за хатар не женим њоме, ако ми је даду, и ако она за мене пође, и да је узимам као моју срећу, јер је волим као своју душу.“ — „Видиш ли сад?“ прихвати му ријеч Милоје: „како си криво судио! А ја бих рекао и по Цвијетином и по твоме погледу, да се ви једно другом допадосте, и да се завољесте, али опет нијесам се, као рођени брат и твој пријатељ, ни могао, а нијесам се ни хтјео утјецати код живијех родитеља, ни мијешати, видјећи, да су

и младенци паметни, и судећи, да ће се и без мене сретно свршити. А ево и мога таста и Љубосава баш с муштулуком на копљу. Е, Каменко, како ти је сад? Зар још сумњаш и домишљаваш се, да ли те и очи варају?“ — „Вјерујем, јер видим, да је тако,“ рече Каменко, „само ја не знам, кад ћу вам се, брате, и како ћу вам се одужити за толику љубав, за срећу мога живота.“

У то доба допадоше оба просца, и Хаџија привикну Каменку: „Хвала Богу! амо добисмо, шта просисмо, лијепу моју пријицу Цвијету за тебе, Каменко, и стекосмо и муштулук; а дедер нам и ти приправи муштулук или бар алвалук за онаку невјесту.“ То му рече, пак га загрли као свога сина и пољуби, а Каменко њега у десницу руку; потом се изљуби и с онијем другијем, што се ту придесише. — Мало прође, пак ето ти и кнеза Богосава са Старином Новаком и с Радивојем и са Стојаном Бошковићем. Каменко их обреди и изљуби им руке, а они му опет лијепу срећу честиташе. Пак онда одпоче кнез Богосав први говорити своме новоме зету Каменку: „Е синко! Волим те као своје рођено дијете, а дајем ти рођено дијете. Да вас Господ Бог благослови и поклони вам по својој превеликој милости срећу и напредак. Сад се разговори са Милојем и Љубосавом, кад ћеш ударити прстен на дјевојку, и кад ћете углаву учинити. Старији вас нећемо пометати, ни воље вам кварити.“

„Каменко му и опет пољубивши руку, рече: „Ја мојих родитеља и не памтим, ти си ми рекао,

како си ме видјео и како си дознао, да сам син Ненадов и Лепосавин, да ћеш ми бити меште родитеља ти, а сад си ми дао своју јединицу, те си ми по томе као и прави родитељ, пак ти се лијепо молим, да ти то све са Хаџијом уредиш, а ми ћемо млађи само слушати; а ето је сад Хаџија био мени меште отца и на просидби, пак нека буде и на јабуци и на уговору. Тако бих ја најволео.“ Али Хаџо на то рече: „Каменко синко! мој пријатељ Богосав од себе отисну власт за уговор и предаде је сину, а моме зету, Милоју; ето ћу се и ја сад те моје просачке одрећи, пак ви млађи углављујте свадбу; јер вјеруј ми, синко, да ми томе послу не ћемо тако вјешти бити, а не ћемо ни пријањати, Бог зна, како, да то у ред буде, већ ћемо одгађати и трговлачити ту углаву као матори људи, све мислећи, да ми паметно упутисмо и мудро нешто учинисмо; а вама ће младијем то бити као неки пркос, и рећи ће који од вас: нуто стараца! њима је до оклијевања, а не знаду, како је младежи. Зато послушајте ви, дјецо, мога пријатеља Богосава, а и мене сад, пак идите одмах, те учините прстен, и уговорите свадбу што прије. Послушајте ви вашег Хаџију, пак се не ћете ни преварати тако ласно, и јамачно се не ћете кајати.“

Кад већ и Хаџи-Деспот тако окрете лист, онда пристаде на то Милоје и Љубосав, само се још мало затезаше Каменко; но Љубосав га сподби за руку и за собом повуче говорећи му: „Бре прођи се ти обичаја и стида младожењскога, већ

хајде с нама! Море, шта ће ови старци да реку, кад би ми сад одлагали и домишљали се, као немили гости око мршаве трапезе?“ И тако се којекако већ једаред наврка̀ше и сложише, те отидоше и прстеноваше Цвијету, а са Милојем устоваше свадбу у недјељу кред Светога Николу љетнога.

Док су они то свршили, дотле је већ дошло вријеме било и доручку, те посједаше и прихватише се, чим је коме воља била. А по доручку навалише на Старину Новака, да им настави приповиједку и да им прича, шта би по Високом Стевану и по Лазаревићима од Србије и по Србији.

Старина Новак погледавши у свога побратима, кнеза Богосава, одпоче овако: „Душе ми, побратиме Бојо! ти мало и криво уради по мене, кад ме наговори, да већ сустанем бесједећи, а сад већ не мам куд ни камо, кад сам се латио, ваља ми и свршити, нека и ова дјеца што више запамте и својој омлађини казују, ако им је Бог поклони. Е сад чујте! Почем је опустјео Српски пријестол по Лазаревићима, пречега не бјеше од Ђурђа Вукова Бранковића, да буде деспот и господар од Србије. За њим је била нека Јерина, властељка или бољарка Дубровачка. Како та господштина сједе на пријестол Српски, одмах смо сви осјетили, да нам је теже, но икада што је било, и да је у свачему по нас горе, него онамо око Дренопоља, гђе Турци владају и господаре Хришћанима. Ђурађ је био врло богат, а Јерина му је била врло поносита, па зар нијесу знали,

шта ће од бјеснила и од горопади, већ се латише, да зидају градове. Најприје почеше градити на Дунаву град, и назваше га Смедерево, те се по том граду и Ђурађ назвао Смедеревац. Док се тај град градио, није могао један свијет душом дахнути од силна аргатовања, а осиромаши народ дававајући силне порезе и страшне намете, те већ не знаде, шта ће ни како ће.

„Код Ђурђа је Смедеревца био неки Раде Облак или Облачић, који падаше мени и Радивоју брат од тетке, очине сестре. Раде је био велики јунак и правичан човјек. Деспот га је волео као сина свога, и куд је гођ ишао, свуд га је наш Раде пратио, и уза њ је био и у двору и на свакоме мјесту. Али га Јерина није могла очима гледати, што јој је истину у очи говорио.

„Једна десетина Топличана договорисмо се, те одосмо нашем деспоту Ђурђу Смедеревцу у његово злосретно Смедерево, да му се потужимо на велико зло, што хоће да нас разсели, и да му се молимо, да нам олакша и укине оне клете намете. Кад дођосмо у Смедерево, отидох ја понајприје да се састанем са мојим тетићем Облак-Радосавом и да се мало поразговорим с њиме, како ћемо најбоље оприличити, и удесити тај наш посао, да се помогнемо. Но кад се ја састадох са мојим Радом у Ђурђеву двору, и кад му казах, са шта смо се заканили доћи у Смедерево до нашег деспота, он ме оштро погледа, као што никада до онда није, пак ми овако рече: „Новаче, брате мој! Нити те могу свјетовати, нити ћу те

ја моћи научити, да урадиш, како ћеш се моћи домолити и помоћи, кад се деспот поводи за проклетом Јерином и само њој угађа и чини по вољи. И да вам Ђурађ баш обећа олакшицу, опет ће му госпоћа све покварити, којој никад није доста аргатара ни намета. Данас ће и деспот и деспотовица ићи у шетњу изван града, на Марков брод испод града, и ја ћу тамо доћи уз господара, а ви идите мало поприје, пак се нађите ондје код чардака, гђе има и лијепа гостионица и свака лијепа послуга. То је задужбина Краљевићева, ту се гости бадава."

„Кад ја чух од мога Рада, одмах отидох моме друштву, те казах, шта сам чуо и куд нас је упутио Раде. Нато појахасмо наше коње и одјездисмо к Маркову броду низ Дунаво. Дошавши на мјесто, имадосмо шта очима видјети. Ту је, браћо, гостионица, да је ма ни хиљада гостију, не би запремили ни закрчили. Над гостионицом је чардак углађен и обојадисан исти онаки, као што сам гледао код Прилипа у староме винограду. А то је све у лијепу врту, и од Дунава од великијех се врата иде у врт и у гостионицу, кроз два реда високијех јабланова. До улазка на вратима с обје стране биле су чесме с поља; ту је од сваке избијала вода на три лавске главе и падаше у велика камена корита, гђе су путници воду пили и коње (особито зими) напајали. До Дунава је била коњушница, гђе се могло преко хиљаде коња склонити, а до те велике била је мала једна само за Маркова Шарца, и од ње је

кључ у Марка и зато се никоме не може отворити, а на Маркова врата још силе не бијаше. Ту мало застадосмо код воде гледећи Марков понос као и на сваком мјесту, кад се што назове, да је његово, али нам ето крчмара, мога знанца, а Маркова момка, по имену Стојадина. Одмах се познадосмо и загрли смо се као стари и добри пријатељи. Он нареди својијем млађима, те нам попримаше коње и намјестише их у коњушницу, а ми отидосмо за Стојадином у гостионицу, гђе нас готова софра дочека.

„Стојадин ми рече: „Ао мој Новаче! одкуд ти овамо на Дунаво? Долазио ми је из Прилипа одприје шурак и казивао ми је, да си ти долазио са војводом Јанком тамо нашој госпођи, надајући се да ће и господар Марко већ дома бити. Али господара Марка никако не ма, да се поврати, као да са момцима у земљу пропаде или на небо узлетје. Ти може бити; и не знаш, како се ми господарски момци мијењамо овдје, те крчмаримо и служимо госте, што нам путујући наиђу. По двије године буде овдје по један, коме рече господар Марко, да му на Дунавски брод иде. Мени ево већ трећи мјесец прође вријеме, али ми не ма измјене, пак по томе судим, да још није дома господара, јер он не заборавља никога и ништа, њему смо сви и све свагда на памети.

„Тако нама казиваше Стојадин, а неки га поп Негован, који ми је такођер у друштву био, упита: „А Бога ти, брате, одкад се зове ово мјесто Марков брод, и зашто господар толики

трошак учини овдје?“ Стојадин му рсче: „То је поодавно било, како сам једнош од покојнога протопопа Недјељка слушао, кад је заратио био силни цар Стјепан на Мађарског краља, пак му је војска ишла овуда у Банат, а онда је Марко био војсковођа и он је на Шарцу пребродио овдје Дунаво први, не чекајући ни скеле ни од војске пријевоза, те је тадар сам цар Душан то мјесто назвао Марковим бродом, а господар је онда таки опремио амо царева неимара Рада, те погради ове задужбине, као што сад видиш, и даде вас трошак на путнички дочек. Тако то постаде господарева задужбина, те путници лијепо уживају, јер их дочекам у господарево здравље добрим јелом, пићем и конаком, исто тако и коњи им се намире и склоне. како се само може желити. Још је ту и једна црквица, што је господар саградио; она слави светог Николу, који помаже бродарима на води. До цркве је и дом црквени, гђе сједи свештеник, коме господар као најбољем пароху плаћа, те ту служи сваки дан, као да је у Пећи у Патриаршији. Само да нам Бог господара поживи! а биће нам свега изобила, да ништа не желимо.“

„Тако вељаше Маркова слуга Стојадин, и ко му не би вјеровао, да му је добро и да има свашта, почем се његовим назвао само, пак на њ не смије нико, те ничији није аргатин, ничији измећар, а не зна за данак, а камо ли за намет. С тога му ја и рекох: „Мој брате! Ласно је теби, не знаш ти, како се градови граде, подижу и

доправљају куле по њима; и како нам ту пропадају године аргатујући, а не знаш ни то, да нам је сад овдје за времена овога деспота Ђурђа трипут већа пореза, но што је била икада, кад смо и најљуће ратове имали; пак осим тога претјераног данка, какове намете сваки час давати морамо, да се задовољи само господштина градећи уз безпослицу непотребне градиће и тврђаве по којекаковијем врлетима и висинама, камо се нико не ће узпети ван сулудаста и горопадна човјека. Сад ће амо доћи деспот у шетњу, ми га ту и чекамо, да се с њиме мало на тенану поразговоримо и да му наше јаде кажемо, и да га питамо: може ли нам олакшати; пак ако не узмогне, да гледамо, камо ћемо и на коју страну.“

„Кад Стојадин чу пошта смо дошли до Смедерева и на Марков брод, махну главом, пак нам рече: да ћемо се слабо користити, јер је досад пуно свијета долазило деспоту молећи се за олакшице, пак је бивало свашта. Јер вељаше, да госпођа Јерина наопако мрзи на такова мољакања и озлосрди се. Казиваше нам, како је неки дан био у Смедереву незазоран човјек и главан кмет оздо од Голубца и тужио се деспоту на Голубачко аргатовање и на намете, пак за малим му остаде глава од Јерине, и да не допаде његовом срећом Облак Радосав, те баш оте човјека, било би свашта. Јасам му пришапнуо, да сам се разговорио с мојим Радом и да нас је он овамо запратио и рекао, да ту изађемо пред деспота и да му се потужимо на зло и да му се замолимо,

да нам скине те муке и глобе с врата; те се, рекох му, и уздамо у Рада, да ће нам припомоћи којом ријечи, и деспот нам се подобрити. „Кад вам је казао Раде,“ рече Стојадин, „да ту дочекате деспота и да се ту с њиме састанете, онда се можете надати, да ће вас Ђурађ лијепо примити бар, и сигурни сте, да вас не ће нико злоставити; али ипак не вјерујем, да ћете се задовољни и весели дома повратити. Да одкуд богдице! мој господар наиђе, пак да му се тако народ потужи, брзо би краја било свему злу, и не знам, шта би од тијех глобара било и куд би се дјели!“ На те смо ријечи сви уздахнули за оним добротвором, али га наш уздах не сгвори ту, гђе нам требоваше.

„Тако бесједећи добро се ту код Стојадина прихватисмо и тежко већ једаред и дочекасмо, да нам деспот Ђурађ Смедеревац са деспотовицом и са великом пратњом дође. Стојадин му одмах отвори једну страну од чардака, јер од друге стране бјеше кључ код Марка) те се господштина тамо гопе и посједа, гледећи на друм и на Дунаво, куда свијет и бродови пролазише. И мој је Раде Облачић отишао горе за деспотом, но не прође много, а он спаде доље и зовну нас горе к деспоту. Ми му прињосмо руци, а он мене одмах познаде, и рече ми: „Гле! јеси ли ти, Новаче?“ Ја му казах, да сам ја баш главом; а он онда сам опет одпоче: „Знам, као сад, кад сам те виђао уз покојнога војводу Милана Топлицу у Крушевцу код мога дједа, покојнога кнеза Лазара.

Онда смо били оба пуно млађи, а сад нам стадоше за врат и године и свакојаке незгоде, пак смо се, мој брате, промијепили, да се посад сваки дан све горе порушавамо. Кажи ми, јеси ли дошао овамо к мени каковим послом, или си дошао твоме Раду у госте?“ Ја му на то кажем, шта нам је додијало, и наш поп Негован, као разумнији још човјек, пође, да му све поредом каже, шта нам је тежко и шта не можемо већ више подносити. Али му госпођа деспотовица Јерина, скочи као да се помами и повика: „Господару! Зар и оваке људе слушаш? Зар се и оваки мијешају у управе државне? Та то ваља све извјешати, а остали свијет обавијестити, нека се покорава свакој господарској наредби, и нека не досађује господштини са тијех шуркулија.“ Е, браћо, кад ја те ријечи чух из њенијех уста, учини ми се, да ми се и онај чардак и гостионица Маркова и оно широко Дунаво окреће око мене, и од ешка не могох јој проговорити ни једне ријечи, особито ми је мучно и жао било, гђе јој деспот баш не хтједе ни једне поређи ни покварити. Нисам се нимало препао од господштине, нити сам се поплашио од њезинијех пратиоца, већ ме уби Јеринино безочанство, што не пазаше свога мужа пред туђим свијетом. Мој Раде намигнувши на мене, даде ми знака, да ја коју проговорим.

„Нато ја пришавши мало ближе господару, а понешто изпријечивши се на госпођу Јерину, пођох овако говорити: „Господару Ђурђу! Мисмо се потрудили овамо до тебе, нашега деспота и

старјешине, да те питамо, је ли тај силни аргатлук и тај наонаки намет на нас пао по твојој вољи и по твоме дознавању, да нам земља не може без тога бити? и да ти се молимо, да свакојако то зло обуставиш, што ће нас набрзо расељити и одметнути од своје постојбине, пак наште ти онда земља пуста, а пуна непослушнијех и пизменијех ускока. А опрости ми, господару, што ти већ сад морам рећи, да смо слушали, гђе говоре и бољи и гори, да је нашем злу крива госпођа Јерина, којој је само до великијех и тврдијех градова и дворова, и која би сада у малој Србији онако царовала, као некада царица Роксанда у оноликој царевини, а не ће да знаде, како ми јадници амо таворимо и злопатимо, и још јој је сад за муку, кад ту просочисмо, шта нас коље, и вјешала би Србе по Србији, како да их је за благо покуповала или на сабљи отела, те заробила. Али се ми, госпођо, и не дамо баш тако извјешати, као што би неко силећи се и поумио, и до главе би било ријечи, и зар би се и бранили прије но би бадава од пасиља погинули. Ово је још Србија, а није Турска.“

„Кад ја то рекох, запали се та жена, као да се помами, и како јој се не пристојаше, навали на свога господара и ружно проговори: „Јасам за тебе пошла, што си владалац, као и ја што сам од владајућег дома Палеологова, пак сам и видјела и научила се господарити по својој вољи и живјети господски, као што живе владаоци, гђе сам ја одрастла и куда сам се шетала по родби-

нама. Нека иду ови зановјеташи у Трапезунт и у наше Приморје, пак да виде, шта је господштина? Та ја ту у Србији нијесам ни честита дома застала, а камо ли двора према своме господству. Та мој брат Јован више баци злата данас, него Српски деспот жалостног сребра за пуних мјесец дана. Образ ми не подноси, да живим цебрачки, а може ми бити, да живим господарски, као што и треба. А не ћу ни поднијети да ме свјетина укорава, нити ћу се по њојзи владати, јер јој ја нисам крива, што је сиромашна и не изобилује као наши Приморци и они Прекоморци. Јасам се родила и одхранила у обиловању, пак хоћу тако исто у свачему и да обилујем, док сам у животу и госпоћа деспотовица од Србије. Србија је моја земља, а Срби су ми послушници и подложници, ко ме не ће да слуша, нека бјежи куд зна, јер ако га ја ухватим, не ће бити старији. Тако ћу исто и вас све редом сад повјешати, нек се знаде, кад сте за мене запели и у господштину дирнули.“ Истина, деспот Ђурађ проговори: „Окани се, жено, тога разговора! Људи ми се тугују и казују своје тежке тежкоће и моле ми се, да им што олакшам; и ако су рекли и запели за те, нијесу лагали посве, јер много би мање било намета, да се ти ниси латила грађења и зидања и набављања којекаквих скупотиња, што Србима нијесу од потребе. Ти си јој, Новаче, казао истину у очи, као што јој само још Раде понекада смије рећи, и ја те зато не кривим, јер ти је тежко. А она се није томе научила, осим кад јој Облак Радосав

што пребаци, и необично јој бива, истину неповољну чути од подложника, јер је у Приморју другчије и мекше, и поготову свијет у робству; те слијепо слуша и покорава се, а богати су тамо људи, почем их досад није ништа трло ни газило, нити знадоше за ратове, као што је Србин са Грком и Турчином имавао. Нешто сам вам сад незгодан, пак ми ваља одмах дома поћи, а рад сам, Новаче, још мало с тобом и с том осталом браћом проговорити, пак ми дођите сјутра изјутра и пораније у двор. А ето ти Рада, пак вам је од воље овдје боравити и преноћити, или код нас, свуда ће вам добро бити.“

„То рече деспот Ђурађ, пак се диже да отиде, али га заустави госпођа Јерина, што већ не знаде од љутине, шта ће да ради, јер се наопако научила била, да самовољно влада и да јој нико ни у чему воље не квари. Сад пак нагази на противника, на свога господара изненада, кад се никако није надала, те се и разсрди као никада; у лицу је била сва позеленила, а очима је била усијала, као кад мене свјетлица, сва се била уздрхтала, да јој је месо на њојзи играло. Ја мога вијека нијесам никад онаке наопаке и страшне жене видјео, као онда што ми се учинила Јерина. У ономе гњеву и једу стаде своме господару на пут, и дрхћућом га руком ухвати за руку, а и глас јој је уздрхтао, да је тежко проговорила била: „Не иди сад одавде! Зар да ја останем под срамотом? То ја не могу преживјети. Да знаш, да ћу звати зета мога Мурата,

да ме освети, а ови ће ми мучни и непослушни противници сад платити у Смедереву за своју упорност! Томе се не гледа кроз прсте, нити се пашта. Та већ ако не бих била деспотовица Јерина, пак да такову неподобну ругу тек онако бацим у заборав, и да изађем на глас као нека потркушица, којом се свако титра, ко је науман, да господштину претреса и прорешета по безочном несташлуку, нека јој се свијет барем насмије и нагрди је се онако нештедимице, како се само злочињачки може помислити. Не дам се ја ништавцима, да ме разпљувају по свијету; а ви се на мене не ћете више искосити!“

„Пролазећи мимо ње деспот рече јој: „Бог с тобом, жено! Куд си ти с памети сишла и наврела? Дођидер к себи! коме се ти пријетиш са твојим зетом Муратом? Мало л' је било земљи и овоме народу досада са такова вражија посла, са зетова и са незетова? А зар ти мислиш, да су ови људи као оне Видинлије, што их ономад Раде оте од твојијех катана, кад их хоћаше без мога знања онако ружно поморити; ово су, море, Топличани, који ти женска језикања не хесапе, већ ће ти се још жешће подсмјехнути, кад виде, како си се наоштрила на њих, а ништа ти не помаже.“ То јој рече и отиде низ чврдак доље. И ми се спустисмо за њим, а за нама мој Раде; а још остаде горе госпођа деспотовица Јерина са катанама са пратиоцима својим.

„Деспот Ђурађ појахавши свога коња, рече Раду, да остане с нама ту, и кад ми у град по-

ћемо, да нас доведе тамо, гђе треба. Раде је дознавао, зашто му господар то рече, пак и остаде є нама код Стојадина. А и Стојадин испративши Смедеревца ћурђа и повративши се к нама, рече нам: „Шта ја рекох, Новаче! Ето видиш, како вас сад мора да чува Раде од госпоће и од њезиниjех катана. Е мој брате, још је велика срећа, те је Раде код деспота, који га добро пази и слуша, те се заузме за сиротињу, а да тога још не ма, било би свакојака чуда и јада од свијета, да не би никако могао поднијети ни обстати.“ Нато му Раде проговори: „Да шта би знао човјек сад друго чинити? Мора јадан господар да кубури и да покрива своје зло ма како тако. Жена му је; изродила му је красну дјецу, Гргура, Стевана, Лазара, Катарину и Марију. Пак ето има и унука, јер у Гргура имаду три сина, Вук, Јован и ћорђе, што је изродио са Анђелијом, кћери кнеза Араните Арбанаскога; а и Лазар се већ оженио и узео је синовицу цара Грчкога, а кћер Тома, деспота од Морије. Као што рекох, жена му је, и деспотовица је земаљска, пак је мучно њојзи кметовати и кратити јој воље, а да је човјек не застиди и не осрамоти пред свијетом.“

„Слушајући те ријечи наш поп Негован, махаше почесто главом, а најзад не могаше се стегнути ни отрпјети дуље, да и сам Раду не уђе у ријеч и не пробесједи овако: „За Бога, брате! а зашто напусти господар жену, те се сад надмеће с њиме? зашто јој препусти владу,

да суди народу и за главу? Та брате, жена је жена, у ње је коса дуга, а памет кратка за оваке мушке послове. Ја нијесам од онијех људи, да помишљам, да жена није човјек; али знам, да жена није мужко, особито размажена жена не вриједи много, почем би све нешто рада, што јој је изван надмашаја, што јој и онако не пристаје у посао никако, и кад што мужкобанасто и учини. Овака жена као што је наша деспотовица, могла би покора починити, ако јој деспот збиљски на пут не стане и не закрати јој сваку власт изван своје породице и изван свога дома. Ја се сад нијесам за нас толико уплашио, колико за деспота Ђурђа, кад она горопадна скочи пред њега. Шта, помислих, може још сваштa бити!“ — „Е да,“ пресјекавши му ријеч Стојадин рече: „није се бојати ничега, кад је ту Раде, јер од њега зазире она и прибојава се.“

„Кад ја то чух, паде ми нешто на памет, те одмах и упита Стојадина: је ли се што бојала Марка Краљевића, кад је овуд наилазио и свраћао се деспоту Ђурђу? Стојадин и Раде рекоше као из једног грла: „Те како је ситно трепала и у земљу гледала, кад је пред њим била! Е, само да јој ко помене сад,“ одпоче Раде, „да ће одкуд наићи Марко, с мјеста би се умирила и подобрила. Али не ма за онога ни одкуд гласа, пак је сад самовољна и силовита.“ Онда ја као онако рекох: да није зазорно преварати, нити грјехоте поплашити је, бар за вријеме, да се рече; да је Стојадин добио поруку из Прилипа,

да ће му господар набрзо овуд ударити полазећи у Будим до краља Угарскога, нека би јој се срце стишало и злоћудно самовољство сануло. „То не би с горег било,“ повикаше готово сви; „бар да од све муке видимо сви, шта ће рећи, кад за онога чује, који мење и скида с престола султане и цареве.“ И тако се послушасмо и уредисмо: чим спадне доље, да јој Стојадин приђе и да јој јави, да ће му господар брзо доћи, и да му се нада и да га већ погледа, јер кани поћи у госте краљу од Будима.

„Ту се ми разговарасмо и помало и шалисмо се једући и пијући, ал' ето ти низ басамаке госпође деспотовице и за њоме дванаест слушкиња и двадесет и четири катане. Како доље сиђе, приступи јој Стојадин и рече јој: „Овај час ми глас допаде из Прилипа, да ће ово који дан мој господар овамо доћи путујући у госте краљу Будимскоме, пак поздравља господара деспота и тебе, госпођо, и све деспотовиће, и походиће вас у нову граду,“ Кад то зачу деспотовица, у-једанпут јој нестаде онога гњевнога поноса и пркоса с лица, и сва мало попусти и као спусти се по наниже, и благу ријеч рече Стојадину: „Да лијепа, синко, тога гласа, кад ћемо брзо видјети онога човјека, у кога се мали и велики могу поуздати, да их вјерно и крепостно заштити и брани од злијех напастника. То ми је милије, но да сам чула, да ће ми којегођ од најрођенијих доћи. С Богом, дјецо! који остајете овдје.“ То рекавши сједе у свој интов, а пратилице јој по-

сједаше у шесторе кочије, а катанија обкорачи добре коње, пак отрча у град за госпођом Јерином.

„Почем она отиде, ми се сгледасмо као у некоме чуду, а наш домаћин Стојадин проговори: „Јасам“ вели „овдје толико вријеме, и идем јој често у двор, и истина Бог није се на мене никада окорно осијецала, јер и не имаде зашто, а и нијесам јој у власти, док се зовем, да сам у служби Марковој; али ја је досад још никад нијесам тако доброћудну видјео, нити сам из уста јој оваке благе ријечи чуо. Боже мој! поживи ти мога господара, што му само име оваке тигрице укроти и ублажи! Барем ћемо сад од ње мирни бити, а чим почне опет дивљати и на свијет онако ружно нападати, ето мене и у двор с поздравом од господара; само кад смо увардали, за чим највише стоји, да јој се горопади доскочи и бјеснило јој се уталожи!“

„Мој Раде гладећи свој јуначки брк, насмија се пак рече: „Не чудите се, браћо, тој веселој промјени, што од страха бива по гријеху и злу дјелу, већ се чудите ви њезиној безобраштини, што она рече Стојадину, да јој је милији Краљевић Марко од најрођенијег свога; а амо знам, да јој се оно пакостно напето срце следило, и да ће девет дана сва дрхтати од страха и мислећи: да ли ће Марко за све њезине опачине чути и дознати их, и довијајући се, како ће се којезашто правдати њему и бацати кривицу на упорну свјетину, која не слуша свога стари-

јега. Тако је увијек радила, кад одкуд Марко наиђе, и да је видите, шта ради, кад јој јунак не прима изговора ни правдања, како онда приведе нејаку своју дјецу, да Марку љубе руке и да га називају дједом, те тако умилостиве јој дјеца племенито срце ономе јунаку и ублаже га, те им мајци све опрости, али јој ипак најкаснији пут рече на походу: да не чини више покора, надмашујући свога мужа и деспота, јер ако му још једнош такове ружне тужбе на њу дођу, да јој не ће ништа више помоћи и да може и свога мужа бацити у биједу, да се лиши пријестола, и свијету намете накнади и аргатлуке подмири; а сврх свега ће им бити најцрња срамота. Као сад да гледам Марка, кад јој пред Ђурђем рече: „Досад што је било, било; али одсад се не прашта више ниједна кривда, а и ти, пријатељу Ђурђу, држи жену под властном руком, да не шеврда на своју и на твоју срамоту злостранећи.“ То им је с коња рекао, и онако их је погледао, да су обоје ондје као окамењени и укопани још дуго стојали, почем је Марко одавно био одјездио са својим момцима. И онда је деспот Ђурађ рекао њојзи, да се не мијеша више у земаљске и државне послове, да никога не цвијели, ако не ће коме да утре сузе, и да утјешни тужне и обрадује жалостне и песретне, што, вели, треба да чини као госпоја и кад јој је Бог дао, те може. Од онда има већ скоро три године. Двије године прилично су мирно прошле, и није баш тако велика насиља било, али ова трећа загрди

и за обје прваше. Шта ту није било, кад сам ја са господаром пролетос у Будиму био и у Токају на спахилуку. Не смије се човјек смислити, шта је починила, и чудити се мора, одкуд у једне госпоје жене онако тирјанско срце, да оно подноси, што би само какову опаку некрштенику пристати могло у зло дјело. Сад ћемо видјети, шта ће радити. Јасам наумио, да је мало намучим и да је научим, ако узмогнем, еда би се како поправила. Ви сви останите овдје код Стојадина под Марковим окриљем, гђе никога не заболи глава, а ја ћу отићи у двор, да окушам неку срећу за неке злосретнике, што су у тамници, еда би их како опростио муке и сужањства. Ви се не бојте ничега; мени је деспот рекао, да ја вас ту придржим, да се са деспотовицом не би гђе на путу нашли сами, пак би могла у оној злоћи својој на вас напустити катане, и могло би бити грдније на невољи, а без невоље, као што већ сад и сами дознајете. Сад с Богом! Ето мене, ако Бог да, к вама на вечеру.“

„То нам рече Раде, пак скочи на свога Ждрала и отрча друмом у град, а ми остадосмо око пуне софре сједећи и частећи се у Марково здравље, чија задужбина бјеше. Кад је било већ пред ноћ, ал' ето ти нам неколико људи из града дођоше, и јавише се Стојадину, да их прими за ону ноћ на конак. Стојадин их лијепо дочека и посади их за софру најприје и понуди их јелом и пићем. Ту се преметнусмо мало ријечима, док увардасмо, да су ти људи били сужњи Јеринини

и сваки час погледали, кад ће их погубити, а сад их пусти све дома поћи без окорне ријечи. Њих бјеше дванаест јадника и међ њима двојица особито наочити и отресени неки људи, да им се мораде човјек чудити, како их је Јерина превара и у тавницу их бацила. Мени су ти људи врло познати били, а они су мене непрестано погледали, и један другог једнако запиткивали нешто, а да други не чују, и то подуго трајаше, док онај један, што је и најглавитији био, мене не упита: „Вјере ти, брате, јеси ли ти Новак од Топлице, што си увијек ишавао уз покојног војводу Милана, а и на Косову си био?“ Ја му се казах, и запитах га, како је њему име и одкуд је? казавши му, да су ми обојица врло познати људи, само се не могу одмах да сјетим, ко су. Нато ми се и он каза, а и за свога друга до себе рече: „Јасам, брате, главом Спасоје Боројевић из Кулича, који сам увијек ишао уз покојног капетана Марка, а ово је, брате, Војин Доклић из Градишта, што иђаше увијек уз војводу покојнога Рада. Није чуда, да се ласно не познадосмо, јер се од Косова још нијесмо видјели, а нама је опет лакше мало било тебе познати, јер ти нијеси, брате, тамновао ни сужањских мука подносио као ми, већ остаде на миру и одржа се, ван година, поготову као што си и био; по томе је теже теби било нас разпознати овако изненада.“ — Ту смо се изљубили и изгрлили као браћа, што један другог одавно не видје и радује се сад, што се састаде један с другим.

Ту се питасмо за наше јаде и невоље, и ту се изтужисмо и изтуговасмо један другом.

„Кад ја већ не дадох мира и окупих Спасоја и Воина, да ми кажу: са шта су допали тамнице, онда нам Спасоје изприча своје зло овако: „Како је гођ вама по вашем крају зло било, и како су вас мучили аргатлуком и наметом, тако су, брате, и нас на нашем завичају. Јасам токоршњи кмет у Куличу, и моја је кућа најјача у свој оној околини, пак сам опразњео са те биједе и напасти, да се и сам себи чудим, како сам већ могао толико муке поднијети и своје стање и имање тако напустити, да се разспе. Није шала, ево ова браћа знаду, код мојијех сто глава коња и двијеста говеда, преко тисуће оваца и коза и преко тисуће крмади, остадох готово ни о чему, вјере ми, ако речем, да ми је петина од тога остала, бојим се, да сам се зарекао и претјерао. Да шта сад може се помислити за слабије куће и за јадну сиромаш, што је мријела аргатујући по градовима и на кулама? Пуно има у нас по Подунављу, по Браничеву и по Ресави породица, што су тако осиротјеле, да их по милосрђу село мора да надгледа и да одржи. Патили смо и трпјели као неки мученици, и све смо се надали бољему и чекалисмо какову удесну пригоду, да јавимо господару Ђурђу деспоту то узрочно поступање, јер смо поуздано дознали били, да је деспотовица Јерина навалила с мукама на народ, да задовољи само своју самовољну ћуд. Писали смо више пута деспоту, мо-

лилисмо се чак и нашем господару Марку Краљевићу, но од деспота не би ни ријечи одговора, а за Марка чусмо, да га још није дома. Кад већ видјесмо, да не попушташе проклета осиона власт, но да је наумила, да старо сатари, а младо остари и свакоме имашноме имање измакне, нека опотреби, да више не дигне главе, онда се дигосмо, те пођосмо у град господару деспоту, да му се потужимо и да му се замолимо, да одклони те напасти од нас, и да нас опрости тога насиља што упропашћује земљу. Кад ту, наопако и у зао час, дођосмо, господара не бијаше дома, већ нека Сугрчица, Арбанасин, или која ли вјера, дочека нас, те доказа деспотовици, почем од нас измами ријечи, пошта смо се подигли од дома и дошли своме деспоту, а она клета нареди катане, да нас похватају и позатворају. Истина Бог, кад су на нас напали, ми се нијесмо подали њима женски, већ смо се косовски побили, и остало им је доста пустијех калпака, и више би јада било, да не дође владика Хаџи-Теодор међу нас, те нам рече: да се прођемо боја и крвосалије и да не градимо од зла горе, већ да уђемо у тамницу, а он нам јемчи за наш живот, док господар дома не дође. Потом нас је надгледао једнако Облак-Радосав по препоруци владичиној, али нас деспот није дуго сужањства ослободио, и тако тавновасмо и у страху бивасмо, да нас не побију, јер су сваки час допаркивале Јеринине катане пријетећи нам, да ћемо ружно изгинути, кад се и не надамо. То је трајало ето

пуних осам мјесеци, док нам сад не дође Раде, те нас пусти, да дома идемо, и да се посад не бојимо тамнице, али само да се чувамо Јерине и њезина града, јер јој није вјеровати. И тако ето нас, Богу хвала! у Марковој задужбини, гђе се никога не бојимо, док смо овдје.“

„Ја му нато кажем, како смо и ми овамо потегли, да се тужимо и да се молимо, и како смо поготову као и они нагазили и ограисали били, но некако те силе не имађаше кад да учини, што је била наканила. Пак му казах, како је међ нама било ријечи, те по нечему је било: какав поздрав онакав и оздрав; но на срећу другчије и боље прође.

„Тако се ми разговарасмо, док нам и Раде таман пред вечеру дође. Он нам имаде шта казивати а овако одпоче, чим међу нас дође и сједе: „О браћо! да сте се само могли од чуда придесити, пак гледати и слушати госпођу деспотовицу Јерину, кад је дошла у град и у двор господару деспоту, те му приче казивати, како је стигао глас од Прилипа, да ће који дан наићи Марко путујући у госте краљу у Будим. Јасам њу стигао код града и обишао, и прије дошао господару од ње, али сам се нашао као у неком необичном послу, те сам оклијевао, док је Јерина дошла. Она дошавши, скочи из интова и као без душе узтрча горе у двор и улети деспоту у избу, пак из гласа повика: „Ето, Ђурђу, пријатеља Марка из Прилипа, гђе иде у Будим у госте краљу, пак ће се овдје навратити, да нас походи; шта ћемо

сад, ако нас ко њему узтужи и на нас се узажали?“ Деспот се насмија и рече јој: Ако дође добро нам дошао и у добрй час, а како је ко радио, онако ће му и одговарати, кад га узпита; већ шта ћеш ти рећи за твој Соко, што си га изпела у оној врлети, гђе ее само силни крсташи орлови и хитрокрили соколови легу и допиру, и зар по гђекад дивокоза натрчи, кад је рис или Вук препадне на висинама њезиним?“ Онда и ја рекох и запитах, шта ће са онијем сужњијем по тавницама, и хоће ли и они дочекати онако у сужањству Марка? Нато она мени повика: да боље идем и да их све попуштам, нека одмах дома одлазе, да се ту не окрећу по граду, јер може часом Марко бахнути и ту их још затећи, пак би било и више ријечи, но што би требало. Јасам је врло радо послушао и све тамнице отворио широм и изпразнио и пусте оставио, као што ова браћа већ знаду; а кад сам се опет горе повратио у двор, онда сам чуо, гђе јој деспот каже: камо јој сад зет султан, што с њим пријети свакоме; и рече јој, да зидање Сокола не ће да узме на себе, већ нека она одговара, како знаде. А кад се она видје на невољи, онда рече, да ће да бјежи напријед у Будим, да је тамо краљ браии од Марка. Деспот јој се насмија и каза јој: сад бар нека види, како је криву човјеку тежко дочекати праведног судију, а да шта мисли с Богом, кад му на истину мора доћи? и јамачно да је не ће моћи одбранити ни краљ у Будиму од Марка, ако он на зло устане и краља

посве обавијести, шта ти чиниш преко моје воље по Србији. Она нато рече, да ће се одмах да спрема, и да још ноћас преброди Дунаво на граду. А ја кад то чух, помисливши: отишла, пак не дошла више назад! сједнем на мога Ждралина, пак амо дотрчим, и да вам што прије кажем, шта желите чути, и да на ме дуго не чекате с вечером."

„Кад ми то чусмо, мисмо се имали нашто и насмијати, али и желили смо, да чујемо, да је госпоћа Ђурђевица већ пребродила Дунаво, да иде у Будим, гђе ће моћи подуже зачамати погледајући Марка, да тамо дође, и да се с њиме ондје попреми и измири. Ја мислим, да у свој земљи није било човјека, који не би од срца желио, да Јерина некуд оде, пак да се више не поврати, јер је превећ омрзла била свијету.

„По вечери запита Воин Докнић за неке страдаоце из Ништаве, што их деспотовица неке повјеша, а неке позатвора, а неки се некако избавише, као и они сужњи што се хвалише, кад дома дођоше, да им је Раде помогао, те се избавише и опростише Јеринине опачине. Раде му каже, да се баш ту догодила на Маркову броду та сва несрећа. „Јасам" вели „био у Биограду код Јакшића Богдана поради некијех закупа и скеларина госпоћиним послом, и вративши се назад, не застанем ни деспота ни деспотовице му дома, већ ободем коња и пођем за њима овамо. На по пута сукоби ме господар, дома повративши се, но кад видје, да и ја поврнух коња под собом и да хоћах за њим, а он застаде и привикну

ми, да боље похитим овамо. и ако узмогу, да помогнем некоме у невољи. Ја му по ријечи похитим амо, и дошавши близу, чујем велику вику, и госпођин глас ласно сам разабрао, гђе викаше: „Ко је под Краљевићевим кровом и шљеменом, ономе ја не судим, али ко тамо није доспјео, већ га ухитише моје катане, осим Маркова брода више или ниже на друму, од онога сам ја господар и ономе ја судим.“ Тако се она туде издираше на људе неке и на Маркова момка овдје, некога Красоја што пред Стојадином бијаше. Кад ја на ту вику и праску наиђох, али се преда ме утјече Красоје и повика ми: „Ако Бога знадеш, трчи боље Провалијама, тамо одведоше госпођине катане неке злосретнике да извјешају, што су се тужили деспоту на њену силу и молили се, да им он помогне.“ Кад ја чух те жалостиве ријечи, неки ме особити гњев преузе и завлада мноме тако, да сам деспотовицу с коња њена бацио на земљу, кад ми је била на пут стала, да тамо не идем, гђе најгрђа невоља бијаше. Ја не знам, сам, како сам тамо на коњу одјурио и шта сам и какова русваја од катана починио, само то знам, да сам деветорицу отео од вјешала, и да су двојица до мене већ била погнула, а катана сам ја потлачио и изсјекао, веле, четрнаест, а остали су побјегли својој госпођи, да јој чине жалбу на мене, И јасам се вратио са оном браћом од Нишаве и понијели смо и ону двојицу, што их силовита жентурина помори, овамо Маркову Броду, и срели смо се са крвницом и њезином катанијом

на по друма, и у оној љутини одбио сам их све с пута, нека знаду, да је мејдан правдин, не пазећи ни деспотскога хатера. Ено онијем јадницима гробова код цркве, гђе смо их по закону погребли и за душу им дали. А кад разпустих оне кукавце и дома их сретно оправих, вратио сам се моме деспоту, гђе сам код њега застао и деспотовицу му, како му се на мене жали и мене њему опада. Деспот се чињаше невјешт, као да ме није оправио по својој вољи и доброј ријечи тамо, камо и гребоваше, већ је лијепо слушао, шта бесједи, и блажио је и тјешио је, као благ и мекан човјек, који не смијаше мужки ударити на онаку опакљеницу. Кад ја опазих, да деспот Ђурађ њојзи ништа не могаше, а рад је, да му жена не чини зла од народа и да му покор не пуца по свијету, онда се и ја, као млађи и вјерни послушник му, умијешах у тај њин разговор и рекох и ја тужећи се на деспотовицу: „Господару! Да си сад чуда видјео, шта тамо бјеше на Провалијама! Госпођа мало не потамани онолике људе на Божијој правди, и двојицу су јој зловарне катане умориле, а оне сам друге отео из џелатскијех руку; и од џелата је било свашта, јер су се били на мене одаприли и јуришили на ме; остало их је неколико ондје код њинијех вјешала, те би их требало покопати, да не гаде и не трују поља ни свијета.“ Деспот Ђурађ као да се пренуо, рече својој деспотовици: „Јесам ли ти увијек говорио и учио те, да се већ једаред оканиш и да се прођеш таковијех грдила, да

те народ не разноси по устима као неподобу, да ти на потомцима, као на грдомајчићима, не остане клетва, јер и онако нам је и сувише проклетштине са мога отца; али се ти не ћеш да останеш најгорега посла, мучења и злостављења и пакленога крволића. Јесам ли ти често говорио; мисмо главе, мисмо старјешине, а народ је нама као својта, и управо као породица; а у тебе је срце тирјанско, несвојтљиво и право крвничко. Ја знам, и људи ми кажу, да је на ме вика сваколика изпрва била, али одавно већ само тебе куну и проклињу, а мене неки жале, што сам се на тебе намјерио, а неки ме и коре, као и пријатељ Марко, ено баш пред тобом у очи, што сам ти власт тако препустио. Кривица је моја понајвећа, и зар бих је могао поправити, да ми није зазора и стида од година под сиједу главу. А твоја је срамота да се теби не може више договорити, да се већ једаред у памет узмеш. Теби, Раде, велика хвала! и по данас ти власт дајем, да госпођи газиш на сваки корак и да јој не даш да моју власт преотима и да коме суди. Говорити јој је слободно, шта јој на уста дође, и то јој не ћемо ми кратити, еда би се издовољила виком и праском, само јој не дамо, да деспотује. Сад пак, Раде, закажи њеним катанама, нека одмах иду по своје другове напоље и нека их уклоне и како знаду погребу.“ -- Кад те ријечи чу деспотовица из уста свога господара, што јој преда мном доонда још никад није изговорио, скочи као дрновна и на њега и на мене псујући и погрђујући нас сва-

којако, и називајући свога господара слабодушним и поводљивим човјеком. кога ја као слуга за нос вучем и с њом га свађам. Додуше рече јој господар, да све горе ради, што више зипара и дере се као махнита, и да би понајбоље и по њу понајприличније било, да она гледа свога домаћега посла и да чува свога господства, како јој се пристоји, а да не запиње ни за кога, особито да не дира у мене; јер, рече деспот, ја волим Рада као свога најбољега сина, а у њега се могу боље поуздати, него и у кога другог, јер ми је вјеран и кадар је све извршити, шта му год речем, и до данас ми је свагда подпуно свјеровао тако, да се ја с њиме поносим, и нико ме до гроба не ће с њиме омразити ни разставити нас. То јој, браћо, рече, пак јој окрете леђа, и остави је саму са мном; а и ја пођох, да јој идем с очију, јер знам одавно, да ме не може гледати; али она обрну лист други, и лијепо ми рече: „Стани Радосаве! Нијесам ни ја курјачица, да бјежиш од мене; зар ти не можеш и мени угодити као и господару?“ Ја јој онда казах: ако ће онако да буде, као што нам је деспот, и ако онако на правду тежи, као он, да ћу јој бити исто онако вјеран заточник на свакоме мјесту и у свако доба, какогођ и деспоту; ако ли пак онако се узвлада и одсад као досад, да ћу јој бити најжешћи душманин на овоме свијету. И тако се онда разстадосмо. Она остаде свијету тирјанка, као што је и била, а ја њојзи највећи и најжешћи непријатељ, као што сам и био; и то трајаше ето све

досад. Сад се, Богу хвала! поплаши од Марка, пак хоће да бјежи у Будим. Да хоће барем гђегођ и остати на путу, да нам се и не враћа зло у кућу!“

„Тако нама приповиједаше Раде, а један од онијех Подунаваца рече му: „За Бога! та ја судим по мојој памети, да не би грјехоте било и убити је, а зар не би баш толико ни муке стало, довребати је. То не би тако тежко било онијем, који су јој дворани и пратиоци. Та морала би му се рука посветити, која је усмртила и укинула зло ово са свијета!“ Машући главом одговори му Раде: „Е мој брате, ласно је рећи: убио бих је, али је мучно узети на се туђе гријехе на Божијој истини. С ње је пуно погинуло свијета и права и крива, она би свакога убила, који не мисли као она онако наопако и који јој забавља, што зло чини. То су јој противници, и само ако може, она им спири за душу. Помагачи су јој катане њене, што јој придолазе из Приморја њезина. Шта сам јој само ја досад потрошио катаније, ако ми буде задушбина, могу се надати рајском насељу.“

„Тако смо се ми још дуго разговарали, и ту заноћивши код Стојадина, и преноћили, осим мога Рада, који је око неко доба ноћи у град отишао, да нам тамо приправи дочек, док му на уранку назовемо „добро јутро! И тако у разсвитак отиду Подунавци својим путем жељно дома, а и ми по њима, опростивши се са Марковим Стојадином, опет нашим у град, да се јавимо

деспоту Ђурђу и да и ми дома пођемо. Кад дођосмо већ близу града, истек што је поодскочило сунце било, опазисмо на Дунаву, гђе скела возаше множтво свијета, те и ми се тамо одбисмо с пута правог. Кад тамо дођосмо, али сви великаши и доглавници ту бијаху, који су како нам казаше, изпратили госпођу деспотовицу преко Дунава, јер одлазаше на своје спахилуке у Угарску. Ми хваљасмо Бога, што нам се тако брзо скиде с врата, ма и за вријеме било, и одосмо, не осврћући се ни на што, у град, гђе нас Раде лијепо и весело дочека, и изведе пред господара, који нас красно прими, и обећа нам сваку олакшицу, и заповједи Раду, да нас придржи и почасти који дан, док се одморимо и прије но што пођемо, да му ја дођем са Радом, а он ми извади свакоме од нас по тридесет дуката подпутнине и силом ми их наметну и рече: „Узми, Новаче, и подај оној браћи, а поздрави народ од мене, да ћу се постарати, што могбудем, да му ране залијечим и да га бољом управом обрадујем; а ако би ко и одсад на вас набахивао и напаствовао вас, а ти се, брајко, потруди овамо до мене и сам, кад знаш сад и пута, и да ће ти бити права суда. А можеш и посланицу пратити до Рада, пак ћемо се побринути, да се поправи, што је пострадало и олошало.“ Тако је деспот мене сасвим ублажио, а и моју дружину, те смо весело дома путовали и дошли.

„Како сам дошао дома и ујахао у авлију, одмах сам још с коња питао нашу чељад, еда

од Прилипа какова гласа; јер ми се све вртјело по мозгу од оног доба, како измислисмо Марков поздрав, те Јерину препадосмо, да ће збиља он набрзо и доћи дома, и по мене поручити и позвати ме к себи. Али кад ми рекоше, да не ма никакова одонуд гласа, већ да им је главни кмет Раич казивао, да ћемо страдати у Смедереву од Јерине, и да Бог да, да се и један дома поврати, пак су били сви као убијени, не знајући, шта би од нас; и већ је Радивоје са мојим Грујом и његовим Татомиром наканио био за нама, да нам у траг уђе, и ако може, са Радом да нас избавља, и рекоше, да је био одгодио још само за три дана, пак ако не дођосмо, да нас потражи.

„Дошавши дома, разговарао сам се са мојим Радивојем: би ли добро било, да још једнош отидем до Прилипа, да ме сумња не мучи толико, или да се без Маркове поруке тамо одселимо? Тако једно вече сједисмо по вечери и разговарасмо се, ал' ето нам човјека на коњу на врата од авлије. Дјеца пођипаше и потрчаше му у сретаоштину, и примивши под њим коња, допратише га до нас. Кад нам човјек ближе приђе, али га ја познадох; то бијаше Воица из Прилипа, Марков момак. Ја му са мојом дружином похитјех, и поздрависмо се братски и Србски. Домаћица редара пожури му се за вечеру, те га угостисмо оно вече, како могосмо на брзу руку. По вечери сједе он набашка са мном, и каза ми, да га је запратила госпођа Јелена Марковица да одмах с њим тамо у Прилип пођем, и да ударим на вој-

воду Јанка Јуришића, који ће ме дома причекати, пак скупа тамо да идемо. На моје питање: еда какова гласа од Краљевића Марка? каза ми, да је добила књигу из Свете Горе госпођа Јелена, али им није казала, какова је гласа, већ је само њега опремила по војводу Јанка Јуришића, по Срдана Злопоглеђића и по мене.

„На ту се поруку ја одмах спремих, и сјутрадан појашем мога коњица и са Воицом се отиснем Бога молећи на пут. У Призрену се опет састанем са војводама Јанком и Срђом, и скупа одпутујемо у Прилип госпођи Марковици. Така невесела путовања нијесам мога вијека никад запамтио. Ишли смо тамо без воље, као без срца, поготову као што родбина иде, да сахрани свога драгог мртваца. Кад тамо дођосмо, видимо, да је све нешто необично. Ћутећи нам слуге коње прихватише, исто тако са куле дођоше и дворани и тихо нас позваше горе до госпође Јелене, гђе застасмо у великој избн и више господе и главнијех људи са свијех страна. Ту сам први пут видјео Дојчина, Солунску војводу, и Грчића Манојла из Софије. Ту је био и неки игуман Васо са својим ђаконом Исаијем из Свете Горе од манастира Хилендара, али госпође Јелене не бијаше међ њима, а они сви — бјеше их зар и до стотине — тако ћутјеше, да се могла чути муха, кад им прелети преко избе. Кад госпођа Јелена к нама ступи, ми се упрепастисмо, видјећи је тужну и плачну а у црнини. Дошавши међу нас, само што нас поздрави, пак бризну

плакати и гушити се јецајући у сузама, не могавши ни ријечи проговорити више, да јој бар прави узрок жалости дознамо, премда је сваки срцем и душом осјећао, да се превећ страшна несрећа догодила. Мисмо сви листом били као убијени, нити нам икоме падаше ријеч на ум, да је на своја изрече уста. Само се старац игуман Васо Светогорац подиже са двожичне столице, на којој сјећаше, и пришав госпођи Јелени, тихим и жалостивим гласом први проговори: „Госпођо Јелена! Не тужи више, не јадај више на Божију велику вољу, не гријеши Богу, који једини по правди и по истини ради. Помисли на себе и на толике твоје подложнике, на толике земље: од Куманова пак чак преко Костура и Верије и Србије, а од Орида до Вардара и до Струмице, ту си ти заповједница и по покојном господару једна господарица, којој се ријеч прима и слуша, и којој ваља сад замијенити свијету онаку главу, што не бива, кад очајеш и себе губиш.“

„Ах Боже мој! кад Светогорац то изусти, а госпођа Јелена врисну и писну од претежке муке са жалости и туге за онаком главом, и од ешка мало се не згрува, да је не прихватише вјерне дворанке, које скупа процвиљеше и пропишташе од жалости сад и за госпођом, бојећи се у велику страху, да им и она од муке не свисне. Мисе пак покочисмо и претрнусмо од страхотна гласа и од највеће наше несреће, што нас је онда могла задесити. Што је човјеку не-

повољно, пак и кад из поузданих уста чује, не вјерује ласно и сам себе блажи и тјеши, да то не ће бити истина, и да је дошло од каковых пакостних зломишљеника. Ту не могаше нико двоумити, гледајући госпођу Марковицу, шта се од ње чини. Мени је умрло отац и мати, и на Косову ми је претежко било, као свакоме Србину, али ни пола ми оне жалости не бијаше, као онда у Прилипу у Маркову двору. Тако ме је жалост обузела, да нисам ни проплакао, и текар кад госпођа Јелена дошавши мало у свијест, поче нарицати: „Јао Марко! јао господару! вјерни друже, мило добро моје! Шта ћу данас, јадна кукавица? Не ма мени славе наше Србске, не ма земљи дичнога поноса! Не ма Марка, нема ни обране! Шта ће богаљ, шта ли ће слијепи без окриља без милости твоје? Тебе не ма, свијет потамни нам! Србској срећи луча се угаси!“ Тако и још више нарицаше тужна Јелена Марковица, и онда тек проплакасмо, као у бољој свијести, сви у избн, не говорећи нико никоме ни једне рјечице.

„Међ нама је био најјаче душе Срђо Злопоглеђић, и он први прослови: „За Бога! има ли који момак господаров, који је с њим путовао? Камо Стаменко и Миладин? Ако су дома дошли, нека кажу нама, кад им је осим њих отишао господар, или гђе је иза њих остао? Они су јунаци од истине, од њих ћемо чути поуздано, шта се збило.“ Те нас ријечи Срђове мало охрабрише, те збиља отворисмо неки жубор, запиткујући један другог до себе: шта би, одкуд тај глас дође

у Прилип? ко га донесе? је ли му вјеровати? да није кака дубара од наших душмана? Мало потом и госпоћа Јелена још боље к себи дође и мука јој мало попусти по плачу и по нарицању, те чувши, шта и ми сами зборимо, како двоумимо, и шта смо ради знати. особито опет пође наново Срђо њу питати: ко јој тај глас донесе, да нам не ма Марка? те она показавши руком на старца игумана Васа и на ђакона му Исаија из Свете Горе, рече нам: „Ето они су ми донијели обиљежје Марково, прстен мој, што му с прста никад није сашао од оног дана, кад смо се вјенчали. По томе знам, да је умръо, јер му тај прстен живу не би могао нико узети. Слава Богу! та сви сте га познавали, ко је он био!“ На то јој рече војвода Дојчин из Солуна: „Свијетла госпоћо! не мој ми забавити, шта ћу да упитам ове Светогорце, јер се ја добро познајем са старцем игуманом, и знадем, да у њега не ма двостручења ни лажи.“ Пак онда упита игумана: „Гђе си ти, отче игумаие, подесио господара Краљевића Марка? и одкуд ти тај прстен, што га додаде госпоћи Јелени Марковици?“ Игуман му рече, да га је онако добио, како не смије све казивати, „а што је за казивање“ рече, „ето у Марковој кутији, што сам је дао госпоћи, писма од њега. пак га чатите, и видјећете, шта вам ваља знати, и за више не запињите по његовој ријечи.“ Тад госпоћа по тој ријечи, даде дворанки један котур кључића, показавши јој један, којим ће неки долапић одбравити и от-

ворити и из њега ту кутију извадити и донијети јој.

„Док дворанка отиде по госпођиној ријечи, упита опет Срђо игумана за Стаменка и за Миладина, што су уз господара свога отишли, јесу ли с њим дома дошли, или су негђе остали и запали? Игуман му каза, да ће све по тој Марковој књизи дознати, што је за казивање. У ријечи дође и дворанка са златном кутијом, која се отвораше на скакавицу, и из ње извади госпођа Јелена једну књигу. Кад је развише, прочиташе, што је Марко својом написао руком. Овако јунак у књизи бесједаше зар посљедни пут на овом свијету: „Сретно сам свршио посао у Јерусалиму и у Несторову манастиру на гори Либану, и сретно сам оставио Азију и прешао код Цариграда у Европу. Отуд сам био накан Бога молећи ударити на Солун, да се видим и састанем са нашим Дојчином, но кад дођох у Форе, разболи ми се Стаменко. Паде момак, како да га ошину по срцу нека прострела. Ту сам код њега оставио Миладина, да га двори и да га негује, пак ако Бог даде, те оздрави, нека управо дома иду, не обилазећи за мном на Солун. А јасам мислио, да ћу узети уза се кога момка од Дојчина. Све је, осим тога, што ми је Стаменко занемогао, Богу хвала, добро и сретно било. Кад пак дођох на високу Урвину планину, ту ми пода мном поче први пут, одкад смо се састали, Шарац посртати, а кад ја скочих из седла, да видим, шта је, али моме доброме Шару теку сузе из очију, као не-

коме човјеку од големе жалости. Томе сам се необично зачудио, и мислећи, да је коњу онако шта наспјело, брже боље разпашем га и госнимам све с њега и по обичају га разуздам, да му сасвим олакшам, еда би му боље било. Али мој Шарац наслонивши ми главу на раме лијево, само плакаше и уздисаше горко, изпрва силно, пак све тише и тише, док најзад се уталожи, као да ми на рамену заспа, као болестник, кад му одумине боља. Јасам ту тако постајао и неколико вријеме, само да га не буним и не будим, јер сам знао, да је њему најбоље, кад је уза ме и са мном и код мене. Но кад већ и мени дотежта, те сам судио, да је вријеме, да се и помакнем и боље намјестим, јер су ми се готово уштапиле биле ноге пода мном, — и тако прихватим око врата мога јуначкога Шарина, да ми се јако не тргне иза сна, али ја на моју највећу жалост видим, да ми је мој премили Шарац мртав и само га још моје раме одржало, да не падне собом на земљу. Како је мени било, видјевши онаково добро пред собом мртво, и знајући, да ће и мене мој земан прије рока — судећи по моме срцу и снази — издати брзо, само може онај јунак помислити и осјећати, који познаваше мене и мога Шарина. Јасам њега тихо спустио на земљу, изгрлио и изљубио га, како никоји може бити јунак свога витеза коња. Раку сам му сабљом изкопао, која је мојом десницом са његових рамена хиљада одсјекла непријатељских глава. Укопавши моје добро, мога Шарца, моја крила, сјео сам

на камен под једном старом јелом, испод кога вода извираше, гђе сам за велико чудо задријемао и заспао. Ту сам чудан сан уснио: дође ми на сну неко створење, те ми рече: „Марко! ти си јачи од других људи, и добар си човјек, те ти је Бог и вијек одуљио осим других људи, али је само велики Створитељ вјечан, а све је остало по његовој вољи смртно. Ко ти је Шарца укинуо, онај ће и тебе позвати на истину; већ кад се пренеш и устанеш, а ти напиши својом руком по својој памети једну књигу, и врзи је с пута на поглед, пак уклони своје убојно оружје, нека не ма душманима поноса уз спомен од тебе, и лези ту крај воде на земљу, и више се дићи не ћеш од земље, у коју ћеш лећи, кад Господ рече по својој вољи, којој не ма почетка ни краја, и коју ништа поколебати не може. Ти Марко, нареди опако, како би самртан наредио, кад би зато мислио за живота у лијепој свијести; а шта ће бити од тебе, то само Онај зна, који све створи, и који је сам све. Он ти је онако милостив, као што си ти њему угодан. Свако те не може видјети, а само ће те се онај додирнути и за тебе моћи прихватити, коме је Бог повладио.“ — Колико сам дуго ту лежао и спавао, ја не знам, само сам поднуно сав сан упамтио, и одмах сам дознао, да је од Бога, кога до данас нисам сметао са моје памети. Одмах сам се књиге латио, и ево је, и у њојзи позивам онога Божијега човјека, кога ми Бог нашаље, да овако са мном уради, кад ја, Марко Краљевић, будем по Бо-

жијој вољи мртвац: Код мене ће наћи три појаса блага, један му појас с благословом дајем и поклањам му, да моје тијело до Божије воље склони, и да никоме за њ не каже, јер се другчије проклиње. Други појас блага богаљима и очајницима од ових крајева и стидној сиротињи, нек помињу по свијету Марка и моле се за његову душу. Трећи појас на православне остављам цркве овдашње, нек се граде изнова и красе, и нек пју за Маркову душу, у књигу ћу турити мој златни вјенчани прстен, нека га с књигом у мојој златној кутији однесе онај мојој Јелени у мој Прилип, коме буде суђено, да ме ту нађе и види, и да за мене прихвати, и по књизи уради, како се у њојзи пише. Нека нико за мном не тужи као за другим самртником, јер сам ја другчије и поживјео и наситио се овога грјешнога свијета, што по њега све гора бивају времена. Од нас Срба бјежи срећа и напредак се далеко измиче; сам Бог зна, шта ће од Србије бити, кад јој се свјетина све грђе изопачује и себе сама непријатељски коби. Ја све благосиљам и свјетујем Србе, да буду у слози и љубави, као што некада силни цар Стјепан Душан рече, а инако нити их могу наблагосиљати, нити им навољети. Мојој Јелени велим, нека са подложницима и са свим свијетом онако поступа, и нека се онако домаћње влада, нека онако дочекује и испраћа свакога, како му се пристоји по своме реду, као што сам ја радио, пак ће бити свијету угодљива и приступачнија на истини пред Богом. Божија је воље била, те не

имавасмо од срца свога порода, с тога нека се моја Јелена не обзире на имање ни на благо, већ нека га раздаје свијету, што јој је по злој срећи обубожао и пострадао, јер је боље, да га за живота честито разда, него да остане по њојзи пусто, да га најжешћи зликовци и ништавци разграбе по својој злоћи и по неваљалој безобразштини, јер се честит стиди, и не граби се, баш ако је и најпотребитији. Нека моја Јелена не заборави моје пријатеље све призвати, и ову им моју књигу показати, нека је међ собом прочате и нека знаду, шта бјеше од њихова пријатеља Краљевића Марка. Свакоме пријатељу нека моја Јелена даде од мојих ствари и од мога адиђара понешто за спомен; нека им и од мојијех новаца са мојим ликом разда, нека их по свијету опет они разтурају, нека ме свијет позна, који ме жељаже, а није ме видјео. Оружје сам моје крај мора дебелога на онако мјесто склонио, да га оданде само оваки човјек као што сам ја снимити и извући може, а лошији нека га не траже, јер до њега не ће доћи, а камо ли га се додјести. Довршивши ову књигу, врћи ћу је у ону златну кутију заједно с прстеном, што ми је уздарје било од моје Јелене, кад сам некад најсретнији човјек на свету био и њу изпросио за се и прстеновао. С Богом, бијели свијету! С Богом моји пријатељи! С Богом Јелено моја! срце моје из недара и најмилија радости моја за јуначкога мога поноса! С Богом до Божије превелике воље!“

Ко ту није био, да очима види, кад се про-

учи Маркова књига, томе ћу ја бадава говорити, и док сам гођ ја у животу доказивати, како смо ондје сви од жалости и туге попадали за оним добротворним Српским јунаком, кога наш народ никад прегорјети и никад прежалити кадар бити не ће, и коме ће се увијек надати, да му ускрсне, доклегођ не буде у лијепој слози и љубави, јер би се онда изпунила Маркова жеља, и народ би се окрепио и оснажио, те би му сувише било, да потеже свога Марка, да му он само помогне. Сви смо клонули душом и срцем на Марков опроштај, да нико не говораше ни једне ријечи, нити се шта чујаше осим уздисања и тужења. Ја не знам, како је било другијем, али знам и сад осјећам, како је мени било, и мислим, да би онда могао за Марком погинути, а да не помислим никако на какове самртне муке. Заборавио сам био на породицу и на родбину своју и на самог себе, а само ми се врзло по глави, да ми више не ма онога, за ким сам, управо рећи, гинуо и уз кога сам мислио, да вијек свој проведем, што ми је још једина жеља била, а сад од тога нада не ма више ни помена.

„Срђо Злопоглеђић, силан јунак на овом свијету, понајприје дође у свијест и упита игумана Светогорца Васа: „А зашто, отче игумане, не одпаде одмах до Солуна, кад си по књизи дознао, да је тамо канио био Краљевић Марко своме Дојчину војводи, и да му и за момке кажеш, гђе су и како су иза свога остали господара, већ си потрчао таки у Прилип, као да но-

сиш мио и радостан глас госпођи Јелени и нашем народу!“ Игуман му нато лијепо одговори: „Прочитајте све, шта је написао Краљевић Марко, пак ћете видјети, да сам се ја онако владао, како је поручио и наредио. Ту имаде још један лист од те књиге набашка и на дну је био у кутији под другим заклопцем; ту се пише, како ми се ваљаде владати по вољи му и жељи.“

„По Светогорчевој ријечи отвори госпођа Јелена и доњи претинић од кутије и извади још један комад књиге од Маркове руке, те и њу прочитасмо на глас и чусмо ове ријечи: „Још ми ваља коју рећи ономе, који ће ми посљедњу вољу извршити, нека се не обзире ни на мога војводу Дојчина од Солуна града, ни на мога Стаменка ни Миладина, да им се навраћа у Форе, већ нек одмах иде у Прилип к мојој Јелени с кутијом и нека јој каже, што је за казивање, а она ће знати, шта ће и како ће радити, да ми угоди и жељу испуни. Аманет му Божији ова моја воља и жеља!“ Кад и то дознадосмо, онда рече госпођа Марковица ономе Светогорцу: „Отче игумане! кажи сад овој нашој браћи, како си нашао господара мога. Све им онако кажи, као што си и мени казивао, јер су ово Маркови пријатељи, што сам их по његовој вољи и жељи позвала у Прилип.“

„Како му рече госпођа Јелена, одмах одпоче калуђер вјерно казивати: „Јэсам пошао са мојим ђаконом Исаијем Урвином планином у Со-

лун, да купимо писанију, и опет да људи пишу по својој вољи и по обичају на св. цркве. Кад смо се пели на висину, одјашемо, да нам коњи мало одахну од зора и од умора. Ту сједнемо и сами под неки стари јавор у хлад, да и ми мало починемо. Отале се подигосмо и пођосмо к некој води на вису, гђе обично коње одмарамо и тимаримо и хранимо и водом поканимо, а и сами се латимо бисага, те поручамо и одпочивамо. Како је ђакон измакао једну пустимицу изпред мене, тако он опазивши господара као спавајућа, поврну мало коња, пак ми рече, да ту почива господар Марко Краљевић. Кад ја то чух и погледавши под јелу к води, опазих, да је баш истина, ја се мало и препадох, да га не пробуди, те може бити иза сна онака сила зловољна, и манух руком на ђакона, да му не приступа и да неговори јасно. И тако му тихо прићосмо, пустивши подаље коње на пајване, да мало попасу, док им и зобцу устакнемо. Гледајући, како јунак легао бјеше, опазим према себи на јели нешто врло свијетло, и изпнем се и домашим ту исту кутију. Кад је отворих нађох у њојзи та писма, и кад смо их прочатили, најпријесмо га ожалили, пак смо онда потражили раку, гђе је Шарца укопао, но никако је нијесмо могли наћи. Кад већ видјесмо, да бадава тумарамо и тражимо, вратисмо се назад, и онда ја лагано прихватих за лежећа јунака, и одмах онако учиних, како ми је у својој књизи поручио. Кад сам све свршио, онда се одмах отиснух амо у Прилип госпођи Јелени, гђе сам

ето и вас све дочекао. Толико вам смијем казати, а више ни једне ријечи.“

„Ласно се може помислити, да нас није Светогорац задовољио и да их је ондје више било, који су на њ наваљивали, да им што више каже; али се не могаше од њега ништа више чути ни докучити, као од сиња камена што се не да ништа одбити. Најзад већ рече госпођа Јелена, да га се окану и да га се већ прођу, кад га је и сама молила и говорила му, да њојзи барем споменa ради штогођ више каже, пак калуђер не хођаше ништа више прословити, а тако исто ни ђакон му Исаије. Кад се калуђер већ не даде ни намолити ни наговорити, онда нам госпођа Марковица даде свакоме по неки дар, и по нешто новца Марковога, по чему ће се помињати. Али јој рече Грчић Манојло: „О госпођо Јелена! Марко ће се Краљевић помињати по своме великоме јуначком поштењу и по добротворном срцу, што га до данас није било више на свијету; и сви ће ови адиђари поизпропадати прије од његова имена, које ће Србу остати као најмилији аманет, да га храбри, чим га се сјети, а кад га на своја помене уста, да се поноси њиме и уза њ се узноси.“

„И погодио је војвода Манојло. Јер ево ми од госпође Јелене онога дара, а ево и неколико златних и сребрних новаца, што све крај себе носим као неки тилисум или запис од болести или од убојна оружја, пак ми ни онда не пада на ум, кад и мислим о Марку и о њему говорим

и за њим сам за се тужим. Понекада се тек сјетим и извадим из њедара и мало га се као од жеље нагледим и намилујем.“

Сви нато завикаше и поизкаше од Старине Новака те безцјене споменике да их виде, што их нијесу видјели; и тако пођоше од руке до руке. То је била златна слика соколова на стијени, како своје соколиће закриљује од жеге сунчане и од љута времена као и од напастника, а на новцима је био Марков лик. „Заиста“, рече Каменко „овај лик на новцу му показује, да је далеко бољи био од другог свијета, јер ево само у то мртво злато гледајући чисто ме некако другчије ствара и уздиже ме самог над собом, а мислим сад да сам пуно бољи, но што бијах, док се тих адиђара и хамајлија још нисам био додјео. О Боже мој! благо свакоме, који га само очима могаше догледати на његову Шарцу! Ја не знам, како је коме, а мени је тако сад тежко разстати се и из своје руке дати другоме ове ствари, као да ће ми се, Боже, одклони, какова несрећа догодити.“ Почем су се сви тако обредили били и Старини Новаку повратили његове адиђаре, рече му Новаковић Грујо: „Молим ти се, бабо, подај Каменку један новац Марков, нека му га спомена ради и од тебе.“ Старина Новак послуша свога ваљаног сина и даде Каменку лијеп и чист златан новац, пак онда одпоче опет овако причати:

„Ту смо се бавили сви пуних пет дана, док смо све обишли и видјели, шта је остало по Марку његовој вјерној љуби Јелени. Она му је онда и

за душу дала, и даћа је била под старим виноградом код коштурнице, гђе лежаше они други јунаци. Ту војвода Јанко, и Срђо Злопоглеђић и ја мало не попадасмо од тежке жалости, помињући оно вријеме, кад смо скоро ту били, частиди се и веселили с Марком, слушајући од њега знатне јуначке догађајеве. Јели смо и пили, да само одржимо душу у тијелу, и опет смо се тежко разстали од оних мјеста, гђе нас сваки трњић и сваки грмић на онога опомињаше, с кога је све постало знатно и главно, пак и ми сами поништесмо се. Свачему крај дође, тако дође и вријеме, да се и ми разиђемо и како тако дома пођемо. Али госпоћа Јелена заказа војводи Јанку и војводи Срђу и мени, да останемо још који дан, док она и неке задужбине учини.

„Почем се оне друге званице разиђоше, онда се отворише ризнице са благом. Ту је било небројено благо. Судисмо, да би ласно трпста парипа натоварити могли златом и сребром. Оно је браћо права била царевина. Што осиротје и опотреби свијет, то навали госпоћи Марковици на подјелу, као гладан и жедан на залогај хљеба и на гутљај воде. Сви смо имали посла дијелећи по потреби и на душе. Како су пуне ризнице биле кована новца и онако злата и сребра на комаће, што још као руда не бијаше под чекићем, скупоцјена оружја свакојаке струке и оправе и накита коњског, тако су исто пуни били кошеви и амбарови и свака клијет и подруми: ту је вино од, Бог сам зна, колико година, и

црно и рујно; ту ракија и храна свака, што се само може помислити, да је има на свијету; ту је шеница и бијела раж; ту је свако стрвно и меко жито и вариво и поврће. Пашници су били пуни говеда, за суватовање, и хергела, гђе се подхрањују коњи од мејдана; а ситној стоци, овцама и козама и крмцима, ни броја се не знаде. Пастира је зар било преко стотине, а над свијем је био Бојчета, поглавица од чобана. — Од свачега се давало сиротињи тако, да је свако задовољно било и утјешено. И колико се раздавало драговољно, да би се готово помислило, да се разбацује немилице и просипа, опет се ни на чему не познаваше, као да неко по Божју благослову тамо опет домеће и додаје, одкуд се одваћа и раздаје. Та само шта сам ја по госпођиној ријечи свијету подијелио, могао бих с оним читаву једну кнежевину обогатити.

„Док смо се ми ту још бавили, и помагали госпођи Јелени, дође нам Стаменко и Миладин од Солуна, куд су по господаревој ријечи са њим отишли били, пак тамо чувши, да им господар ни доходио није у Солун, и да је и војвода Дојчин отишао у Прилип на позивање госпођино, одмах су се, како рекоше, некоме јаду осјетили и потекли су у Прилип. На путу им дође војвода Дојчин у сусрећу, вративши се из Прилипа дома, и каза им свуколику нашу несрећу. — Њих је оба Марко одхранио, те за другог отца и хранитеља ни знали нису. Сад им нестаде и њега, те по други пут осиротјеше, али

нису као очајници са својим ојађеним породицама. Јер је ту тек честито срце страдало и патило, тугујући само за човјеком, својим добротвором, што га волијаше од свега блага земаљскога. Ничега жељни не бијаху на овом свијету, осим свога хранитеља и добротвора, који им даваше, што им требоваше, те им обичне потребе не падаше на ум; али им бијаше празно срце и тужно, кад им нестаде онога, од чијег су им имена била пуна уста, као нејачету, кад помиње своју рођену покојницу мајку, која му не силази са срца и не избива из главе.

„Ја вам, браћо, не умијем већ више казивати, како смо туговали онда; но толико се може ипак помислити, да нам је било превећ тежко, почем нас та жалост и сад тако љуто тишти и пара нам срце. —

„Кад већ видјесмо, да више не требамо госпођи Јелени, ми се онда опремисмо дома да пођемо. На походу рече ми госпођа Марковица: „Новаче! мени је казивао покојни господар, да си му се обрекао, да ћеш се преселити овамо к нама у Прилип. То је обећање сад моје достојање, и ја судим, да га ти не ћеш порећи, већ да ћеш се овамо доселити, и јадној удовици десна бити рука.“ Ја, браћо, не имадох кудкамо, већ јој одмах и обећах, да ћу јој доћи, и код ње се настанити у Прилипу. Нато и она заповједи Стаменку, да дигне неколико камилара и да и сам са мном пође, те да ми помогне у сеоби.

„Кад је већ све било готово, опростисмо се

са госпођом Јеленом и отискосмо се жалостни на пут. Сретно смо путовали, али сам ја наишао, дошавши дома, на велико зло и пакост. Застао сам кућу пусту, сам сам себи био злослутан. Видјео сам пред кућом на двору, гђе је ватра још велика била, да су људи ондје ручали, али никога не бјеше, да изађе преда ме. Обзирући се тако по двору, ето ти ми старога попа, отца Негованова, који се бусаше рукама у прси и иза гласа јадиковаше и лелекаше: „Гђе си, да од Бога нађеш? Ето већ прође и недјеља дана, како Јеринине катане допадоше и одведоше најбоље људе из села у град, баш све оне, што су с тобом одприје ишли господару Ђурђу, да се на њу туже; тамо ти је и мој Негован, а за тебе су одагнали Радивоја са вашом дјецом. Но и ту није све несреће, има ти је и повеће, јер ти чељаде свиште од тежке муке за Грујом, кад га поведоше, а тебе не бјеше дома, и јасам је опојао и сахранио до твоје мајке и снахе Радивојевице. Досад су ту стражиле катане и вребале тебе да дођеш, да те ухите и у град одведу, пак сад видјећи или чувши од кога, да ти не придолазиш инокосан, побјегоше ваљада својој госпођи Јерини, да јој за тебе кажу, те да дигне на тебе сву катанију. Чувај се, Новаче синко, и бјежи кудгођ знаш, јер на тебе Јерина највише виче, како се отуд чује, и појела би ти главу, јадниче, само да те ограби у своје панче.“

„То је било већ сувише жалости мени сиромаху и истину вам кажем, да ми не бјеше уза

ме Стаменка, можда би полудјео и сам себи дошао главе. Али ме Стаменко охрабри, рекавши ми: „Ја не вјерујем, Новаче, да је Раде Облачић у Смедереву; јер он не би очима гледао, да му родбину онако проклетница злостави. А како су наши коњи поуздани и јамачно пуно жешћи од катанскијех, да нешто отрчимо до господареве задужбине на Дунаво, пак ћемо све разабрати а и дознати, како би оне сужње избавили и опростили. А што ти умре чељаде, то је била Божија воља, пак у нас јој није поговора. Мртву можеш ожалити, али ти је сад понајпрече, старати се и настојати, да добавимо оне невољнике из Јеринине тамнице, да их тамо не помори онај гад и отрован зрак.“

„Јасам само обишао кућу и видјео, да ми ни у што нису дирали, пак сам онда одмах послушао Стаменка, те се бацисмо коњма на рамена и отрчасмо на Дунаво. Кад тамо, али нам казаше наши пријатељи, да је синоћ дошао господар из Мачве, гђе је код зета био у гостима, и да ни за што не зна, шта му је починила Јерина. Још смо ту и то чули, како је пукао глас по свијету, да је нестало Краљевића Марка, и како се Јерина таки повратила из Будима, и не заставши дома свога господара, починила је чуда и грдила, да им не може наодговарати, да живи још хиљаду година као покајница и добротворица.

„Почивајући ту мало запратио сам ханџијског момка, да ми зовне Рада Облачића, да се прије састанемо изван града и да се договоримо,

како ћемо најлакше избавити оне робове, што за њих и не знаде Раде. Нисмо дуго погледали ни чекали, а Раде нам дође. Он се са Стаменком и одприје познавао, те се и зачуди, кад га опази и обрадова се, да је ту и Марко. Почем се здрависмо, казах ја Раду, радшта му дођосмо, и како сам наканио селити се у Прилип госпоћи Јелени. Раде је био чуо још у Мачви, да је Марка нестало, али није вјеровао томе гласу, као што му не вјероваше ни остали свијет, док му ми не казасмо, колико смо знали; исто није знао ни за мој дом, како је страдао од Јерине. Ту се договорисмо, да неидемо с њиме сад у град, већ до вече, почем нам он поручи, а вељаше, да ће прије све своме господару Ђурђу казати, пак ће и од њега чути, да нико није сербес на Божјој правди од ње, да не страда. Кад смо се тако договорили, онда отиде Раде у град, а ми остадосмо тежко чекајући да се смркне само.

„У сутон нам сам собом дојезди Раде, и позва нас да за њим пођемо, не рекавши нам ни једне ријечи више. Јасам запазио, да је мој Раде врло зловољан био и да ће бити мучна посла по њему судећи. Ћутке смо дошли до градске капије од Дунава, а ту нам се придружише још три јунака, које нијесмо познавали. Раде нам је преднјачио, док уђосмо у град, пак онда стаде и рече нам: „Ево овдје свакоме и по једна сјекира, ако узатреба, а ево и оружја за оне сужње, да се наоружају, почем се опросте тамнице; сваки од нас нека понесе, колико може више, пак одмах

хајдете, да не дангубимо, и док се нијесу утростричиле страже, пак би нам потеже било освојити од тамница врата.“ Како нас је учио Раде, онако смо га слушали, и брзо разграбисмо оне сјекире и оно оружје, пак за њим отидосмо до пред тавнице. Ту су биле на стражи Јеринине катане, но кад Раде на њих кидиса и нама привика да прихватимо за оштре сабље, стражари се покорише и повукоше у стражару, гђе их затвори Раде, пак узе кључеве од тамнице и попушта наше сужњичаре, и даде им одмах убојно оружје. Кад је тако сретно израдио, онда опет пођe пред нама на ону исту Дунавску капију и рече нам да одмах идемо к Марковој задужбини и да ондје њега причекамо. Тако смо и урадили, и повечерали и понапили се, док нам и он већ и подоцне допаде мучан и плаховит, као да дође са какова несретна огрђа. Како дође, викну ханџију, да и њему вечеру припреми, а нама пође овако бесједити: „Браћо! честиту Србу не ма више станка у Србији, докле домиче Јеринина власт. Господар јој се подао, те невољничка не чује туговања и не види суза. Ја му данас казах, шта му је та проклета жена починила и како је и моју родбину нагрдила, а он мене једнако пита: је ли истина, да је умрљо Марко? А кад му ја приповједих све онако, као што сам чуо од вас двојице, онда као да се смахнуо, слеже раменима и рече ми, да посад и он мора слушати Јерине, јер њу пази Турски султан, пак како сад не ма Марка, да нас јунак брани од душмана, Турци ће навалити

на Хришћанлук, прегазиће га и освојиће га. Ја га упитах: „Пак шта ћу ја сад, господару? Кад ти зазиреш од твоје госпође, ја како ће мени бити? а сам знаш, да ме не може очима гледати. Би ли боље било, да се и ја измакнем и да јој се уклоним испред очију, да не буде свашта од нас, јер се не дам ни ја баш тако ласно жив у душманске руке. До душе он ми рече, да она не смије на мене и да ја зато не презам од ње, али ми ипак рече, да јој није кадар закратити самовољства. За ове ми невољнике рече, да гледам, да их ма како извадим из тамница и да их уклоним, гђе их не ће наћи Јерина, јер могу зло проћи од ње и погубити главе своје за права Бога. Тако сам ето сад и учинио, а и наумио сам и сам оставити моју милу постојбину и драгу отаџбину и отићи у свијет, гђе му зар не ће судити самовољна жена на срамоту своме господару.“

„Тако нас је Облак-Радосав ризумљивао и тако нас је обавијестио, да смо дознали, да морамо што прије бјежати из Србије, из подручја Ђурђева, докле смаша Јеринина паклена рука. Јасам казао Раду: како је нежењен, а и онако не маше му пређе родбине од мене и од мога Радивоја, и како је већ сад на покрету, пак нека не оклијева дуго, већ нека за нама дође у Прилип, гђе ће га госпођа Јелена лијепо примити. Он ми каза, да је накан поћи у Приморје Ивану, од Рисна господару, гђе је са Ђурђем био у гостима, и гђе му се мили бити уз онака главна јунака и честита господара.

„Ту се изљубисмо и опростисмо се као умрли људи, који ће се тежко више видјети на овоме свијету, и тако се разстасмо у великој жалости. Не оклијевајући дигосмо се одмах и отидосмо у нашу Топлицу, гђе се с мјеста опремисмо сви страдаоци и одосмо са Стаменком у Прилип госпођи Јелени; нас је било свега дванаест мушких глава и четири чељадета са шесторо дјеце. Од опијех мушкараца великих и малих ето нас још у животу и сад, и овдје смо нас осморица. Оно је Бојчета Негովановић, а она су двојица, што се познају по облику да су браћа, близанци и синови нашега покојнога кмета Обретена, а овога маторога страдалца до мене, старца Ненада, зиате, мислим, сви, да је мој и Радивојев друг и брат од постанка; а ево и мене и Радивоја са Грујом и са Татомиром још на свијету, остали су сви помрли, понајвише од жалости и гинући за својом постојбином. Срдобоно је скитање по невољи!

„Госпођа нас је Марковица лијепо примила и удомила нас. Било нам је свега доста у славу Божју, осим наше постојбине и нашега завичаја. Ту смо били на миру и понеки се од нас отискивао крадом у Србију, да уходи, како је тамо и је ли се што подобрила Јерина своме јадноме народу. Како који тамо одлазаше и долазаше нам отуд, то нам све црње доносаше гласове, и приповиједаше од Јерине страхота и грдила, да нам се од муке коса дизаше на глави. Ненад нам је донијео глас, како је деспот Ђурађ отишао тамо у Приморје и како га је наш Раде Облачић о-

ставио и остао код Ивана Ришњанина, и како деспот за њим жали и једнако га помиње, што му бјеше вјеран и добар јунак на међану. — У Прилипу смо добро живовали, и зар би по времену и жалост нам уминула, те би и сретно поживљели, да смо само остали на миру од оне проклетнице. Али паклењача дочувши некако и разабравши за нас, гђе смо, науми нам и тамо у Прилипу досадити. Једнош донесе госпођи нашој Јелени књигоноша од Јерине књигу. Кад је књигу прочатила, она је оћутјела и није никоме ниједне ријечи говорила. Тако је исто учинила, и кад јој је друга књига стигла од Јерине, гђе јој је оштрије писала; али кад је и трећу књигу добила у руке, и кад је видјела, како јој она горопадница пријети, да ће свога зета султана напустити на њу, само да јој се освети, и да нас потамани, онда нас изскупи све госпођа Марковица, пак нам проучи на глас све три књиге Јеринине. У првој јој овако говораше: „Чула сам од поузданих људи, да си честита земаљска госпођа, и да си досад сваким својим дјелом опоштила покојнога свога господара и првога Срба, зато сам се и зачудила јако, кад сам од некијех опет чула, да се тамо у Прилипу око тебе и под твоје окриље купе којекакове скитнице и бјегунци. Ако ту има какових протуха из моје Србије, те на мене узвичу и погрђују ме, мислим, да ћеш их мени за хатер одбити од себе, као што би и ја урадила теби за вољу. Знам, да знаш, да на владаоца обично

мрзе подложници и да му господарству завиде и о злу му раде. Тако ти је особито код нас, и највећа је пека вика на деспота и на мене, што смо два три градића подигли у своју и земаљску обрану. С тога су нас извикали зломишљеници и незадовољници по свијету, да смо силеџије, да нагонимо свијет на аргатлук као на робовање, и да отимамо од свијета новце и сребро и злато, а у кога не ма тога, да од онога узимамо на силу и најпотребнију му стоку, те тако да глобимо народ до голе душе. То је, сестро, прије-сна лаж, и зато ти и нишем, да такове опадаче одбијаш из твоје државе, да не разпљувају своје господштине по свијету. Сад ће наши ненавидници нас грдјети у Прилипу, а твоји ће тебе у Смедереву, кад би ми тако краткоумне биле, и напуштале безочнике, да нам по земљи језикају и други свијет својом пакостном отрују злоћом. Не треба ми те учити, шта ћеш радити, и нисам с тога писала, што бих помишљала, да ћеш учинити криво, већ сам ти само јавила, да знаш, какови ти одовуд придолазе напастници и душмани господарски.“

„Кад нам је прву књигу прочатила, онда нам је рекла: „Не плашите се ви ништа и не бојте се Јерине, док је Маркова имена на Прилипу. Сад ћете чути још црње из друге књиге, гђе овако говори: „Јасам теби, сестро, писала и пратила ти књигу прије два мјесеца дана, гђе сам ти казала, шта сам чула, и говорила сам ти, да одћушнеш од себека којекакове протухе и

зликовце, што им овдје бијаше за главу, и побјегоше из наших градских тамница и настанише се тамо у Прилипу, и тако убјегоше од нашега праведнога гњева, почем су нам изван домашаја. Ти ниси мене послушала, мислећи можда још на времена Маркова, кад ти се клањао свијет; али то је било, пак је и прошло, пак се сад ваља другчије узети у памет и покорније мислити, незамјеравати се данас бољем и јачем од себе. Ја ти сад по други пут пишем и велим ти, да те злочинце одмах одбијеш од себе, нека се скитају и пребијају по свих злих небијелих, нека се напате овога свијета потуцајући се од зла до нагоре гладни и жедни, боси и наги, трпећи и подносећи сваку кимпију и незгоду, нека знаду, кад су се замјерили својој господштини. Та срамота је и теби и мени, кад нама у очи таки безобразници нас погрђују. Не шали се, не играј се са својим господарством, већ га чувај поштујући и моје у мојој држави над мојим подложницима у твојој земљи. Постарај се да ти не пишем више зато.“

„У трећој је књизи најоштрија била; јер се у њојзи овако писало: „Чујеш ли ме, госпођо Марковице! има већ по године дана, како сам ти казала, да ја знадем, како ти примаш под своје окриље све моје душмане и деспотове најжешће противнике; слала сам ти двије књиге, и у књигама сам ти говорила, да те моје злотворе и деспотове одпаднике протјераш и одбијеш сасвим, да ти се у држави већ никако не стане,

а ти ме ниси никако слушала, већ си ми унаточ чинила и пркосила, купећи око себе моје злотворе, да ми се отуда свете, и да ми се људи брукају. Сад ти пишем, али те не молим, већ ти кажем, да ћу дићи на тебе, мога зета султана, да разтјера те опаљенике из Прилипа и да ти се освети за мене. Нека ти сад помогну ти очајници са њиним Јанком Јуришићем и са Срђом Злопоглеђом. Упорна си и пркосија, пак ћу казати Турцима, да те никако не жале, већ нека те сад науче памети, како се ваља владати господштини према господштини, и како ваља млађему слушати старијега и угађати му."

„Кад нам је то све прочатила госпоја Јелена, онда нам рече овако: „Видим, да сте се неки препали, а неки сте се и накостријешили на такове неуљудне ријечи, али се не мојте препадати ни на зло мислити, јер сам ја већ опремила и запратила момке и сахије по Јанка и по Срђа и по Дојчина и Манојла Грчића, да нам доћу на разговор. Још сам Дојчину поручила да удари на Дренопоље и да види, и да чује, шта раде Турци и шта говоре, и спрема ли се од њих когођ амо у Прилип на Маркову Јелену. Чућемо до који дан све и дознаћемо, чему се можемо надати и по томе чуду што није прво, да Србе снађе, а Бог би дао, да буде посљедње од те злосретне породице, којој је као намијењено, да само зло чини по Србина на овоме свијету. Зар ће се и Мурат мало промислити и преумити, ако је и након свакад слушати пунице,

те не ће одвећ жестоко припријети, и да без потребе иде некоме на освету и да замеће рата, што бива на мејдану двоумљиво, — а све због једне узношљиве и бијесне жене. Јасам слушала од мога господара, да су Турци Турци, и да им је најнепоштенија прилика згодна и удесна, ако само дознаду, да ће се користити. По томе судећи, ишли би Турци на мене и на свакога Хришћанина и осим Јеринина нукања, само ако виде какову згоду за себе, а некмоли се не ће полакомити на оваке земље, кад им грабљив нијет оправда деспотовичина вика, те им бива као изправа за господску освету. Ви сједите на миру; и вјерујте ми, да се султану Мурату често призире Краљевић Марко, а особито кад кани што мучно и криво по Хришћане.

„Мисмо се били договорили, да се уклонимо и да оставимо Прилип прије но што Турци с нас ударе на госпођу Марковицу; али она чувши, шта смо ми били наумили, дозва нас преда се, пак нам својски рече: „Срамота би било, да ви бјежите из Маркове земље од Турака, већ треба као јунаци да душмане на међи дочекате и да их узбијете онако, нека од вас посад зазиру, као што су и досад од стеченика Марка, који им не даваше на себе. Јасам вам већ казала, да сам запратила своје момке по оне главне јунаке и војводе, који ће нам до који дан доћи, те ћемо се преправити, да дочекамо ту Турску навалу по Јеринниној жељи и ријечи.“ Како је рекла није се ни преварала госпођа Марковица,

јер други дан дође нам Јуришић Јанко са Срђом Злопоглеђићем са неколико знатнијих и ваљанијих јунака и попова. А није прошло опет неколико дана, а дође и Дојчин из Солуна и Грчић Манојло из Софије.

„Кад се тако изкупише, онда нас позва госпођа Јелена на разговор и на договор. Тад нам каза Дојчин, како је био у Дренопољу и како је тамо ишао некоме Исмаил-паши, Маркову пријатељу, који је већ три четири пута и велики везир бивао, како је од њега чуо, да је Јерина већ неколико улака пратила султану и подбуњивала га на Марковицу, но зет је није слушао, јер му је диван увијек противан био, и говорио му је: да је срамота сада на удовицу онога јунака ударати, и отимати јој земље, који је њима сву Арапску покорио, и поклонио, јер је до њега стајало, да је он задржи за себе и да са Арапима потамани Турску свуколику војску. Тако се султан поводио по своме дивану. Но сад се, рече, надају, да им Јерина ово до који дан дође у госте, пак се боји и сам Исмаил-паша за Марковицу госпођу Јелену, јер је оно наопака жена, пак може свога зета султана обрлатити на свако зло. Тек је тај стари Турчин и султанов доглавник поручио госпођи Јелени, да ће јој јавити за свашто, што бива, те ће знати, шта Јерина говори и ради по Дренопољу; али свакојако нека буде на опазу и нека се постара за војску, ако би дошло до рата и по невољи до своје обране.

„Еле по свему се могло мислити, да ће Је-

рина као пуница подговорити свога зета на Маркову Јелену и да ће доћи до боја, те се и ове четири војводе договорише, како ће да бране Марково достојање, и отидоше сваки на своју страну, а Дојчин опет ударивши на Дренопоље, да углави са Исмаил-пашом, те да му одмах јави у Солун и Грчићу Манојлу, у Софију поручи, ако би се Турци дизали и прикупљали своје војске, да пођу на Прилип, да и они дигну своје људе и да потеку, иза леђа Турцима, у помоћ госпођи Марковици. А кад се тако све наредило, онда смо и ми пошли по околини, те смо уговарали с народом, да устане и да се дигне на оружје, ако дође до рата са Турчином, који кани, да и њих ујарми и подложи своме тирјанскоме господарству.

„Не прође једно мјесец дана, али стиже од Дренопоља татарин Турски са књигом од Исмаилпаше у Прилип госпођи Јелени. Она нас све призва и проучи нам књигу Турску на глас, да сви укупно одмах знамо, шта се у њојзи каже. Књига каза овако: „Госпођо Јелена! на жалост заборави наш дерни султан Мурат, шта му је био Краљевић Марко, и ево слуша своју пуницу Јерину, која опакли и своју и његову душу, подбунивши га на тебе, да јој за вољу завојшти и теби се освети, што си неке Србе из Ђурђеве Србије бјегунце примила и избавила јадне људе од зла и напасти. Војска се већ почиње прикупљати, и пред њом ће бити сам Мехмед Султановић, којино ће по отцу бити султан Турски; а

уза њ иду два везира, Ибрахим-паша и Јусуф-паша; оба су негдашњи Маркови знанци, те им се ваља јавити и казати само, шта желиш, пак ће ти све бити по вољи, вјеруј мени! Јасам пратио хабар у Солун Дојчину војводи и Манојлу у Софију; сад они знаду, шта ће радити и на коју ће обрнути страну.“ Тако је Турчин јавио Марковици за Маркову љубав. Госпоћа је исту Турску књигу послала Јанку Јуришићу и Срђу Злопоглеђи, да се и они по њој владају и поберу војске своје и да похите у Прилип. И ми смо се разстурили по свој околини; јасам допирао до Арбаније и довео сам од ђурђа Кастриотића око двије хиљаде Арбанаса како огња жива, а тако су и остала браћа радила, те смо прилично саставили војске са јабане осим Маркове земље и његових подручника, што су листом дошли својој господштини по ријечи.

„Мало проће, пак нам дође и Јанко Јуришић са Срђом Злопоглеђом и са њима њине војске. Ту се састаде у Прилипскоме пољу око дванаест хиљада добријех јунака. Још је госпоћа Марковица послала у Дренопоље неког свога роћака, да тамо са Исмаил-пашом она два везира, Ибрахима и Јусуфа, придобије и да их окрене за собом. Тако смо добили радостан глас, да војвода Дојчин и Грчић Манојло поступају за Турчином како треба; и тако смо и ми изашли на међу, гђе се надасмо, да ће насрнути Турци, одкуда им понајближе бијаше ударати и угазити у Маркове државе. Мисмо ухватили згодне бу-

сије и засјелисмо по кланцима и по богазима, гђе је било понајтеже проћи великој војсци. — Колика је војска у Турчина, ми нисмо знали, а нисмо јој баш за број ни разбирали, већ смо је тежко чекали, да наиђе и да на њу ударимо и да јој се осветимо за опачине и за насиља, што трпљаше Хришћанлук од невјерника Турчина. Тако смо ту чекали и чекајући готово осиједили од Петрова дне чак до Пантелијна. Уочи светога Пантелије дође нам глас од војводе Дојчина, да ће још ону ноћ наићи Турска војска на нас, пак нам се ваља преправити и дочекати је Српски по обичају и јуначки је сузбити и потиснути па њега и на војводу Грчића Манојла, и тако је и са чела и са леђа ухватити и стегнути, да не зна, на коју ће се окренути страну.

„С тога је гласа сва војска наша оживјела и развеселила се, те се и спреми како ваља, да дочека јуначког Султановића и његове везире. Везири су напустили Турску војску по нашој жељи на нашу засједу, те наринуше у онијем тјеснацима на наше убојно оружје. Ту се с мјеста проли Турска крв и просуше се главе и Турске лешине. Нагрди се Турска војска и одмах успрегну од нашега зора и јунаштва. Ту је Јанко Јуришић крдисао Султановићеву војску и јуначкога Мехмеда тако препао, да је и сам почео уступати са овојом поплашеном војском. Везири су Ибрахим и Јусуф по миту и по наговору Исмаил-пашином заостали иза кланца и тако вјешто удесили своје војске, да су они собом остали

у сриједи између Дојчина и између Манојла Грчића, те боја нису ни видјели са својом малом пратњом. Турци бјежећи из кланаца од наших засједа натрчаше на војводу Дојчина и на јунака Грчића Манојла. Бјежали су од једне муке, а наиђоше на двије, гђе почињу тјеснаци; најтеже је било извући се из богаза и из кланаца, јер је мучна била узбрдица, а стрменице су биле врло омичљиве и кршовите, пак ко попузне, тај се не обустави страном до потока, већ му кости у мјешини у ковитлац стрче. Везири су мудро изпали пред свога Султановића и као бајаги заштитише га, а они га уклонише од војске и побјегоше с њим у Дренопоље, оставивши и војску и сав партал од војске нам на разбоју, гђе им је султан захвалио, што су му сина избавили од душманске руке, и дариваше их царски, а за војску и не питаше по своме обичају, кад је чуо, како му је душмани дочекаше у тјеснацима, и како је преварише, да му је већ сину играла глава, те га само силни везири избавише својим великим јуначством.

„Турска је војска била врло сатрвена и ни трећина је није измакла, да своме султану дође у Дренопоље. И што је побјегло од нашег оружја, то је отишло само с голом душом, да тек изнесе главу. Мисмо се сви радовали и мислилисмо, да је сад већ крај рату на оној страни и да Турчину скоро не ће пасти на ум, да завојшти на Прилип и на Србе; али је војвода Јанко Јуришић машући главом другчије судио

и овако је ондје одмах на ограшју нама говорио: „Е браћо, ви не знате Турчина, пак тако и мислите и говорите; али вам ја кажем, да не ће проћи можда ни два мјесеца дана, пак ето га овамо са пуно јачом снагом и бољом оправом и другом управом, да освети све своје војнике и балије, што овдје оставише кости. А сад је тамо та наопака жена, Ђурђева Јерина, па зету не ће дати жива мира, док опет не завојшти на госпођу Марковицу. Ја вам кажем, а видјећете, да сам истину говорио, да Турчин може изгубити и сто мејдана, пак му ништа није, јер га има, што реку, као по земљи траве, пак му се и не позна, ако изгуби неколико стотина хиљада балија. Голема му је и напуна је свијета Азија, пак му ни бриге није за војнике, већ се само стара за ризницу са благом, јер му ваља на злато купити војску. Јасам се разговарао с Туркушама, пак су ми они казивали, да тамо по Азији тежко чекају они пустници, да их ко викне под барјак не питајући ни куда, ни на кога, јер само ишту посла, а војница им се чини најлагљи занат, што се не мора сваки дан знојити за кору хљеба. Не желим, да дослутим, али ми се све чини, да нашој госпођи Јелени не ће бити овдје дуга и мирна становања. Засад да је се и окани Јерина, Турцима је овуд десни пут од Дренопоља у Арбанију на Кастриотића, пак ће јој земље газити с војском и народ глобити и харати непрестано, а на вјери тврдој. Но њу би најбоље било, да ово све прода, пак да се склони код браће

у Приморју, да још који дан мирно поживи до Божје воље. Ја знам, да је њој тежко оставити Прилип и споменике Маркове, али шта ће да ради, кад их није кадра одбранити ни одржати се, како би ваљало, да према достојању поживи, како јој се пристоји.“

„Тако говораше Јанко Јуришић, а прихвати му ријеч Срђо Злопоглеђа и рече: „Тако је, брате, као што кажеш. Кад сам био са Краљевићем Марком у Дренопољу; слушао сам, гђе говораху главни Турци, како је ласно султану војевати, ако ће на све четири стране свијета, јер има пустих Турака, којијем се не зна, ни ко су, ни од куд су, колигођ хоће. Ено их је остало на Косову мало не пуних четири стотине хиљада, пак Бајазит Муратовић диже триста хиљада у часу једном, кад на њега завојшти Татархан Тамерлан. Ласно је тако водити крајине, кад се не жали свијет и кад му не ма рачуна, ни рачуну одговора. Ајлукчије или војници, што за плату војују, не ишту много и о малој храни живе сухотно. Нашем једном закералу више треба и он више стане, него пет ајлукчија. Гољо Турчин сам закуха пројy, пак је се накреше и тако проведе један дан као други и не ише боља јестива од свога старијега, већ је задовољан, што му се даде. Турчин иде на војску себе ради и вјере ради, да плачка, и да бије ђауре, пак ће бити и богат и стећи ће души мјесто у рају код свога пророка и светца Мухамеда. Исто и ја судим, да наша госпођа Јелена не ће бити мирна од Турака,

а ми јој не можемо увијек бити овдје као на стражи и чувати је непрестанце од сваке неприлике. Ми нијесмо несмјелице, ни Јанко, ни ја, али ће Турци уграбити аралук, кад нас ту не буде, и учинити крвно дјело по своме обичају, пак би касно било, дотрчати овамо на јадиште и тежкати се и правдати се и бацати кривицу један на другога и викати на којекакове измишљотине.“

„То није била несклапна ријеч, што говораше и Јанко и Срђо, а исто је и војвода Дојчин и Грчић Мапојло тако мислио и самој госпођи Јелени рече Дојчин овако: „Било ти примно или неповољно, госпођо, морам ти рећи, да се уклониш одавде ма како му драго било, или ово продала коме, или се мијењала са Кастриотићем, коме си овдје понајпрече са ударца од Турчина, пак нека ти даде тамо Миридит или Тоску или Дибру доњу за ово овдје, те се пресели у твоју постојбину у питомо и мирно Приморје, и што се гођ може одавде покренути и понијети, ми ћемо ти сви помоћи, да ти ништа не остане иза тебе, чега би ти жао било поради свога поноса, свога славнога господара. Та ми сви знамо, да се теби жао данас растати с Прилипом, гђе ти је сјала срећа и слава твоја али ти је боље и то сад прегорјети, но да те Турчин ту кињи и злостави и да очима гледаш, како ти се Прилип турчи, а то ће му бити, као и моме Солуну као и Цариграду. Народи су Хришћански и слаби и несложни и по немару спротни и забатаљени, те је ласно Турчину сиграти се с кукавцима и по-

редом их погазити, да му буду раја. Томе је злу узрок нагла смрт силнога цара Стјепана и што је краљ Вукашин био Марков отац, те му не бјеше пристојно свога отца стопити, и ублажити и помирити озлојеђене народе, кад виде мртву крвничку главу. Касније је доба све горе било по свијет, јер покојни кнез Лазар узе на себе терет, што није могао носити, и тако пропаде све, као од Бога проклето. Мисмо, госпођо, на раздалеко и раштркани, те се не можемо по жељи ни по књигама разговорити, а камо ли се састати и договарати се, шта ћемо и како ћемо, а ни помислити нам не треба, да можемо један другом помоћи, ако му изненада дође до невоље. Све ће ово за кратко вријеме бити Турско подножје; не знам, шта ће бити и од Будима и од Златнога Прага!“

„Сви смо на госпођу Јелену наваљивали, да сели у Приморје, но она се одапираше и бранијаше се, као мушка јуначка глава, и овако нама говораше: „А ја судим, да се не мичем одавде, док ми није какове преше, и да тако само по невољи учиним! Сада и сама судим по својој глави, и све ми јасније бива пред очима, да ми Турчин не ће дати мира, а и Исмаил-паша се не ће оковати са овим свијетом, те ми не ће помагати, и обрнуће нерука; али шта ће бити онда од ове сиротиње, што од Јерине утече овамо у Прилип? Њојзи не ма станка ни у Приморју, јер је тамо крвничка родбина силна и пуно јача од моје. А јасам их примила и сад висе ти сиротани

о мојој души и у мене су само упрли очи, куд ће они кукавци? е не могу бити нигђе у Србији, ни у Бугарској, ни у Приморју Српском, јер свуда суди Јерина или Турчин.“

„На то Дојчин одговори: „Да се подијеле, пак да се тако изгубе по свијету, ако им се није жао растајати се, а другчије их ја не бих знао свјетовати. Са мном нека пође двоје троје, а тако исто са Манојлом, и тако исто и на друге стране, док би и Јерина сустала тражећи их и пизму гонећи.“

„О томе је било још и свакојака разговора и мудровања, док ја једаред свему крај учиних, рекавши им, да ћу ја поћи у Босну, гђе још не ма тако Турака, да досађују: а навалио сам био на госпођу Јелену и ја са мојим друштвом, да те земље даде Кастриотићу за друге тамо, и да се тамо одсели, и тако се тежко склони, али ипак хоћаше, да сви причекамо још које вријеме, да видимо, хоће ли Турци на њу опет завојштити тек Јерини за љубав; а кад Турци опет на њу пођу, онда ће предати то све ђурђу Кастриотићу, нека се он као јунак и као краљ Арбански са султаном бије, а њезини пријатељи да му помажу, кад могу, као и њојзи. Кад смо тако углавили, онда су се наши пријатељи разишли и пошли сваки на свој завичај, а ја са мојом дружином остадох у Прилипу код госпође Јелене Марковице.

„Но не прође ни мјесец дана. а глас пуче, да је султан Мурат, зет Јеринин умръо, а син му Јеринин унук, Мехмед или Мухамед, сјео на

пријестол, и да је одмах на двије стране отворио крајину, и завојштио и на Цариград и на Босну преко Србије своје дједовине. Сви знате, да вам и не казујем, како је Цариград преузео са Хришћанском војском и како га је постамболио и тамо пренијео своју столицу из Дренопоља; а дознаваћете, како је и Бошњаке сазвао на тврду вјеру у Зворник код Дрине и како их је из пријеваре, све боље и боље одабравши, изсјекао и прокрчио своме господарству пут по земљи, и вјеру Мухамедову наметнуо заоставшој понекој господи и спахијама, те да им зато остане господство. Чули смо, како се Грчић Манојло пробио кроз Турке и отишао сасвим у Солун, а Софију су му преотели Турци. На нашу несрећу умре нам наш велики јунак Срђо Злопоглеђа у своме двору од врућице. А Јанко Јуришић тако занеможе, да је лежао логом дуго и готово годину саставио у постељи, и Турци га по заповијести и жељи султановој са силном војском обтеку и ухвате и султану га додаду, који га одмах и питаше: је ли он онај Јуришић Јанко, што му крдисаше војске? А Јанко му онако преболан јуначки каза, да је баш он главом и да би му и сад бастисао сву војску, само да је био здрав. Томе се одговору султан врло зачудио, и таки га је пустио, нека дома пође, и кад оздрави, да му онда у Стамбол дође. Али на жалост није се Јанко више ни повратио ни оздравио, како треба, и чули смо, да је од оне болести венуо и копнио, док му суђен час дође, те јунак премину. За Дојчина

нам ето до скора казиваше Цинцари чивитари, што по свијету иду са робама и тргују, да је жив и да му је оставио султан Солун и Солунску околину, да тамо за живота господари и ужива неке тимаре, како они реку.

„Госпоја пак Јелена Марковица видјећи, да су је са три стране подсјели Турци као најгоре коњшије, и видјећи, да ће наскоро и то доћи вријеме, да на њу ударе и опет, и да им она сад више није кадра одољевати, даде своје земље Ђурђу Кастриотићу, и отиде у своју родбину са свим својим богатством у Приморје. Ми се нисмо могли раздвајати ни разстајати један од другога, а другчије никако нијесмо и нигђе могли обстати овако у заједини, већ гурнусмо главом у планину и отискосмо се у хајдуке, да се бар Турцима колико толико осветимо и поживимо у слободи; јер да њих није, не би се ми толико баш ни бојали Јерине, нити би разкопали своје куће. У Бирчу у Босни има планина Бишина и у њојзи стијена Пола, камени стрмац, а у њему велика пећина, те ми се најбоље допаде за становање, и ту сам се намјестио са мојом дружином и улазак и врата поправио и уљудио. Боже мој, Боже мој! Шта сам се реди украо од дружине и по васдан преплакао само се Богу тугујући: шта се учинц од нас, да ми постанемо безкутњици и скитнице горске! Онда ми, као и сад, на ум падаше моја мајка, моја покојна жена Витока, моје прећашње красно стање и лијепо живовање са мојим братом и с нашом породицом. На ум ми

падаше вријеме оно славно прије боја на Косову, и они ми јунаци пред очи излазише, што су ме онако братски пазили. Мисмо Никољштаци и прислављамо и ми летњега светога Николу. Зими ме је некако прошло прве године нашег хајдучког живота онако у једноме селу у Бирчу на Дрини крстно име, али онога прамалећа о летњем празнику паде ми на ум моје прислављање, кад ми једнош изненада наиђе покојни војвода Милан Топлица са Милошем Обилићем и са Иваном с Косајнице и са њином пратњом, те у нас гостоваше три четири дана. То ми на памет дође, те у памети споредих оно слављање са мојим у Бишини у пећини Поли, и тако ми се разжали, да сам иза гласа јаукао и запијевао и нарицао, као човјек, коме срце пуца од муке, те тузи не може никако да одоље. Тад је и моја дружина васдан преплакала, и нико неокуси залогаја, нити обиде капи вина ни ракије. Неки пут, кад се надведем над воду, те се опазим као у огледалу, препаднем се сам од себе, кад се видим, какав сам, и помислим онда, гђе сам, и шта сам. Ах браћо моја, и дјецо моја! ја знам, да ће за који дан још сви главнији и наочитији Срби морати овим несретним путем за мном, ако се не изтурче; и њима ће бити лакше но нама сад, јер ће ускочити са Турчина; али смо ми од Јерине страдали, порушили се и пропали, јер по Турчину смо ми могли стајати и мрњети по Божјој вољи код својих кућа, али њезина проклета пизма и освета бјеше узрочна, те се похајдучисмо, што доонда

ни знали нијесмо, да то може учинити кућеван човјек. Ко ме понекад види, гђе се као човјек Бога молећи мало и разговорим, те и позаборавим своје зло, што ми не силази с врата, може и помислити: нуто Старине Новака! обикао гору и самотињу, пак безбрижно и весело проводи дане. Кад би туга једнако јела и трла човјека, да не попусти, онда би брзо био крај животу, али је Бог човјеку дао срце, које поднесе пуно бола и тако трпи поносно, да бол мора уминути.

На то му Стојан Бошковић уђе у ријеч и рече: „Истина је права, браћо, да сам понекад и сам помишљао, да је задовољан и да по својој несрећи добро живи наш Новак, али сад и по себи нешто судим, да кад би човјека жалост држала само десетину дана подједнако и непрестано, заиста би морао свиснути и најтемељнији човјек. Али, Новаче брате, ти си мало сишао с пута у разговору, и окупио си једнако казивати, како ти је тежко, и како си мучан и сам себи, а мисмо ради чути од тебе, како сте се наредили, кад сте се похајдучили, пак како сте почели живјети, је ли било с вама чељади и нејаке дјеце? А како ти је онако било за својом постојбином и за кућом, то сваки од нас нека само помисли, како би било њему, да сад све остави, пак да мора бјежати с главом у гору.“

Старина Новак засукујући своје дугачке бркове и машући својом јуначком главом одговори му: „Мој Стојане! ласно је помишљати, али је мука трпљети тугу на срцу. Не знаш ти, брајко,

како је мени око срца кад одем на гробље, гђе смо неке укопали од наше дружбе, пак се сјетим свога гробља домашњег код наше цркве на Топлици, гђе нам леже и чукундједови, пак сви редом наши најмилији до нашега несретнога времена. Знаш ли ти, да нас још никад није прошло дружичало без горкијех суза ни без тугованња, а мало који и благ дан. За вољу Божју, браћо, вама је сад све обично, и постојбина, и домовина, и кућевни живот, пак и не знате, да може другчије бити; али не дао вам Бог какове зле промјене у животу, не велим, баш овако да прођете зло као ми, а била би вам најмања стварчица од садањега времена безцјен спомен, онда би вам и садањи говори и све, што се сбива с вама, тако долазило на памет, и тако вас у срце дирало, да би вам се чинило као нека проминувша светиња, што вам постаде неваљала и мучна опомена, да вас овако кињи и напати до гроба. На очима је човјеку патнику свој првашњи бољи живот, чим се осами, те га ништа не разговара и не позабави. Тежак је овај мој занат и живот од данас до сјутра, непрестано бијући се с Турцима; али би ми још теже било, сад се овдје оканити освете и ту кућити кућу наново. Мој Грујо и мој Татомир и остала моја дружина може слободно, ако хоће, одмах себи градити становање и изаћи из горе међ свијет, али ја то не могу учинити ни за главу, и вољео бих пасти у шаке Турцима и Јерини, него се тако помирити с њима.“

На ове ријечи сва се чета згледа и најмлађи четецијa по имену Умиљен проговори своме старијему и четобаши овако: „Најмлађи сам овдје у дружини, четобаша, и баш с тога ми је реда првоме и проговорити ти, да смо баш зато и обиснули о теби, што си тако сталан, а што наумиш, оно не преумиш, већ си васда први на страшну мјесту и по свачему бољи од нас свијех. Ти кајеш оно исто, што и ми сви; ако таре нас зло, таре и тебе, нашега старјешину, понајжешће, јер се највише олупа о твоју главу, док дође до наших млађих. Каква бих срца ја био, кад бих се овог посла нашега одрекао прије тебе, који си досад више учинио по себе и сам својом главом, него ми сви скупа. Теби не би могли забавити, да нам сад речеш: да си досад учинио, колико си могао, а сад под старост хоћеш да се смириш и оставиш нашу Бишину и у њојзи Полу, јуначко уточиште од кимпије и незгоде. Но срце ти је, које је било и на Косову, пак му не ма невремена, нити може бити слабомоћно, већ се држи свога првога правца и не попушта, а ја бих се радо владао по теби, те тако се не можемо разстати до гроба.“

Сви погледаше у момка, коме тек око двадесет година бијаше и зачудише му се и ријечима и намјери сталној. Хаџи-Деспот, свијестан и разборит човјек, досјетљив и умјетан, пође овако бесједити: „Не свети се сад, браћо, ја добро знадем, али није тријебе навалице себи унаточ чинити и своје зло онако правдати, како

само онај мисли, да је путно, што се с њим прегања и хрве, да му пуца глава и да му се цијепа срце Освета је одпала од пакости, а пакост од напржита срца и од нагле главе. Не мој који да помисли, да ја велим, да приклонимо главе, пак да нам их сијеку Турци без замјене. Не мислим ја тако, браћо, већ само ми није никако по ћуди освета, што јој не ма краја, а не ма ни вајде од ње, но штетница све црње заноси и залуђује човјека, да сам помисли за се, да чини неко јуначство, пак му се тако и омили напачке. А шта ће бити од оне момчадије, што јој се сад мили само тући Турке? а и докле ће трајати то крвљење, што никоме није од користи, као што ето видимо; јер Турци гину, али се и отимају све жешће и темеље се и утврђују све снажније и крепчије. Од друге је руке рат, кад народ завојшти на кога. Поједини јунаци нијесу, Бог зна, шта кадри учинити. Осим једнога Краљевића Марка, ни за једнога се више не зна, да је народ узаптио, као што је он Турчина, а сви су остали попадали, или су се сили поклонили, ето до нашега Старине Новака и његове дружине, што се још погони и бије се с Турцима, гђе се удеси згодно. Али нека побију десет хиљада Јерининих катана и Турака и нека од њих стрепе Турци на њину крају, ја кажем, да се опет наш Народ није користовао, нити су пропали Турци.“

Старини Новаку као да не бијаху миле ријечи хаџијне, кад му прекиде бесједу, рекавши

му: „Ала си лијепе памети, Хаџија! Кад би сви људи тако мислили, онда не би рата било с Турцима и могли би Турци чинити, шта им на ум падне. Мудруј ти, Хаџо, како ти гођ хоћеш, најзад можеш и уз најозбиљнију струку и приклапати, не кратим ти, јер тебе не боли као мене срце ни душа, и не дао ти Бог, да овако на осветy пођеш. Ти си био као и ја на Косову, на ономе великоме бојy, и по томе не носиш на њих никакове друге ван војничке пизме, и можеш се и мирити и некако пазити с њима, јер те нису понабашка ујели за срце; пак и опет судим, да баш и ти због самога Косова не би тако ласно опростио Турчину, да ти згодно падне шака. Ја до данас још нисам видјео, да је Хришћанин запазио Турчина, ни да је Турчин завољео Хришћанина, нити им пажња иде од срца, но нешто зар негђе буде по нужди, што и закон мијења. — Јасам вама, браћо, изпричао, како је мени у мојој глави и на моме срцу, а по томе ко како хоће нека мудра, ја ћу вам сад да кажем по жељи Стојановој све редом. Госпођа Јелена Марковица дала нам је свашта и доста, и блага, и стоке, и хране, да нам је трајала преко три љета. Мисмо се по нашем договору одбили у гору и нашли смо Полу у Бишини планини, гђе наумисмо да се настанимо. Неколицина је од нас нашу имовину тамо селила, а остали смо помагали госпођи Јелени у њеној сеоби, и јасам јој трипут пропратио благо на камилама до Скадра на Бојани. Све је однела осим коштурнице.

Селило се то своја пуна три мјесеца дана. Сто и двадесет камила је неколико пута носило товаре од Прилипа у Скадар, а не бројене парипе и не узимам у рачун тај. Најзад смо и госпођу Јелену у Скадар пратили, и тамо се опростили и тежко се разстали. — У нас је било и чељади и дјеце, и то нам бјеше понајвећа брига тада, док их нијесмо добро намјерили у Бирчу близу нас. Ено Умиљена, он се родио у Прилипу, и онда је био на сиси. Ено онамо старије четворице, али ни они не памте те наше прекрете и сеобе, јер су нејачки били и тек мало проходали; а и мој Грујо и Татомир били су момчићи, те и памте добро, и како су у тамници били, и како их је Раде с нама избавио, и како смо кућу разкућили, побјегавши од зла и напасти Јеринине. Од старије чељади још је жива Умиљенова мајка и Радичева и Вукићева. Моје сам четеџије све изженио, и касно сам увардао, да сам горе урадио, јер хајдуку не треба жена ни породица, но само струка и убојно оружје, да се не обзире и да се ничим не брине, до само собом. Међу нама не ма никакове друге уредбе, до те једине, да млађи слуша старијега, а коме то не бива по ћуди, онај нам не бива више ни друг, и мора поћи од нас, гђе ће му боље бити.

„Стојан би рад знати, како смо почели живјети. То је заиста био и необичан посао. Мисмо узкочили и одметнулисе од насиља и од невјерника, али нијесмо били невјерни својој отачбини по својој православној вјери, већ смо се баш с

тога похајдучили, да се осветимо нашим душманима и да не дамо тако ласно насртати на Србство и на своју вјеру. Тежко нам је било започети тако живјети. Одбилисмо се у гору и заратилисмо на Турке и на Јерину, а остали свијет не знадијаше за узкока ни за хајдука, већ се чудио, што смо ми полудјели, пак волимо живјети у пустој Бишини, но окућити се. Но није дуго било, кад поп Негован рече: „Е браћо, и ако смо узкочили и одметнули се, да зло убијемо, ми се нисмо одљудили, нити смо подивљали, већ смо људи и Хришћани, као што смо и били, и такови ћемо и остати.“ Пак нам онда разложито казиваше: како нам ваља ићи у цркву и држати се своје православне вјере, како ваља, да млађи слуша старијега и да му буде покорнији у свачему, него што би био онако земаљскоме старјешини, и како је сад четобаша властан као и какав цар или господар од државе своје, те може кривцу узети и главу; али и четобаши ваља да се стара свијем потребама, као што би урадио као добар кутњи старјешина, и то бива све узајмице, и не може бити једно без другога као шипила. Тако смо се наредили, и јасам све од онда до данас старјешовао мојој танкој, али јуначкој дружиници.

„Ми живимо сад у пустињи, али живимо као и остали људи уредно, злочинца не ма у мојој чети. Ето их туде, и ја се могу захвалити, да ми до данас нико никада још скривио није, та ни слагао ми није још ниједан, већ је сваки

чисте и мирне душе, као мало дијете, што га ништа не коље и ништа га не тишти, од чега би морало зазирати и бити на опазу по своју главу. Ево мога побратима, кнеза Богосава, а ево и Љубосава, оба су нам наилазила и долазила у Полу, пак су видјели, како ми живимо и како се владамо. Кад су ми момци већ изжењени, те нам се не може сад већ на ино, долазе нам обредицом сваке суботе по светом вечерњу по двије младе као редаре, те нам одредују по недјељу дана, дворећи нас и снажећи нас као и дома, кад би били у селу.

„Знате, да вам се и не каже, да изађемо у планину на Ђурђев-дан, кад славуј пусти свој глас и кад се шева диже у висине преврћући својим милим гласом у захвалу великоме своме створитељу. Увардао сам, да онда и вуци иду навише у планину, зар за стоком, јер онда и она полази горе на цјеловијет. А запазио сам, да нам и удеснија бива година, кад чујемо кукавицу, гђе по зеленој шуми кука, него кад закука, а још није сва гора подпуно озелењела, већ има и редотачи. Уочи Ђурђева-дне отидемо најприје цркви, те будемо и на вечерњу и тамо ноћимо; сјутра дан будемо и на јутрењу и на литурђији, и код цркве до ноћи благујемо и частимо се са другијем црквари ма. Кад будс већ пред ноћ на Ђурђев-дан, те се стану разилазити црквари својим кућама, онда се и ми дигнемо и отидемо у нашу Бишину, гђе најприје удуришемо огњишта и ватру пропиримо. Ту нам је гла-

вно становање и љетовање; али су све горе и планине, сви лугови и луке наше, гђе је нама тако, као домаћину у по своје куће и као трговцу у његову дућану. Свако нека запамти, што ћу му сад рећи: когођ гони хајдука по селима и по вароши и по пољу по чистинама, може нешто и учинити; али чим се хајдук докопа првога грмика, нека за њим не иде, јер не ће отворити мејдана ни учинити јуначства, и може лудо изгубити главу. Ништа не ма, да је тако налик једно на друго, као што је хајдук на горскога вука. Јер и њега ласно поплаши пашчад доље у селу, и он сиромах бјежи све до шуме, до своје куће и до своје слободе, а ондје се одмах набаучи и стане на браник, и тежко псу, који му у шуму за њим упадне, онај ако се како и откоље и измакне жив, зазираће и од мртве вучије коже, док је гођ жив.

„Моја је дружина сложна, слуша се и пази се; ту не ма ниједног, који не би за свакога свога друга погинуо; зато, Богу хвала! није ми досад ниједан ни погинуо, ни робства допао. Изнајприје се чудио околни оближњи свијет, што се ми настанисмо у Бишини, али први пут, кад им пођоше Турци у госте, те по чувењу, како Турци пале, робе и харају, пођоше старци с робљем у збјегове, да се скрију, а што је већ за бој, то ће да се бије, док душмане не одбије, или док не изгину листом; онда им ми прискочисмо, те у некијем кланцима побисмо чудо Турака, и сву сузбисмо војску, да су јој се и дјеца

брукала: од оног доба опазише наши Бошњаци, са шта смо се и ми отисли у гору, и по тадај смо постали један народ и браћа, као што и јесмо по Богу, и по ријечи, и по светој вјери.

„У Полу се врло мучно улазило, а и до ње се мучно долазило, но мисмо поградили стубе од камена, те се сад иде као и у други дом од камена на висини. Увијек има тамо свијета, били ми дома или не били. Сад су ми само два дјечака тамо са редарама, али оближњих пастира има пуно, те кад нас дома није, не мичу се одонуд, већ страже ондје, да не би нам какова квара било изненада. А многи су се већ тако ослободили, да с нама и четују, ако се не отискујемо на далеко. Да ми треба, пак само да викнем, мало би било Бирчана и Осаћана, што ми не би придошли, да иду на своје душмане. Ја знам, а и поуздано смијем прорицати, да ће бити по Турским државама и гђегоћ Турци суде и владају хајдука. Ја знам, и то, да се сви хајдуци не ће држати овако нашега реда, већ ће неко уз некога и подивљати, пак ће ићи за грабежом како и звијер, и не ће пазити, на кога иде и кога хара и злостави. Томе је злу узрок зла управа земаљска. Јер ко би смјео мени рећи некада, да ћу ја оставити моју постојбину и с Топлице на Дрину доћи и у Босну, да хајдукујем, и да се мојим душманима светим овако!

„Оваки је хајдучки живот пун јуначкога поноса, и прави је хајдук од веће користи своме народу, него војник, који само у ратно доба

изађе на међан,“ ушавши у ријеч Старини Новаку, рече кнез Богосав; „јер да није још тебе, побратиме, са том твојом јуначком четом, шта би било од јадна Хришћанлука? Но војсци би могли Турци турковати по вољи и чинити по земљи, шта гођ хоће. Зар ти мислиш, побратиме, да то народ не опажа и да зато не зна? Зна, брате, и како још то хвали и поштује. Та да знаш само, да ти се у здравље пије на сваком сабору и весељу и да омладина кани по теби твојим поћи трагом, не би зар баш толико себи досађивао својим мучким туговањем и јадањем, и ако ти је тежко, те удиш за бољим својим годинама. То је зло стигло већ свакога Босанца, та тежко би се нашао који Бошњо, да није барем чуо за Турско зло. Да није Турака, да није зла и свакојака јада и безакоња, не би се ни Јерина, пуница султанова, могла тако силити ни бјеснити, те не би ни ти, брате, узкочио, нити би ико помислио, да четује без невоље. Но вољан нам буди на бесједи и кажи нам, побратиме, како ви идете у засједу, и шта радите, кад побијете Турке, од њиних лешина?“

Кнезу Богосаву одговори Старина Новак овако: „Е мој побратиме, знам ја, да и земљани суд сијне, кад га глеђом глеђеишеш, и за њега свако брже прихвати, но за онај храпави, а послужи као и онај, и разбије се онај као и онај, да од њега не ма ни потрошка. Сад већ шта је ту је, из ове коже никуда, док ми не звекне мотика чело главе. А што ме, побратиме, питаш,

кад идемо у засједу, и шта радимо од Турскијех лешина, ваља да ти кажем. Ухода и гласоноша има у нас доста, јер је сваки Хришћанин још засад непријатељ Турчину, пак нам сваки и доказује што прије може за Турке, шта раде, и куда се мичу, те се онда по ријечима владамо. Кад нам људи докажу, да ће Турци поћи преко земље по свијету, да изгоне какове намете и да утврђују своје господарство на коме крају, онда се ми дигнемо, те поиштемо згодна мјеста за бусије, гђе су кланци и богази, што сметају коњаницима и Турцима рахатлијама, а нама су праве згоде. Туде се подијелимо на двоје, ако хоћемо и ако можемо, да побијемо све Турке; једни засједну на удорцу, а други падну у заставу, пак кад наиђу Турци, онда их удорџије пропусте с миром, те дођу до заставе, а застава на њих кидише и поврати их с крвавијем главама назад; но на удорцу нагазе на своје зло тако исто, те се узмету и пођу уза стране, гђе их дочекују наше ребарџије, што се повлаче од удорца до заставе, и ту Турцима бива права погибија. Кад се сврши крвопролиће, онда се честитије рухо поскида са лешина и паре им се као и адиђари и оружје изскупи све на једну хрпу, и дијели се на друштво поједнако, осим мене и Радивоја и најмлађијех шесторице; на мене дођу три дијела, на Радивоја два, а на најмлађе четеџије по полак дијела; исто по половицу добијаду и наша браћа сељаци Бошњаци, који нам дођу, те с нама засједају и бију Турке.

Оружје је свачије поједнако, кад се мијења за своје горе, а оно лошије што је, бацамо на добиену хрпу, пак се разбаци на дијелове. Тако исто и рухо, ако баш коготь од дружине што заволи, дајемо радо један другом. Голе пак лешине или дроњаве, што су сунећене, бацамо вуцима и лисицама, почем им понајприје одрубимо главе, те их набијемо на шиљкове по друмовима, куда је пут Турцима, нека за нас знаду. Ако се нађе тијело несунећено, оно укопамо као крштено, не премишљајући, је ли злосретник својевољац, или га Турци силом собом узеше, да с њима другује.

„Ако ли дознамо јамачно, да је Турака врло много, те да није ни помислити, да их можемо све потаманити, онда бива другчије, и онда нам је сва брига и мука, да их од нашијех крајева одбијемо и што више посијечемо глава, почем се поплаши сила и хордија, да јој већ не пада на ум опуда пролазити. И коња орашћених и опусаћених задобијемо и подијелимо, као и другу добит; ако баш не изађе свакоме, онда се онијем накнађава други ред, док не изађе обхођа, да су сви намирени. Ми наше коње као и наките коњске, а и рухо и оружје Турско, што нама не треба, продајемо по варошима свакоме, ко нам прилично плати и свиди нам се човјск. Сељаци што су уз нас на боју, носе своје дијелове дома и одводе коње, те намиривши своје домаће потребе, продају и разпачавају свој сувишак по својој вољи.

„Још ћу вас боље обавијестити, кад вам сад

приповједим, како смо се баш удесили с Турцима и како смо дијелили добити и ми и наша браћа сељаци, и шта смо с њоме урадили. Дочули сте јамачно, како су Турци пошли били на Сребрницу, да се тамо кнезу и старјешинама освете, што им нијесу изгонили сараоре, куда пролазаше војска, и коморе, што носе војсци храну у оброцима, пак како су прошли испод наше Бишине. Нама доказаше пријатељи, да иде око триста Турака сама коњика од Рељина Новога (Пазара), а око двије хиљаде пјешака од њине војске, што је на Врачару изнад Биограда. Ласно је било прорачунити, кад ће који Турци до нас стићи и доћи нам по згоди на руку. Одмах поручим ја нашим сељацима, те се стече око сто и педесет бираних јунака, да сам се могао ласно поуздати, да ћу с њима моћи побити ту катанију Турску у ждријелу Бишинском, гђе смо поградили бусије и засјекли стазе по богазима и повеће завалили путове, да би и пјешадија посла имала, да се пробије и да продре. Кад су дошли до ждријела Турци, застали су мало, те зар повијећаше, како ће кроз оне тјеснаце проћи на коњма, пак и одсједоше коње и одмах се подијелише на три кланца, баш како смо ми и жељели, а узеше коње међу се у сриједу на своју најљућу пакост и јад; е тако отежа бјежани бјежање. И јасам подијелио засједаче на троје; пред једнијем сам ја био, другијем је старјешовао мој Радивоје, а трећу је чету водио наш Вукоје. По сриједи је био Радивоје; од планине, гђе је стра-

шна била стрмен; да је само тица могла узлетјети из кланца на њу, а ништа друго, засјео је Вукоје; а јасам чувао богаз, гђе се могло на неком мјесту и поизмаћи на страну, кад би се подесили Турци горштаци. Мисмо као четовође били спријед, а у задњем је причеку био мој Грујо и Татомир и Величко. Јасам им заказао, да се нико не јави Турцима, док не зачују мога гласа, а ја ћу повикати, који ће ударити, предњаци или задњаци, како ми се свиди удесније и пробитачније.

„Кад паљегоше Турци, одмах сам опазио, да ће их коњи потрти и потлачити, ако се поплаше само, те нам по томе не ће бити велике невоље, кварити и трошити наша оружја о њих. То нам је изашло за руком, како треба, у кланцу десном и лијевом, гђе се некако могаше нешто учинити са стране; али се никако не могаше до коња доћи у средњем кланцу, гђе сам већ главом ја био. Почем смо коње поплашили у крајним кланцима, те ударише на Турке своје и преко њих, повичем ја, да све три засједе спријед ударе и још сам им прикричио, да коње унапријед пуштају из кланаца, али да им не даду назад, одкуда су дошли, да не поутичу на свој завичај; пак би нам се насмијали неки подругљивци, како невјешто четујемо и најбољу добит по боју изпуштамо из шака, повративши коње под Турке, да на њима истима наново досађују јадноме свијету.

„Мени је и Вукоју много лакше било него Радојици, јер смо се више чудили чуду, како

Турци страдају од својих коња, но што смо се били с њима, и кад смо већ видјели, да су поломљени Турци, онда проиустисмо коње, а јуришисмо у кланце, те побисмо све Турке, да им жива ока не остаде. Радивоје је јуначки сузбио Турке на њихове коње, а коњи се страшовитим кланцем отискоше назад на своје пратиоце, а ови стражњи Турци пођоше измицати, да их коњи не погазе, те нагазише на задње бусије, одкуда су дошли и гђе су упали у тај богаз, те се тако отвори бој на оба краја сриједом. Мисмо са страна одмах прискочили нашим средњим засједачима и помогли им на оба краја у кланцу; јасам ударио с чела, а Вукоје с леђа, али тако, да смо узели обоје Турке од свакуд међу се, а коње им сузбили сриједом, да не сметају. Сјече је било врло жестоке, но кратке, јер Турци изгубивши срце, погубише и главе и попадаше.

„Како вам сад то причам, паде ми на ум, да вам кажем, како ми ударамо на Турке и како започињемо боја на мејдану. Како опази чета знак од боја или дочује глас, да јој ваља ударати, пак ако је мјесто згодно, онда оставимо у бусији и стријеле и копља, а само повадимо сабље, те се спустисмо на Турке онако изненада, да их прве мртве главе тако препадну и заплаше, те да и забораве, да се лате свога оружја и да се бране, бар да главе замијене јуначки, већ се узбуљукају и као поплашена стока комешају се, насрћући једни на друге и рушећи се међу собом, начине сами од себе готову крндију по о-

грашју, и тако у забуни од страха и погубе главе онако, као да ће им сјутра по потреби друге нићи из рамена. — Ако видимо, да је мјесто врло врлетно, те се не можемо погонити по кршу, како би требало и како ми желимо, онда одапињемо и мећемо стријеле из бусија и стријељамо Турке, што су нам подаље, те их не можемо добити на бојно копље, и тако их тамапимо, докле гођ не прокрчимо онај разбој, да се можемо латити сабаља и штоприје свршити бој с Турчином Понекад се чета у засједи и прежести, што јој се досади дуго метати стријеле, те и поприје изпадне из бусије, но што би требало, и онда обично разгрћу прзнице и назлобрзовићи с Турцима, јер сам ја чети заказао, да из бусија сви сложно јуришају, а не појединце, како коме од обијести прекипи срце, већ само кад старији рече.

„Кад пак иде преко земље читава војска и тако много Турака, да их ми нијесмо кадри узети на себе и ударити под сабљу, онда бива бој од друге руке и онда се старамо, да их само од својих крајева одбијемо, да нам свијету не досађују. Неки пут завалимо путове, да би много свијета требало, да разкрчи, да онуда опет пође војска. То обично радимо, кад нам Турци не иду згодно по нас, те им бојем не би досадили много и могли би горе урадити по народ, кад би наљутили силне крвнике. Неки пут по згоди завађујемо само тако путове, да их и Турци могу пред собом крчити и помало напредовати, те онда

и ми на више згода засједамо и бијемо их из бусија, докле им се не досади сваки час бити се и гинути крчећи себи пута, те не обрну назад, одкуда су и дошли, пак да их се тако и опростимо.

„Пориједко већ бива, да Турци у малом дружству преко земље путују, као што оно онда бјеше, кад су били потегли на Сребрницу, гђе их све побисмо, да им не бијаше ни гласника, бар да каже, како им је било и гђе изгибоше. Тадај смо и лијеп плијен задобили: преко четири стотине коња које седленика, које самарица са свом оправом војничком и парталом путничким, осим руха и оружја од свакојаке врсте. Ту смо добит дијелили онако, као што сам вам већ казао. Наша браћа Бошњаци, што четоваше уз нас, а имаше дома задруга, потоваришe своје дијелове на коње, пак однесоше дома; али је бећарији свега било по сувише, да не знаде, шта ће са толиким плијеном, јер је било јунака, који су себи убили и по десетину Турака, пак их они сами и свлаче, и што код њих нађу, све бива њима особина и не мораду давати дијела ни ономе, који није био кадар убити ниједног, пак да врло мало или макар нимало не добије дијела, а свако себи нека тражи плијена. Такови је ред у моје чете, и тако се она влада, док јој ја старјешујем. — Као што вам рекох, плијена одвише, али му не ма муштерија, да нам га купује. Срећом су однекуд чули Сребрничани, да на њих ти иду Турци, и били су се спре-

мили, да се одкупе, да са душманима не имаду и надаље кавге; пак кад сад дочуше, да смо ми засјели и дочекали њихове незване и немиле госте и да им ови већ не ће више досађивати, онда потекоше к нама у гору, те да баш чују од нас и да очима виде разбојиште, гђе им је била Турска погибија. Тад их понудише наше четеције и бећари, да им продаду свој плијен, те се отвори читава трговина и прекупише Сребрничани вас трг за готове новце. И сад има тамо забиљежено изпод Поле на трговишту, пошто су били добри коњи, а пошто лошији под накитом коњским и под самарима, пошто која врста оружја, исто и пошто рухо новије и боље, и пошто лошије, што је већ повештало. Још су нам Сребрничани казали, да се само њима јавимо, кад дођемо до такова плијена. То је била и лијепа задушбина и лијепа добит, али смо имавали и бољих из почетка, док се нису тако осјетили Турци, те се сад чувају, и далеко нас обилазе, премда се и ми владамо по њима и путујемо тамо, ма било и преко Романије, и чак до Велебита, како само чујемо, камо су нагли наши душмани. Пуно се реди чудио мој побратим, кнез Богосав, кад се чуло, како је Старина Новак дочекао Турке и побио на Дунаву, а некад опет на Сави, понекад у Метохији, другде опет у по Босне и Херцеговине, и мени је често говорио: да се оканим путовања и да не тражим Турака надалеко по јабани, гђе и сам не знам права пута, ни стазе, ни богаза, те могу нагазити на

зло и лудо погинути. Највише се чудио, кад отидосмо чак у Приморје, те побисмо Јеринине катане, што их је била наврбола тамо и одјенула, пак јој пођоше парадно у Смедерево и понијеше јој силне адиђаре од брата, што јој бјеше добавио из Мљетака. Ту смо катанију били и јурили, почевши од Мрњавчева града, пак чак амо преко Нака до Лима и до Пријепоља. И то ми је милије било, но да сам десет Турских табора разбио, јер знам, да сам потаманио зликовце, што би ми Србији мржи били и мучнији, но сва сила Турска, што лежи по Врачару изнад Биограда. Тад смо и богатији плијен задобили у саму бисеру и драгу камену, осим силна сребра и злата, те смо се свакојако с образом повратили дома. Јасам моме побратиму увијек као и онда говорио: који хајдук не докучује својим умом, да је он обрана сиротињска на сваком мјесту и у свако доба, и да слобода драга по њему овлађује, и који хајдук не срзне свом снагом и својим јуначством за народни напредак но за своју главу и срећу, ондје не ма народу јунака ни душманима правог противника. До данас сам се ја побринуо, да тако радим, и хвала Богу, осим народних душмана нико не завика на мене ни на моју дружину.“

Тако приповиједаше Старина Новак, да на ум не узимаше ни сам; а и нико од друштва, што га слушаше, како им вријеме прође, док их Круна домаћица не упита: јесу ли огладњели, и је ли Новак ожедњео, те јој он сам и одговори;

„Божја вјера, снахо Круно! што ови нијесу посустали мене слушајући, не чудим се толико, колико себи самоме, што ми се већ не досади, те ме не смори толика бесједа. А сад сам ти по твојој ријечи тако огладњео и ожеднео, да сам не знам, чега бих се прије латио, јестива или добра пива.“

Домаћица им са Цвијетом и Видом Љубосављевицом постави велику софру са ужином, а пиво им наслужише све три руком редом, како коме иде. По ужини поустајаше сви гости за Старином Новаком, да протегле ноге од дуга сједења и да се мало прођу. Но нијесу се дуго проходали, а већ све обузе жеља, да им Старина Новак још коју каже. Хаџи-Деспот проговори први рекавши им: „Та ово није шетња, већ право врлудање, јер знам по себи, да би сваки вољео слушати Старину Новака, кад приповиједа, но овуда овако од безпослице ходати. Већ да посједамо под онај матори орах, што је зар запамтио краља Немању, пак да намолимо Старину Новака, да нам каже, је ли истина, што овуд свијет поговараше, да су му Турци давали сердарство и сердарију гђе хоће у њиној земљи, само да изађе из хајдука и да не четује више на њих?“

Ходајући одговори му Старина Новак овако: „Истина је права, и није свијет лагао ни полагивао. Али кажи ти мени, Хаџо, јеси ли ти могао докучити и дознати, еда ли је било свијета, што помишља, да ћу ја примити то Турско ну-

ћење?“ Хаџија му каза: да није чуо ни од кога, а и сам је знао, да то он не би учинио никако и да би прије изгубио главу, но Турску ријеч прихватио.

Разговарајући се тако дођоше до ораха, гђе посједаше око Старине Новака, а он продужи бесједу своју овако: „Чули сте за онога Мула-Афиза, што кажу најмудријега Турчина на свијету, е веле, да је изучио књигу у онога Насрадина, што се приповиједа као чудо од мудрице; тога су ми Афиса као султанова доглавника и најпоузданијег вијећника послали Турци на састанак код Соколовићева малог двора, гђе се састаје Перућица са ријеком Врмошем у красноме Хасу, гђе од тога сливља постаје ријека Лим. Ту, гђе се зачела Немањина принциповина, састадох се са премудрим Афисом. Турчин бјеше и угледан и препреден, штоно реку, био је и на ситу и на решету, и мало ме не забуни с главе са својом углађеном рјечитости и претворничком љубави. Кад се са мном први пут видје у вијеку, он ме загрли и пољуби у раме и обисну о мене, као да се Бог зна како већ познајемо и пазимо, и као да сам му ја старјешина, улагиваше се мени. Одмах ја помислих сам у себи: ао мој Новаче, овдје ти ваља другчије јуначство и снага, јер је ово мејдан од друге руке, гђе се још нијеси борио. Јасам из почетка само пазио на његове угодљиве ријечи и мотрио сам, како је претворица умиљата и удворна, а свој сам језик добро зашео за зубе, да му се не

отме какова кварна ријеч, те да по њојзи не побудалим пред човјеком, што му иде од руке као по занату умјетну вјештаку, преметати се ријечима и наткачивати се. Он је хвалио моје велико јуначство, што је пукло по свијету, и ковао ме је у звијезде, да су сви остали јунаци други иза мене. Јасам се бојао, да не рече, да је и Марко Краљевић и Реља и Страхиња бан лошији од мене, те му не бих очутјео већ никако, и било би зар одмах и разлаза доста немило; али се и он узео у памет, те већ није баш онако одвише напријеко тјерао. Кад је свршио моју хвалу, онда је ударио у хвалу Турску, како је Султан милостиван и како пази велике јунаке, те им приказује безцјене даре и даје им земље и градове, да им буду господштине, док им траје трага од кољена. Онда обрну мени говорити, како му султан знаде за мене и како жели, да му будем његов човјек и да се проћем већ четовања и ратовања на Турке, што ми нису ништа скривили; пак ће ми дати земљу и градове, које ја хоћу, да се дивно настаним као везир и да усрећим и сву моју дружину.

„Јасам Турчину на то казао: „да он при свој својој изоштреној памети није схватио Српско и Турско крвничење и непријатељство, што му овога свијета краја не ма, и да може бити и не дознаје, како сам ја прошао са мојом дружином због проклете Јерине, јер ју је и султан слушао, те га је могла обрнути на сваку страну, као што је завојштио био на удовицу Марковицу

Јелену. Тако сам му све наше патње разложио и обавијестио га, са шта смо отишли у хајдуке и како се већ никако не можемо мирити ни помирити се с Турцима, док једнога видимо на нашој земљи као свога противника и најмучнијега крвника. А кад сам већ видјео, да он хоће једно те једно и да му се не може договорити, у каковој смо ми напакој завађи, те да од мирења не може бити ни помена, онда му ја рекох, да ћу пристати само онда на његово кућење и да ћемо се оставити четовања, ако му султан одбије Јерину од Србије, да се и ми можемо повраћати на свој завичај и својим кућама, а на част му сва везирства и на част му све отете земље са градовима, што с пријеваре падоше под клетву, те их швигара Турско тирјанство поноштьивом силом господарском. Кад ту ријеч од мене чу Турски Афис, ласно сам спазио, да му није баш била повољна, али се Турчин отимаше и извијаше ријечима обећавајући ми, да ће ми брзо јавити, шта му је султан на то одговорио. Хвала Богу! до данас ми још ништа није одпоручио, зар му се султан не смије да замјери и да изађе из воље Јерини, особито што му већ толико требоваше јадна Србадија, кад је ратовао на Мађаре. И тако се ја опростих нукања Турскога.

„Познато вам је свима, да на нас Богу хвала! до данас још никада није заплакало Хришћанско око, и неће, ако Бог да, док сам ја жив и здрав.“

Накан бјеше Старина Новак, да му се слушачи већ задовоље и да пристану, да му то за-

вршетак буде казивању, али му рече Љубосав Војводић: „Та што је најљепше, нијесмо још никада чули. Кад сам се ја неке године мало замучио, те отиснуо подаље купујући са сувата дебеле волове за море, чуо сам тамо иза Скопља, како су се побили двоји сватова око једне дјевојке; једни су сватови били, кад је женио Старина Новак свога Красоја чак одонуд још даље од Прилипа, пак су му неки Бугари или Цинцари цуру препросили били и окаилили је што прије ујагмити и одвести, да Красоје са сватовима на празно дође и да му весеље буде јалово: пак је некако за то дознао, и дочуо Старина Новак за све, ко су и одкуд су и којим ће ударити путем, те се само тамо негђе око Качаника удесише и побише, и Старина Новак одржа мејдан и доведе цуру за Красоја, а они се Бугари или Цинцари повратише као разбијена војска јалови и остадоше под срамотом. То да још изприча Старина Новак, да чујемо, шта је тамо било од обојих сватова и шта су се тако отимали о једну дјевојку, је ли с тога, што је била главита, и чија је Коленовићка била на ономе крају; јер се бадава не би сватови тако надалеко потрудили, нити би се лила јуначка крвца тек онако узалуд.“

Старина је Новак мислио, да мало почине, али сад навалише сви на њега, а особито кад рече кнез Богосав, да је то вриједно чути, јер је њему то већ приповиједао Старина Новак, мораде попустити и оде им овако причати: „Како се то већ уобичајило, те сам женио редом своје

момке, кад је који био на женидбу, а исто сам и удавао наше цуре, кад су долазиле до удаје, тако сам и мога Красоја женио цуром једном, што нам је с матером својом код Прилипа заостала, гђе јој се мати била удала за Стаменкова брата, што је био вртар и виноградија код Краљевића Марка и удовице му Јелене, и што му је она полазећи у Приморје поклонила стари виноград Марков, да пази на оне споменике и да их чува својски и брани од незгоде и додржава до Божје воље. Једнош се дигнем са мојим Красојем и са Вукојем, што је рођени брат од стрица тој дјевојци и одем тамо, гђе одмах и свршим и ударим прстен на Драгосаву. Ту уговоримсо са пријатељском кућом и рок, кад ћемо доћи по дјевојку, и одгодисмо некако чак пете недјеље због поста госпођина. Кад би баш уочи преображења, а допаде књига од нашега нова пријатеља Витка, гђе ми човјек јавља, да нам је Драгосаву неки силан Кнежевић на тврд зор препросио, и да нам је кани преузети и одвести дома, или своју изгубити главу. Још нам пријатељ каже у књизи, да је то Турска удворица и да је већ подказао чак и Јерини за нас, да ћемо да одонуд водимо дјевојку, пак се наш пријашин боји за нас, да на каково зло не нагазимо и не пострадамо, те нас учаше по књизи, да тајно што прије дођемо по дјевојку и да је чисто украдемо од душмана, што су уз Турке осилили јако, те могу и њему наудити, ако силом ударимо на њих код његове куће. Кад добисмо такову поруку,

одмах се договоримсо, да идемо сви и да дочекамо те отмичаре, кад пођу по дјевојку, пак ако буду сами Хришћани, да се помиримо с њима на лијепо и да их обавијестимо, да је цура већ прије била изпрошена за Красоја, но је тај Кнежевић и поискао био у њезиних родитеља, и да је и онако пређе по свачем, да је ми водимо него они; ако ли пак буде какове Турске изпратње или по какову јаду и Јерининих катана, онда да ове као и Турке најприје побијемо, пак онда са Хришћанским сватовима да разгрћемо, како нам буде најудесније, или како се узможе, ако се не опамете, те не попусте. Но то нијесу били ни Бугари ни Цинцари, већ прави Срби, само одонуд од Вардара, пак им Бугари и Цинцари намећу своја народна имена, а они славе своја крстна имена као и ми, што не чине ни Бугари ни Цинцари. А нијесмо их разбили код Качаника, већ више Прилипа у Марковим шљивицима, како тамо реку: код Протова Заклања, јер су они дошли од Брестаче преко Папошева Самара.

„Како смо се договорили и наумили били, онако смо и учинили. Одмах смо се спремили и подигли; по јасам пред нама послао Красоја и Вукоја до нашега пријатеља Витка, да му каже за нас, и шта смо накани да учинимо, и да тамо мотре, да уходе тога Кнежевића, одкуда ће ударити и гђе би најзгодније било дочекати га, да што о мање крвопролића прође и та отмица, што јој се никако нијесмо надали. Ми ударисмо изпод Прилипа, а кад смо дошли на ведико крстопуће,

ту нас дочека Вукоје и Красоје, те на јаде казаше, да ће уз Кнежевића бити и Турских јасакчија и Јеринпиних катана, и да их је најзгодније дочекати под Папошевим Самаром у Марковим шљивицима, кад уљегну у Дубравицу у стару вододерину.

„Јасам знао онуд по свему ономе околишу сваку стазицу и сваки шушњарић, те тако и одведем тајно сву моју дружину опамо, гђе смо већ наумили, и тамо ухватимо сви згодне бусије, да смо могли и хиљаду дочекати противничких сватова и бити их по вољи и како нам срце иште. На врх сам Папошева Самара турио стражу, Вукоја и Красоја, нека добро страже, пак кад увардају, да отмичари иду, и догледају, како иду, да нам стрче и докажу, да им се надамо и да нам не бахну изненада.

„Како смо пред зору дошли и ту пријатеља Витка застали са јелом и пивом, што је пред нас изнијео, да нам учини и пољем дочека, посједилисмо васдан и наишавшу ноћ до сјутрадан испред подне. Тад нам дотрча стража и каза нам, да су понајпрве катане, пак за њима Турци, а за Турцима несуђеник са својим сватовима. Кад сам ја то разабрао, онда сам рекао, да све пусте у кланац, и да одсјеку сватове од Турака, и да их потисну назад, али бијући жестоко Турке, да се сватови препадну и да успрегну и сами од страшна боја и од погибли. Катанама сам намијенио као и Турцима, да не изнесе главе ни један из Дубравице. Наша је страна била праве-

дна, и Бог је био с нама, те је зла срећа снашла наше крвопилце, како се нијесу надали од хајдука. Ја знам, да је душегубно прољевати човјечију крв и убијати људе; али кад помислим, нека ми Бог опрости, шта ћу рећи, на Јерину и на султана Мурата, што наврати на издају Вука Бранковића, онда не могу пустити жива из шака ни Турчина ни Јеринине катане, јер ми некако олакша срцу, кад им видим мртве главуре. Није то, браћо, мала мука, онако пострадати, као што смо ми на правди Божјој ни криви ни дужни. — Дочекалисмо наше душмане на стријеле и на бојна копља тако жестоко и тако згодно, да их је од двадесет и три катане и од шестдесет Турака врло мало на ногама или на коњма остало, што није пало и погинуло, и што смо под сабљу ударили. Но Кнежевић се био одапрео баш мени и моме Грују са његовим кићеним сватовима, и двапут је јуришао на нас, но мисмо га само снагом одбијали без и једне мртве главе, премда је баш он на мене ударио и на моје копље тако лудо насрнуо, да никакове муке не бјеше, погубити га, али сам га ја чувао и привикао му оба пута, да се врати на свој завичај и да не губи главе без невоље, јер му ми не желимо никакова зла и ради смо, да сретно дома дође. Кнежевић је чуо а и видјео је с врха Дубравице, да му је изгипула сва изпратња, и ласно је дознавао по томе, да му сватови не могу напредовати ни продријети кроз шљивике Маркове кући дјевојачкој, и опет га је заносила луда

младост, те је Красоја зазивао на међдан јуначки, да сабљама пресуде, чија ће бити дјевојка. Јасам му наслао Грујa, да га ублажи, и да му каже, да за њега не ће да пође дјевојка, и да је он не би никако ни одвео, јер је она канила побјећи од куће, само да је он не нађе и не води. Подуго га је свјетовао Грујо и говорио му као Србину брату, али бадава му бијаше сва рјечитост, јер онај не слушаше, већ хоћаше да се огледа са Красојем само, што му најглавитију дјевојку испред носа одводи чак у Босну.

„Кад је то мој Красоје чуо, а он одмах дође к мени и рече ми, да му је срамота, да га тако тај Кнежевић зазива на међдан, а да му не изађе, и вељаше ми, да је баш и право, да се њих два огледају и покажу, који је врстнији да онаку води дјевојку. Ја му нијесам већ више ни могао кратити, да му не иде на међдан, кад га је већ толико напопао Кнежевић, тек сам му рекао само: нека се опомене, јер је од мене слушао, како је Вук Бранковић изазвао и управо натјерао грдњом и ругом Милоша Обилића, те му је на своме весељу морао изаћи на међдан, и како га је чувао, као већи и силан јунак слабијега, да га не обрани, а камо ли, да му узме главу; нека премисли по томе, како се дијели међдан јуначки, и да сачува онога момка и од ране, акамо ли од погибли, који до сад ни чуо није, шта је међдан, а тежко да знаде владати и с оружјем у руци, но сад срља као слијеп на бој, јер није у правој свијести, те не умије раз-

мислити, шта му може бити данас до посљетка. Тако сам ја мога Красоја мало и обавијестио, јер се и он био нешто наоштрио, и може бити, те би и погубио опога Кнежевића, ако се не би знао онај честито бранити и одолијевати му колико толико, док би и до паметније разваће дошло и смирила се крвца.

„Кад већ не могосмо на ино, онда му изађе мој Красоје на мејдан. А кад га угледа Кнежевић, изпаде као помаман пред њега и одмах трже сабљу и кидисати му хотијаше. Но Красоје му одби сабљу, дочекавши је на своју топузину, и рече му, да се помире и да му иде у сватове и пође да га окуми, да му старосватује, али пасија нога не ће да мирује, већ и опет јуриши на бољега од себе. Најзад сам и ја изишао тамо са мојим Грујом и повикао на Кнежевићеву дружину: да ако има кога, кога би он слушао, да придође, да га одбије од мејдана, јер се бојати да не погине, или да не допадне какових рана. На то нам прије један средовијечан човјек у господском одијелу са једним мало помлађим од себе свештеником, те пођоше мирити и обустављати тај мејдан још издалека, чим су се одонуд били помолили. Но то би све покасно било, да није Красоје био у лијепој јуначкој свијести; јер га је Кнежевић смишљао убити, ма било и лоповски; и чим му је Красоје по други пут избио сабљу из руке, али он јуриши на Красоја у кости, а потрже черкеског пиштоља и хоћаше јунака по по срца ударити, но на срећу погоди на велику

пулију од четири златне струке, што о њу закопчавају вите токе, и тако се омаче оштро гвожђе и обрани Красоја, онако разпаравши му кожу до под пазухо лијево. Красоје, момак крепак а окретан и озлоерђен, зграби га и баци га пода се као вук јаре, али видјећи, да му није невоље уморити га, зато га подиже од земље на ноге и пође га блажити и стишавати и говорити му, да му дође на весеље и да му старосватује, те да покаже пред свијетом, да је човјек и господар од себе, у коме доброта надјачава зловољну ћуд. У то већ доба и ми приспјесмо и салетисмо Кнежевића, те и он дошав опет у праву своју свијест, попусти од срдње и подобри се, пак се и помири као ваљан и разборит човјек, но одбијаше од себе старосватство, јер вељаше, да му је далеко ићи од дома, пак би му могло присјести старосваћење, почем ће на њега завикати сад и Турци и Турска пуница деспотовица Јерина, што им изгибоше на срамоту толики јунаци. Но кад му ми прикричисмо, да је кратко Турско пријатељство и љубав им брзо одрпави и протури се пакости и злоћом, што одмах хоће у крв по душманском своме обичају и осветљивом срцу: онда он пристаде, да старосватује, али ако му дође до невоље, пак нам поручи, да му се нађемо у помоћи да га бранимо, колико можемо, од Јерине и од Турака. Тако смо се погодили и одмах смо обоје сватове саставили, и почастивши се, како требоваше, одоше Кнежевићеви дома, које не хоћаше, да води уза се,

„Не знам, како сте ви други, али знам, да је Љубосав вјешт свуда по нашем свијету, а и познат је у Вишеграду, те ће тамо знати готово све у главу. Тај је исти Кнежевић сад у Вишеграду, јер се морао одонуд одселити и уклонити се онијем Турцима и Јерини мало даље са очију. Дваред смо га ми избавили од Јерине и од Турака, док најзад већ мораде бјежати од зликоваца, јер му ни ми не могосмо сваки час прискакати и отимати га. То ти је Љубосаве, онај дошљак, што покупова готово половицу онога главнога шора и оне велике сувате па Дрини и по Гласинцу.“

Тад се Љубосав осјети и рече Старини Новаку: „Знам га, и познајемо се врло добро, и колико сам већ реди куповао од њега волове и овнове; и како смо у лијепој љубави, још ми се никад није казао, да је он одонуд и да се са Старином Новаком знаде. Тамо мисле за њега, да је дошао из Бугарске, почем онако и заноси, кад говори. Зову га тамо Бугарчетом и Скопљаком, а име му је Срето Иличковић.“

„Добро га знадеш“, ушав му у ријеч прихвати Старина Новак; „то је баш главом, и сад се позива по отцу Иличку. То су Кољеновићи и кнезују зар од времена Немањина тамо на ономе крају од Србије, што је најдаљи на југу. То је богата кућа, и сретно продаде своје велико достојање војводи Арбанаском Муси, који тамо сад чува крајину од Турака, те тамо и станује пре-

купац, да брани своје ново имање. Неки говоре, да је то купио сам Скендер-бег, пак поклонио своме доглавнику Муси, као најврснијем јунаку и поузданику, да тамо има гђе пребивати, и осим боја да се има су чим забављати и занимати. А што ти се није казао Срето, ко је и одкуд је, и што ти не каза, да се са мном знаде, по томе видиш, да човјек таји и да није рад излазити на глас, може бити и због Турака, а може бити и због Јерине; ко би га знао, шта он мисли и шта му се врти по глави; данас се мора бојати и невидовне биједе да га од некуд не спопадне за врат. Но кажи ти мени, Љубосаве, ко је теби то приповиједао тамо, и баш изриком мене споминьао, јер зато није готово нико знао, да поименце кога каже, осим главних наших и Виткових тамо пријатеља."

Љубосав му право казиваше: да је чуо у Прилипу од протопопа Здравка, у кога је куповао дебеле браве, пак у разговору дошла је ријеч била о Маркову времену и о Марковици, те се некако поменуо и Старина Новак. „А кад дознаде, да се ми познајемо", рече Љубосав, „примаче се к мени ближе и дуго ми је у очи гледао не затрепавши ни само једним оком, пак онда навали на мене, да му кажем, има ли још кога жива уз Старину Новака од његове дружине, што му је у Прилипу била, кад се из Србије преселио био. Ја сам опазио, да он мене изкушава, и баш хоће да зна, познајемо ли се ми збиља добро, или му се ја само нахвали са на-

шим познанством, што ми је од некуд по чувењу остало у глави. Али кад му ја казах све редом поименце, и какови су на очима, а он се мало и зачуди, а видјео сам, да се и обрадова, пак ми онда приче казивати: како се он пазио са свијем кућанима и млађима Марковима, и како је и њега пазила она силна господштина, те јој је приступао сваки ред и у свако доба. Није се могао довољно наразговарати и наприповиједати о нашим бољим старијима и о сретнијем времену по Србина, и тако ми је и казао за то Красојево веселье и како нисте могли довести Драгосаву без муке и без нечијег јада.“

Кад чу Старина Новак и дели Радивоје и још постарији од чете Новакове за протопопа Здравка, сви се сгледаше и врло им мило бијаше, гђе им се помиње онаки честит пријатељ, а Старина Новак и проговори: „Иди, Љубосаве, не говори, синко, зар си нам био са протом Здравком у Прилипу? Е хвала Богу! то је човјек, то је свештеник. Јасам се познавао с њим још за сретних година, и како смо се запазили и завољели онда, онако нам љубави не бијаше никад сметње до данашњег дана. Вјерујем ти, да му је мило било, кад је чуо од тебе, да се с нама знаш и пазиш. Он ти је дакле казивао и за сватове; а зар није помињао, како смо му понадију довели чак од Обитеља и како нас је напатио био тамо неки грчки владика? Боже мој, Боже мој! шта није било, шта ли бити не ће на овом свијету, пак све промине и поврати се у пучину

времена небројених вијекова, гђе се уврста у ред од заборавака.“

Кад тако Старина Новак хоћаше да доврши своје дуго приповиједање, онда га се лати побро кнез Богосав, рекавши му: „Побратиме! што је полијевка гушћа и мастнија, то је и частнија, а што жиђа и постнија, то је потужнија; исто тако и твоје причање. Радшта се устезеш, шта те помета, а шта ли ти смета, те им не приповједиш барем, како си ишао твоме Облачићу Раду и Ришњанину Ивану у помоћ, и како сте побили оне Турке Јеринине, што их је наслала била на Ивана од Рисна, да му се освети због Облачића Рада, што је отишао из Смедерева к њему у Рисно, те му се не могаше осветити у Србији, као што је намислила била? Та само шта ја знам догађајева и твојих међдана којегђе, што не треба да пође у заборав, већ нека остане прича по нашем свијету, да се знаде побоље, ко је био Старина Новак, и да је четовао за своју браћу, бранећи је од зла и напасти, а није се крзао ни ломио око ружне какове користи као себезнао и грабежљив човјек. Казуј, побратиме, док си нам жив јер се теби другчије вјерује но икоме другом.“

Старина се Новак нађе као у нову чуду и пође да се одапире изговарајући се, да му је већ дотужило бесједећи тако дуго, и хотијаше то одгодити; кад се опет тако негђе састану, и да им опет коју приповједи, али сви навалише на њега, а особито кнез му Богосав опет рече: „Не

мораш ти, побро, сад одмах све то испричати без предушка, већ се одмори мало и подкрепи се јестивом и пивом, пак по вољи нам причај нешто данас, нешто сјутра, нешто прекосјутра, док смо овако у лијепу друштву, а сви своји. А ако је теби дотужало бесједећи, није нама слушајући, пак никако ни мени, који за све знадем од тебе, и мили нам се чути; пак казуј, побро, и нама и свакоме брату Србину, нека иде прича по народу, те ће се млађи угледати на старије."

Старина Новак машући главом осмјехну се и проговори: „Та већ ја видим, побратиме, да ми је као баби у колу, али вам не могу изаћи из воље, ни кварити вам је, но куд је, туд је, ваља ми бити причало, те чујте, како смо и по Херцеговачком Приморју тукли Турке због проклете Јерине, што јој је само освета срце и душа.

„Мисмо дотле више реди бивали код Ивана Ришњанина и код нашега Облачића Рада у гостима, а и Раде је к нама долазио, пак смо се виђали почесто, преко љета по два три пута, те смо знали један за другога и знализмо како нам је и на чему смо. Тако нам једном дође неки од момака Иванових, по имену Бојица, и донесе нам књигу од нашега Рада. У књизи нам говораше Раде: да нимало не почасимо, већ да се одмах кренемо на пут у Рисан, јер је на Ивана због њега завојштила деспотовица Јерина и дигла је Турке, што ће морем на Мљетачким убојним лађама доћи и изкрцати се у Боци Которској; а опет неки веле, да ће доћи од Босне преко Ко-

њица и Требиња; еле само да се пожуримо и да дођемо, што нас више може, а није ми се старати тамо ни су чим, јер ће то бити брига Иванова.

„Јасам прибржао и покупио, што сам више могао јунака, те саставивши готово читаву војску, отидосмо тамо Рисну на крајину. Ришњани нас лијепо дочекаше, и били су, као јунаци на гласу, готови поћи на бој, камо им господар Иван окрене и нагне. Ту смо посједили два три дана и гостовали смо својски и господски, као браћа, кад је ко коме мио, те је пажња и љубав сваки дан боља. Кад Ивану глас стиже, да Турци иду од Босне на Коњиц, гђе ће преко Неретве наступити на Херцеговину још у граду, што га је пола у Босни, а пола у Херцеговини.

„Иван диже своје Ришњане, пак привикнувши своје Херцеговце Пивљане и Граховљане и Гачане, састави с нама око три хиљаде војника, што би кадри били десет пути толико дочекати Турака и одржати мејдан. С војском иђаше Иван, оставивши Мостар мало на десно управо на Коњиц, и тек што смо до Ивице под Височицу дошли, а срете нас опет гласоноша и доказа, да су Турци већ прегазили Коњиц и Неретву и паст'ће на конак с оне стране Ивице а има их 4 до 5000 добрих војника, све сама коњика и копљаника. Кад то чу Ришњанин Иван, одмах нам заказа, да ћемо се горе на планини у борику одморити, и чим се смркне, на око Турски ударити и гледати, да му ни један војник не погине, нити да остане грдан, а душмане да потамани

или их тако разбије, да куну своје конакције, што им учинише крваво преноћиште. Како рече тако и учини. Кад се попесмо на вис горе, ту попадасмо испод борја тако, да нас нико одоздо не може видјети, ни помислити, да има какове војске горе на планини, а мисмо из јапади видјели још издалека Турке, како путују и како су дошли под планину, и како су се улогорили. Сваки је од нас ласно увардао мјесто, одакле му је најлакше доћи до Турске главе; а тако је и рекао Ришњанин Иван, да гледамо сваки, да по једног барем Турског коња ослободимо ужета, па нека пуст преко Турака потрчи, пак онда да сваки угради по једну главу, а што буде више, то је већа хвала и понос. Иван је још обећао, да ће све коње Турске откупити од нас, што нам не требаду; а шта ко онако задобије, зна се већ, да му остаје особина и да ни с ким не ће дијелити.

„Ту смо се лијепо одморили и окријепили јелом и пићем, пак кад се смрче, а ми се подијелисмо на осам чета, те који су вјештији били онуд од нас страњских, обиђоше подалеко око Турака, те их обтекоше и одонуд од Коњица, а ми ухватисмо одуд од планине, те тако ударисмо по знаку са свијех страна сложно на око Турски, и сваки се постарао, те одсијече по коња и пусти га на пусто тркати по околу преко поспалих Турака, пак знајући да треба и по једну посјећи главу, сваки се постарао, те је урадио, како му се могаше. Било је момака, који је сне-

сао и по десетину глава, а бијаше их, који још и по више укинуше, а зар Раду и другим главним јунацима није било ни рачуна. Чудно и натрђено мучно мора бити ономе кои се иза сна прене од онаке вике и дреке и од јаука, а особито, кад на кога коњи насрну, да га газе, или кад се тргне од сна, а до себе види душманина, гђе му коље друга. Јасам двојицу, тројицу ли прекорачио, што им нијесам могао главе узети, јер се људи пренуше, пак кад видјеше зло очима, а они се опет утајише, од страха, као да истекар поспаше. Тад ме снађе нека мисао: Бог зна, како су ти људи силом потјерани на војску; а видим, да срца није у њих тога убојичког, почем се не машају за оружје, већ зажмурише, да не гледају, како ће погинути. Ја им не би могао ондје досадити никако, и чини ми се, да би их бранио и с мојом главом, кад би их ко преда мном хтјео побити, те би на њих кидисао. С крајева је ласно било сјећи и бити Турке, али је око сриједе већ било сјече и боја од друге руке, гђе су се Турци од вике оне из окола подизали на ноге и латили се оружја, те су бранили свој живот на међану. Јасам на једнога нагазно, који се претвори као да од мене бјежи, и намами ме за собом на своју дружину, гђе би може бити и погинуо, да ми не би мојих четеција, што су увијек уза ме, и гђе им се и не надам, те им тако некако доскочисмо и надбисмо их; еле ја ту умало што не платих главом овом, што ми је и на Косову, Богу хвала, здрава остала на раменима.

„У томе је бојu Облачић Раде ухватио Јерининога главнога писара, који је пошао уз пашу од Турске војске, а пашу је погубио. Тај је писар био родом из Дубровника и било му је име Драго, изводио је писанију деспотовичину са Приморјем и са Млечићима. Не имајући куд камо, казивао нам је свд, шта је дознавао.

„Бој је трајао до пред зору, и ја бих рекао да готово нико не утече од Турака, ако је вјеровати гласу, колика је била војска у Турака, јер су снијели наши момци преко 4000 глава, а и Турака је било живих поприлично, што су се домолили, те им је остала глава и допадоше робства, како рекоше, било их је преко три стотине. Све, што је у околу било Турскога партала и имања, пало нам је у руке. Ту је било шаторова, коња, коњске оправе и коњског накита, господског руха и оружја, и од сваке врсте богатштине, да загуши нашим војницима убожство, ако је коме досадило дома, те је ио несрећи и у невољи.

„Од мога дружства није, Богу хвала, нико погинуо. а није се нико тако ни обранио, да би се рекло, да је осакаћен. И јасам двије окрзотине пребољео, исто као и Ришњанин Иван. Но од Иванове је војске и од мојих Бошњака била неколицина и мртвих и рањених, али понајвише бећарије, што је и пошло и гинуло више за плијеном, но да отвори јуначство на мејдану. Многи је погинуо грабећи се као пљачкаџија и од свога дружства по зависти и са отимачине, како никада ни помислити није могао, да ће изгубити главу

и умријети од свога грабљива друга. Ако сте кад мотрили, пак видјели, како се пилићи отимају, кад им се баци комад хљеба, пак кад га једно угграби и понесе бјежећи од других, а ови га други сви окупе и јуре, те му не даду ни мрвице прогунути, јер чим пусти комад из кљуна, да што прогуне, друго му изпред носа отме комад и побјегне с њим, те га остали вијају као и оно прво. Само су пилићи бољи од људи, јер се они не крве као људи, који трзају сабље и ножеве један на другог и хоће један другом да посијече руке, ако не пусти из шака плачку, а неки те неки и погине по навали у оној гунгули. Учио сам их и свјетовао, али бадава, кад се неком баш не може договорити, као безобразну скоту. Докле гођ траје боја, моји четници не знаду, ни да има плијена на мејдану, а по боју се све побере на хрпу, пак се подијели; али ко ће туђој војсци дати свјета, да тако уради, особито бећарији, што никога не жали, као што и за њом нико не плаче, већ је сама себи све на овом свијету, док се не окући и не ожени, те је људе домаћи послови.

„Ту је било у Турској војсци и Потурченика Босанских, што су се дигли на своју крштену браћу уз свога душманина, који им је и вјеру погазио и из вјере их изагнао и посунетио их на срамоту и на укор. Сила је било робља потуричка од најстаријих породица и племена Кољеновића, који се надаше, да ће им Иван одсјећи одкупе, те ће се избавити за благо, кад

нијесу сретнији били на мејдану. Ту је било Филиповића и Тодоровића и Соколовића, што су им старији и бољи давали гласа још за Немањићева времена, и читаве су им породице биле изврстне.

„Те је Потурице одабирао Иван на страну од других сужњих Турака, пак их је питао: кад су се већ изопачили и вјером промијенили за оно земаљско благо, своје достојање и за господство, а што су сад пристали уз Турке, као неки по својој потреби најамници, да бију Србадију Херцеговачку, што им ништа није крива и што за њих и не зна, као и они за њу? Они се одапираше, да су силом нагоњени, те су морали поћи на нас с Турцима и рекоше: да се нијесу ни хтјели бити с нама и вољели су допасти и робства, но пролијевати крв на неправди. Тако су се подуго гонкали с ријечима, док на ум паде Раду, да Туркуше не лажу тако много као Потурице, те запита једног брадоњу, што прилично натуцаше Српски: еда ли су збиља силом потјерани Бошњаци на војску, или су ишли својевољно, и јесу ли се тукли са нашом војском сад у своме колу? Турчин му одмах рече: да Бошњаци лажу, ако кажу, да их је когођ присилио, да иду на Ивана, и да су они први били, који су се и подигли за вољу Јеринину и затекли се Босанском везиру, да ће му сву Херцеговину покорити са Ивановим Приморјем, те ће му онда ласно бити и са Дубровником, што им сад султану толико пркоси. Кад сад дознаде

Ришњанин Иван, како су му Бошњаци лагали и варали га, страшно се на њих расрди и одмах им запријети, да ће их продати на галије, што полазе преко дебелог мора до најдаљих земаља, од куда се не ће више вратити ни видјети своје Босне ни родбине. Нато му они привикаше, нека их удари на одкупе, зар ће од њих више добити блага него од гусара од мора. Али им Иван подобривши се, рече, да ће им поклонити и слободу и одкупе, ако поруче својој породици сваки, да му се пресели на Херцеговину, пак да се врате у своју православну вјеру, одрекавши се Мухамедова алкурана, и да ће их лијепо смјестити по питомој Зети и око Горажда и Требиња до Мостара, гђе се коме боље уздопада и како им се свиди. Но на велико наше чудо не хотијаше баш ниједан Ивану прихватити ријечи ни послушати га, већ га само нудише, да за њих прими одкупе, пак да их пусти дома у Босну. Дуго смо их савијали и салијетали, да буду људи, као и њихови старији што бијаху, и да се одреку невјерије и незнабожства, али су нам све ријечи биле узалуд, јер се њима омиљело било Турски заповиједати сиротињи Хришћанској и живјети самовољно и узурно. Неки нам Салија Соколовић истину каза: како они воле поједини и да пропадну, него да им се породицама измакне овако красно господство, што га не ма више на свијету, осим Турске и њезине силе; а рече: „Даћемо блага сваки за се више, него што ви можете и помислити, да се узима за једну главу.“

Иван му додуше одговори нато: да је ласно дати доста блага, што су поотимали од своје сиротиње, али нека покажу и даду, што су с правдом стекли; а што воле сваки појединн и пропасти, него да му се породица одрече Турскога господства, то су, рече му, махнити послови по Турскоме рачуну, да се одржи у милости Мухамедовој, те ће му се у његову рају накнадити седамдесет и седам пути више. „За живих уста, море,“ рече му Иван „гледај за се, јер се само једаред живи овдје на овом свијету, а по томе ти бива у другу руку по правој вјери. што не гата као та Мухамедова. Зар ће те Мухамед оправдати на страшноме суду, ако си ти вјерогрдник и мучан грјешник по свијет? Прођи се, море, ћоравштине, да вам се људи не брукају.“

„Бадава је све било, јер Потурице не хоћаху ни да чују, а камо ли да послушају такову ријеч. А кад Ришњанин Иван већ видје, да је говорио заманице и да је Потурченик сто реди гори од правога Турчина, онда нас постарије све зовну на вијећу, гђе овако одпоче бесједити: „Браћо! хвала Богу и вама, те побисмо ове напастнике, и добра срећа склони наш завичај од зле коби са работе вражије. Жао ми је сад ових наших заблудника, да их је тако занијело Турско лудило, да воле и пропасти, него се повратити у православну вјеру. За Бога! нашинци су, нису Анадолци, ни Шамлије, нити Арапи; срце ме боли за њима, што тако ружно одпадоше од нас и изопачише се. Научите ме сад, шта ћу да

радим? А оним другим робовима, што су прави Турци, велим, да одсијечемо добре откупе, пак нека иду, одкуд су и дошли; само судим, да их све скупа уцијенимо, пак нека се ревене њини домаћи и нека састављају, како су вјешти, пак кад нам донесу лијепо на ноге благо, а ми ћемо им онда робове попуштати, нека воде своје Рђаковиће. Теке кажите ми и ви по коју, шта мислите и за ове Туркуше, и за оне наше злосретне одпаднике?"

„Мој Раде одби ријеч на мене, као на попајстаријег војсковођу, да се ја разговорим са Ришњанином Иваном, шта ћемо са потурченим Бошњацима. Ја му рекох: да не би никако пробитачно било, те потурчене наше одпаднике пустити на одкупе, већ их ваља продати на оне галије, одкуда се више не ће вратити у Босну, да се некоме свете, пак макар их дали у бесцијење. Јер ако их пустимо на одкупе, они ће оно благо од сиротиње поотимати, што је за њих одваљено, те ће подмирити опет своје ризнице, а сиротиња ће наша само вапити и клети, пак ће та клетва и нас убијати, што је тако узрочисмо. Нато је пристао и Ришњанин Иван и говорио је: да ће их дати на Шпањурске галије, што понајдаље допиру преко мора, а за Шпањуре се зна, да они мрзе и на сваку Хришћанску вјеру, што јој не старјешује на земљи Римпапа, а особито ће мрзити на те Бошњаке, што су одпали од Христове вјере и помухамедили се, те ће их може бити предати и своме Доминиканскоме Суду

у Мадритду, да на мукама чине покору и да буду покорници, ако им се и не ће. — Тако је исто мислио и говорио мој Раде, а и Радивоје и још некоји, али их је пуно веће било, што завикаше, да се свијем одсијече одкуп, Туркушама мањи, а Бошњацима пуно већи, пак нека се одкупе, и нека и опет дођу, да ратују овамо, као сад, а за ону сиротињу, рекоше, што се њима пушта, те их глобе и гуле, није им стало, јер то и није честит народ, гђе једна потурчена породица дави и кињи и на стотине друге. — Ту се говорило и поговарало, и старински игуман из манастира Тројице од Ћиотине устаде и пође све свјетовати, да послушају Ивана, јер вељаше он, ти ће пакостни и пизмеције уздајући се по злој срећи у одкупе ударати на Хришћанлук, докле гођ виде у ризници блага, знајући, да ће им га глобљавање накнадити и рајетин да ће му допунити, што је одвадио, докле му једно живинче види пред кућом. Тако говораше тај игуман по имену Миросав, и још двојица калуђера држаше му страну, неки отац Радусин из манастира Милошеве, и неки отац Веселин из манастира Дужи, и мудро зборише људи, али заман, кад их надговори множина. Особито некн кнез из Херцеговачког Коњица, по имену Живадин, удараше на све нас с очију, а уза њ поготову сви доњи Херцеговци навалише на Ивана и на све нас друге, што не хоћасмо одкупа за Бошњаке, и викаше, да пустимо на одкупе Турке, пак нека глобе и нека муче своју риту дотле, док јој се

не досади, те не скочи и не побије те мучне глобаре, пак тако једном и крај учини свему злу, што му сад кида утробице. Из Горажда рече неки кнез Малеш: да ћемо ми бадава одкидати по неколико глава потурчењачких, мислећи, да је то боље по нашу браћу тамо у Босни, а вели, да не знамо, шта радимо, и да много горе радимо по Хришћанлук тамо, јер се све некако поуздава у такове злохудне помоћи, што му од тога није вајде, јер га то не може избавити, а баш ће му слабо у чем и олакшати ма и за кратко вријеме; већ нека ти одпадници своју јадну браћу киње и најгрђе злоставе, да им то већ и догрди, пак да се прену и опросте тога страха и по њему забуне, макар као и очајници, те ће се одмах ослободити и чудиће се потом, што то нијесу учинили одавно, но трпљели слабију силу над собом и од ње подносили свакојаке муке као сумахнити људи.

„Кад већ морадосмо попустити множини, онда Иван рече: да их уцијенимо, и Бошњаке и Туркуше. Бошњака је било шесет и четири, а оно су друго све саме Туркуше биле, и међ њима пуно голотиње и босотиње, што је пошло, да се помогне од плијена на војсци, да се захрани и да се преобуче. Неки смо рекли, да је три хиљаде рушпа доста за све Бошњаке, а за Туркуше само двије, јер их имаде свакојаких. Али поћипаше Херцеговачки кнезови и повикаше, да је мало за Бошњаке одкупа, већ нека буде по оку злата рачунајући за главу, шесет и четири оке

злата у Мљетачким рушпама, а за Туркуше рекоше, да је доста двије хиљаде рушпа, пак ако и толико не саставе, могу и олакше проћи, е ваља разумјети и сиротиње, а и Турчин је Србу друкчији душманин од Српских одпадника.

„Јединства нам не бијаше никако, те се и расрди Ришњанин Иван на своје Херцеговачке кнезове. што га обично слушаше, и да им рече, скакали би му по ријечи у воду и у ватру, али му сад не ће да годе, ни да му се повију по вољи, већ се узјогунили, пак се држе једнодушно, и хоће да Бошњаке оглобе љуто, пак по томе како коме буде. Иван им је срдито говорио: да застраните јако, и да ће пуно горе урадити по сву Србадију. „А ја“ рече им Иван, „не могу сад учинити другчије ни изправити те страпутице, којом зађосте, како не треба, јер вас је тројином више од нас. Иновјерац је данас и Туркуша и Потурчењак, и по томе им је само власт, а по власти и спага у рукама; а то је, браћо, господарство онако, што му се сиромах подложних издалека поклања и стрепи од њега. Људи, и браћо! није ласно то сломити, треба томе крви и мртвих глава, како гођ што му без тога није могло бити ни зачетка; а до очајања је далеко, да се дигне сиротиња и рита на оружје да сломије богатство и да убије силу; проћи ће вијекова, док сазри такова свијест, да свијет узкочи, или невоља, да очајници зажмуре и ударе на своју страхоту. Јасам са ово неколико браће судио, да је боље те паклене зликовце, патњом и

муком таманити, нека им глас пукне по њиној постојбини, те би им се омладина узела боље у памет и не би насртала на крст. Е сад нека буде тако, како рекосте; пак мислим, да им кажемо тамо, нека и Туркуше и Бошњаци одаберу по двојицу, у које се могу поуздати, да ће свјеровати, како треба, те нека им дома пођу, да одкупе тамо саставе и донесу за њих у Рисан.“

„Кад већ тако пареди Иван, онда повикаше опет неки Херцеговци, нека кнез Живадин то с Туркушама и Бошњацима догоди, јер их он понајбоље познаје, и знаће тржарити с њима. На ту ријеч отиде кнез Живадин тамо робовима и каза им, шта им ваља радити и колико саставити одкупа. Спахије Босанске не рекоше ни ријечи, већ одмах изабраше двојицу између себе, што ће их пратити својим кућама, да им одкуп саставе, и донесу у Рисан. Али је Туркушама много било и повикаше, да толико не ће моћи смоћи ни саставити. Онда им Живадин рече: нека саставе колико могу више, а моћи ће им се зар нешто и опростити. И накричио им је, да се не шале они поклисари, што их сад хоће да шаљу, већ нека свјерују, јер ће овим свима за невјеру полетјети главе. Рока су оставили четири недјеље дана, и тако се то углавило и свршило.

„Ја вам још кажем уза то, да је подпун одкуп стигао на вријеме Бошњацима, а и Туркуше су се пожуриле до рока скупити и саставити, што могоше, али су тек мало више од половице послали по онима истима посланицима,

Иван је обоје пустио, да иђу на завичај. Мени је за наш труд послао по Раду двадесет ока злата, што смо сви братски подијелили, што нас је тамо било на мејдану, а дали смо дијел и онима, што су нам дома остали у Поли, од тих новаца, какогођ и од плијена.

„Но чу ли ме, побратиме Бојо и ви остала браћо! Задовољите се и не иштите више, да вам причам, јер ми је и сувише бесједе; а и шта би више и чули, но оваке поједине догађајеве и супротне сукобице, што су обично налик једне на друге. Истина је што рече мој побратим Богосав, да је таковијех бојева много било до данас, и да би ова прича још једном толика била, као што је досад; али би било досадно и мени говорити једно те једно, а и вама слушати. Већ сад да гледамо, како ће се наш Каменко поносити својим весељем и тастбином, а и тастбина му с њим.“

Жао бијаше кнезу Богосаву и гостима му, што Старина Новак прекиде своје казиваље, али их не могаше већ ни образ подносити, да му досађују молећи га, да им преко срца приповиједа, и с тога да им буде зловољан. И то је запазио Старина Новак и не хођаше им остати дужан, већ им рече: „Жао вам је, што прекидох приповиједку, како се живи хајдучки; а зар не видите, да ћете се за које вријеме сви похајдучити и може бити у рђавију животу бити и од нас, ако овако узнапредује сила Турска турчећи свијет.

Мисмо до божје воље у слободи и н зазиремо ни ода шта, али ће по времену зазирати и поп у цркви, ако је још узима, и чобани у гори од својих домаћих душмана, што ће бити удворице Турске и издајице. Биће Срба по свих злих небијелих, али не ће наћи нигђе утецишта, ма превртао вјером и језиком како му драго, почем је сам себи само супротивштина, а и понос му је, кад се што прије потуђи. То нам је у Босни пред очима, и све црње бива по Хришћане. Да Бог да, да ја не погодим и да сад криво гледам, пак да и мислим мучно и ружно."

Сјутрадан спремали су се гости, да се разилазе, а разилази се обично по ручку, кад се добро поодјутри, штоно је ријеч у шали: да гости путујући дома не зађу и не затумарају. Чим су се гости умили и Богу се молили, сазва кнез Богосав старије своје госте, Старину Новака и Радивоја, Стојана и Хаџи-Деспота и свога новога зета Каменка, пак му рече овако: „Каменко синко, ако је од Бога суђено, бићеш ми зет и мој понос. Али кажи ти мени, синко, ко ће ти кумовати, ко ли ти бити стари сват, ко ли дјевер уз дјевојку? Ти си нејачак оставио своју постојбину, пак и не знаш тамо ни за кога. С тога би добро било, да отидеш у Коњиц са Љубосавом, који је тамо познат, и да разбереш од старијих људи, ко те је држао на крштењу, да не учиниш грјехоту, и прекс кума крштенога да не окумиш кога другог. Тамо ће ти се, може бити, наћи и родбине какове или сурођица и својштина, пак

да се Бога молећи жениш и да си ми зет. Ако ти је тамо главна кумовска кућа обумрла, ваља ти тражити кумовске одијонике, што су ти понајпречи кумови; ако ли баш никога не буде у животу од тога кољена, а ти разбери, ко ти је отцу старосватовао, пак је тој кући понајпрече, да ти кумује. Ако пак нигђе никога не буде тамо у Коњицу или у оној околини, да ти се лати кумовања, онда ћемо гледати овдје кума, гђе си накан посад остати с кућом и живјети. Тако исто ваља урадити и за старог свата, а дјеверовати може, кога заволиш, да ти буде побратим. Стара је твоја кућа у Коњицу. Зар би пошла сестра Страхиње бана за Небојшића, да то није одговарало једно другом. Док само тамо отидеш, пак ћеш чути, а и видјећеш, како ће те дочекати тамо. Ништа ти не знам казати сад, шта ти је ујак урадио са оноликим имањем. На Неретви је била једна воденица у граду од двадесет и четири камена. Кућа крај ријеке и чардаци и остале зграде са толиким суватима и виноградима и шљивицима зар је још у животу, али не знам, ко то држи под закупом, коме ли рачун даје; јер ја не вјерујем, да је оно кадар био купити и исплатити когођ у Коњицу, а ако је и продато, ваља дознати, коме и пошто је било и шта је било од новаца. Ако је негђе онако запало, да би ти се когођ од рода осрамотио ради тога, а ти, синко, омахни рукама, пак и не тражи. Бог је добар, а ти си млад, а и ја нисам, Богу хвала, сиромашан, тако, да те не могу окућити, пак

ћемо се јавити један другом, и биће добро; само не ћу да се парбиш с киме, особито кад си се мојим зетом назвао. Не треба нико ни да помисли, а камо ли да рече: нуто сад Небојшића! како га позети кнез Богосав, удари тражити своју отчевину зар га нато наврати тастбина?“

Тако учаше и свјетоваше кнез Богосав Каменка, а Каменко му нато рече: „И да баш и нисам био те среће овдје сад, да се тако твојим називам, опет би те слушао у свачему као свога отца, али не зато, што си главни кнез, већ што си се са онима пазио, што су ме родили, и што си ме одмах дочекао и примио као сина, и што си ми таки обећао, да ћеш ми бити меште родитеља. Биће у мене родбине тамо у Коњицу, и по нечем бих судио, да ми је још и имање онако у стању, као што ми је по родитељима остало. Јер ми је долазио зимус у Високо неки Радас Продановић из Коњица, човјек већ временит, и питаше ме за ту имовину, на колико је година узео у закуп кнез Живадин Радмановић од мога ујака игумана Довољског, и пошто је држи? јер вељаше ми, да се може прилично добити закупа за њу. Још ми је казивао, како су се тамо сви зачудили, кад су чули, да сам ја још у животу, што су ме већ одавно били сви смели с памети и заборавили, да је било дјетста у Ненада и Лепосаве Небојшића Тамо ће се, како ми реме, сила свијета рођакати са мном, биће родбина и рођака, а и сам ми је Радас зет, јер ми је за

њим сестра од стрица, кћи покојнога стрица Радована, по имену Гроздана.“

На то му у ријеч уђе кнез Богосав проговоривши му: „Е чуда, браћо, шта сад чух од Каменка! Истина је, да му је ујак дао све имање кнезу Живадину под закуп, јер ми је казивао и сам Живадин неке године на нашем сабору у манастиру Озрену зато, али као да није знао за Каменка, те ми ништа не рече. А знам и Грозду, Радованову кћер, и мужа јој Радаса, и сад ми је за велико чудо, да ми то прије не паде на ум, те да и кажем Каменку. Та био сам и у сватовима, кад је покојни Радован ту исту своју кћер удавао за Продановића. Сад се сјећам, да ти је тетка Миросава удата у Гораждu за неким Раденком Савовићем, што је тамо и кнезовао, као и ја овдје и као што кнезује Живадин у Коњицу. А биће ти рода материна и по Пиви у Невесињу, а чини ми се, имаће га и у Требињу.“

На то рече и Старина Новак: „Ето мога Радусина, што се и оженио из Гораждa, он ће нам, можда, знати штогођ казати за тога Раденка.“

Радусин им каза: да је кнез Малеш син Раденков, и да му је мати Мирјана још жива и здрава као тријесак, и мало да не би јача била и од свог сина.

„Ето ти, видиш, родова на све стране,“ рече Хаџија Каменку; а да се не жениш, не би ти нико ни мукает био. А за све је то ласно, и за родбине и за кумовање, и за дјеверовање, но ја некако не одобравам, шта рекосмо за веселье.

Мени се то нешто надалеко одгађа, као да смо ми господари од времена и од Божје среће. Што прије, то је сигурније, а што је сигурније, биће јамачно и боље и пробитачније по младијенце барем, да толико не гину једно за другим.“

Но кнез Богосав преоте ријеч Хаџији рекавши му: „Прођи се, пришо, твоје лакрдије, не застиђуј ми дјеце. Миемо већ, Бога молећи, углавили, кад ће то да буде. Већ Каменко нека што прије, како му рекох, у Коњиц отиде са Љубосавом, и нека онако учини, као што му је речено, а ласно ћемо, пријатељу Хаџо, за те ствари, што теби не даду мира, већ ето те прокопаше на ребру.“

Тако су се разговарали и красно се гостили, а кнезу Богосаву не би били отежали, да их је гостио и мјесец дана; али Старина Новак и Стојан Бошковић навали вичући, да је вријеме уставцима, те се дигоше по добру ручку и пођe сваки на своју страну и на свој крај, обећавши се, да ће, ако Бог да срећу и здравље, доћи Каменку и Цвијети на весеље.

Каменко пак дошавши дома у Високо и оставивши школу за који дан на неком попићу, што се с њим добро пазио, отиде са Љубосавом у Коњиц. Ту их је лијепо дочекао Радас Проданович и Гроздана му жена, а братучеда Каменкова. Она се сила наплакала од радости и казивала је, како је Каменка одржала код стрине Лепосаве, и како за њега није дознавала већ скоро двадесет година, и како је већ помишљала,

да је код ујака негђе и умръо. А кад чуше, да се жени Каменко, и да је испросио и прстеновао за себе кћер кнеза Семизовачкога Богосава, онда се још већма обрадова обоје, јер му познаваше честиту тастбину, и све пунице, и знали су, да ће му таст бити свагђе меште отца.

Кад су се састали са кнезом Живадином, он им каза вјенчао, да држи све стање и имање Небојшићево у име Каменково, као насљедничко, под закупом, и сваке године плаћа сто драма злата. То је плаћао до отприје 7—8 година Каменкову ујаку, а потом му је Каменков ујак заказао, да те новце даје и оставља у Коњицу у великој цркви, гђе ће их сад наћи подпуно. И тако је и било, и Каменко прими те новце од црквенога отца, и прими своје достојање под руку као властник и насљедник.

Ту је нашао Каменко и крштенога кума, који га је баш држао на рукама кад се крстио. То је био Кољеновић јуначке породице Убојниковића, што се за њу знаде по свијету још од времена Немањићева. Велики је јунак био Завиша Убојниковић Мркоглеђа за времена Душанова; и то је био рођени ујак Јуришићу Јанку, а најмлађи му је син Мишљен био кум Каменку. Ту се нађе и старосватство од старина узајмичко, што му се не памти почетка какогођ ни кумству. И то је главно и јуначко племе било од старина, позиваше се Мједићи, а најглавнији им је јупак био капетан Бојчега, који је некада свуда ишао уз војводу Рељу Крилатицу. Ту је било Каменку

родова од сваке врсте, суродица и пријатеља као сваком старосједиоцу, што му се дом није покретао.

Љубосав је био Каменку ту десна рука у свачему, као познат и као честит човјек и главан трговац, што просипаше новце по народу за благо, купујући га и препродавајући.

Вас се Коњиц ужурбао и долазаше Продановићевој кући, да види свога Каменка Небојшића, што је сад јединац од најглавнијег дома у граду. Свако се отимаше, да се позна с њиме и да се заволи. У сто су га кућа звали на част, говорећи му, да су му рођаци и пријатељи и званице од заманде. Некима је навршио вољу, а некима се обећао, да ће им други ред, ако Бог да, те сретно буде, са својом Цвијетом доћи у госте, но све их је позвао на своје весеље, и сви су му се обећали, да ће му доћи.

Каменко је био младић, који је више мислио, него што је говорио и који се још у манастиру научио све слушати, што старији говоре, и не мијешати се непитан у разговор, што не запиње за њега. А сад му је ваљало по нечем у свакоме дружству у Коњицу готово предњачити, јер му се свуда даваше првенство, као поглавици што бива. По томе је Каменко и премишљао у својој глави; кад је био на тенану: како је овај свијет смијешан, што не пази човјека по врстноћи, већ по судбини и по благу, и по невољи по јуначкоме створу, што не да свачему

на се. Тако премишљајући дознао је, да треба и осим врстноће и мудре главе и осим пусте јуначке снаге и осим правога срца јуначкога човјеку и среће и блага, или богатства, да га свијет пушта преда се и слуша као бољега и старијега. Истина је, да се од дивске снаге и тијела плаше слабији људи и клоне му се с пута, али само ондје, гђе косови суде; али гђе суди снажан и властан запт, ондје се од тога баш не зазире јако, јер су уредбе од тога јаче.

Грозда му је казивала, да му је велика кућа Љубовића у Невесињу у Пиви род материн, и ако је окаилио полазити тамо и у Требиње Малешу, да најприје удари на Пиву, јер би му на Требиње било мало на заход и ваљало би му ударити на Мостар, поради равнијега пута, кад би поприје ишао у Требиње; но баш ако је рад видјети и Мостар због онога моста на гласу, а у повратку може ударити и на Горажде.

Каменко се отиште Бога молећи у Пиву у род материн, но осим Љубосава придружи му се и Радас и кнез Живадин и још три четири рођака. Како су наступили на Пивљанску земљу, одмах у Љепошету сусрете их главан трговац и на очима човјек из Невесиња, Љубосављев знанац по имену Маринко Љубовић. Почем се поздравише и мало познадоше, упита га Љубосав: „По чему се ти својакаш са Продановићем?“ А Маринко му одмах рече: „Како не бих, кад смо свој, јер ми је прију Грозду узео, а за њезиним рођеним стрицем, покојним тетком Ненадом

Небојшићем, што га ја и памтим, била ми је рођена тетка Лепосава.“

Кад то чу Каменко, он загрли свога ујаковића, каза му, да му је течић, главом Каменко Небојшић, и да му је пошао у Невесиње, да се виде и да се по сад познају. Тад и Маринко обрну свога коња, да своје госте води дома, што му је сад, како рече, и најмилије и најпрече.

Путујући тако весело и мирно за лијепа времена дођоше већ и под Трусину и угледаше село Невесиње. Издалека им се забијелише Љубовићеви двори, што на очима бијаху као какав градић. Ту се Каменко загледао, и чудна га напопаде мисао, те му се и разжали, помисливши: да му се ту родила родитељка, што је мали очајник и не запамти, да је она ту први пут видјела својим очима овај бијели свијет, да је ту растла и узрастла, да је свако дрво она познавала и гледала и под њим се може бити у хладу као дијете и сиграла и од сунчане се жеге или од непогодна времена склањала и сједила. По томе му је свака старија ствар била врло мила и драга, јер је тако гледаше и сматраше, као да иште ту и своју мајку, да је запази и да је се нагледи. Није га тако у Коњицу ништа дирнуло у срце, као ту мајчина постојбина. Та није шала: пуна су уста, кад се рече: мати родитељица, што га роди и однегова и подиже из колијевке на ноге.

Кад су били надомак Невесиња, запита Каменко Маринка: „А молим те, брате, имаде ли још који ујак у животу, и има ли кога од наших

старијих, да знадем, да тамо не запиткујем.“ Маринко му каже: „Има још само један рођени, најмлађи мој стриц, и има још двојица, што су ти покојној мајци били братучеди; ономе је рођено име Љубобрат, а онијем је једном име Драгић, а другоме Прерад; и имамо још једну рођену тетку Стамену, што је била удата у Корјенићима у Клобуку за покојним Стојшом Благојевићем, што је на гласу био као најжешћи ловац у свој Херцеговини, те је тако гонећи дивокозе и рисове и страдао, кад му зар попуцаше дретвице на крпљама, те пропаде у дубоку снијегу; сад је сирота дошла нама у Невесиње, јер тамо не имаше никога правога свога, почем јој је и једини син ружно погинуо, те и од жалости не могаше тамо остати.“

Дошавши сретно и весело у двор, све им живо изтрча на сусрет, кад се зачу, ко им дође у госте. Ту се миловало и грлило и љубило, као да никада већ не ће ни престати. Стара тетка Стаменка не скидаше својих очију са Каменка, и од радости повика: „За Бога, људи! зар не видите сву прилику Страхиње бана, само што је Каменко потиши и понижи од покојника, а лошији ако није, ако није још бољи од покојнога пријатеља Радована.“ — „Тако су исто рекли старији наши људи у Коњицу, прије,“ прихвати ријеч Радас Продановић, „и чудили су се, како је момак узрастао, и како се силно разгранао.“ Нато рече и Маринко: како се и он зачудио, кад је Каменка видјео, још и не знајући, ко му је. Тако

су се ту разговарали, док Каменко не упита своју тетку Стамену, да му своје зло каже, како је остала удовица и како је јединца сина изгубила.

Сиротој старици ударише сузе на очи од жалости за својом негдашњом срећом, и кроз сузе рече Каменку: „Тежко ми је, синко, и срце ми пуца од муке и од силна јада, али што ћу, ваља ми ти ипак једном приповједити, да знаш, како сам несретно прошла на овом свијету, те бива по жалости свеједно, сад или други ред. Како ми је покојни Стојша страдао и наопако по мене и по себе пропао, не може нико знати, до једнога Бога. Он је, Бог да ми га прости, био ловац на гласу, и није могао чисто живјети, ако није ишао читаве јесени и сву зиму у лов. Тукао је медвједе, рисове и дивокозе, јелене и срне и сваку другу звјерад. Једно вече зими по злу времену дође дома из лова и донесе велику једну рисовину и дивокозу. Почем се мало поодморио и опоравио јелом и пићем, приче нам казивати по своме ловачкоме обичају, како је уловио риса и дивокозу, и како му ово зло вријеме оте читав један крт дивокоза, и како му се сакри један рис, што је и вребао те дивокозе, пак га опази издалека и одмах му га нестаде испред очију. Тако нам је то посљедње вече у своме вијеку казивао и разговарао се с нама оправљајући своје крпље и надостављајући и утврђујући дретве, да му је све преправно за ујутру, ако вријеме стане, те се опет отисне у лов у оне врлетне висине. По несрећи се пред зору стиша бура и разгали

се вријеме, те се мој весели Стојша опреми, и прихвативши се прилично ручком и замедљаном шљивовицом, а заливши све нашим маторим ријечким вином, отиште се по цијелцу у планину у злосретни лов. То је било пред светога Саву три дана у неку црну сриједу. Предото скоро двије године и по дође ми мој ловац једном из лова вас крвав и изгрухан на волујским колима сједећи и лешкајући на страшноме медвједу, што га је нашао на своме челињаку, и застао, како се пробија баш испод коштуре, да уђе кошницама и да избира потеже улиште. Ту мога Стојшу остави ловачка памет, као што он сам рече, пак јуриши на медвједа, као да је веће снаге од онака силна звијера, као што је она страхота била. Меште да му се прикрао, пак да га је обично тукао, он га прободе онако с главе копљем, али га није зар погодио по згодну мјесту, да звијер бар од ране и од муке изнемогне, ако баш и не остане од прва ударца мртав, пак онака рањена и љута звјерина јуриши на Стојшу, те се ухватише у кости и понијеше се и потепаше се око затрњених челаца, гђе су неројке у уљанику, што је стари звијер и нањушио био, да се наслаже на тенану липовца равка. Стојша се само бранио од њега, док се не потепе, те паде у ону ограду трнову; но и звијер се стропошта мимо њега и паде на ловачко кратко копље, што је у њему забодено стајало, те се тако и сам пробурази још боље, а Стојша се охрабри, и ако је био вас изгребен и испаран које од звјеринђих

шапа, које од трња, те му сјури у срце и свој нож, и тако га умртви. По онда сам једнако од тога зебла и бојала сам се, да опет не нагази на какову биједу и не осакати се.

„Ја се већ нијесам добру надала, али се баш и није могло помислити, да би он, онаки вјешт горштак и стари ловац, без велике муке пропао. Али је зар баш суђено било, да тако онда сврши и уцвијели мене и свога јединца. Еле њега нестаде. Узбунимо се најпре ми домаћи, а по нама наши сусједи, пак и вас град и вас околиш. Полете родбине и пријатељи и сви ловци у планину, да га траже, и нађоше га чак девети дан, како је кроз смет пропао у неку јаругу и погинуо у снијегу, што га је засуо био, да се маћи не могаше. Нашли су по крви, како је риса убио и за собом вукао, и тако су донијели уза њ и риса. Тако је било скончање моме Стојши, и судим, да је тако морало бити.

Чујем, да ти је Маринко већ казао, те знаш, да смо имали једнога синчића као златну јабуку. Име су му на крштењу надјенули Славко, по имену моје свекрве Славне. То ми је дијете по отцу му било све на овом свијету, и гледала сам у њега, грјешна у Бога, као у какову светињу, и вољела сам га од свога видјела. Но Бог милостивни не даде ми те још једине радости на свијету за дуго. Кад ми Славко дорасте до коња и до оружја, те ми га ваљаде и женити. Ишла сам са Љубобратом и са Маринком на више мјеста, те сам гледала дјевојака и пријатеља, и најбоље

ми се допала кућа Видојковића у Рељину Новом (Пазару). Видојковићи су главни људи, као и Благојевићи у Клобуку, а и цура је била главита, да сам ето и остарјела, а друге јој нијесам ласно видјела; а и лијепо јој је и име било, Неранца. Почем су се видјела дјеца и обегенисала, испросисмо Неранцу за Славка и прстеновасмо је и уговорисмо свадбу по тројичину дне у четвртак. Те се радило и уредило о покладама пред частни пост. Чисто се не смијем смислити, шта се учини, од онакога поузданога нада, и какова се догоди несрећа! Боже мој! Големо сам ти гријешила, вичући на твоју правду. Али како не ћу, јадна мајка, ружно помислити и рећи, кад опремих сина јединца на весеље, да ми снаху и понос доведе, да стечем замјену, кад оправих, весела ми мајка, кићене сватове у највећој мојој онда радости, пак шта сам погледала, а шта ли сам дочекала? И слава Богу! остадох жива! Ту је био наш Маринко, нека ти он каже, како се збило, по моју несретну главу, а ја ти, синко, не смијем казивати од свога страха. Ну казуј, Маринко, осим мене, да ја само не слушам и Богу грђе не гријешим; доста је било свачега.“

То рекавши, изађе јадна старица на двор, а Маринко јој настави бесједу овако: „Зло је било по нас све, што бијасмо на томе дерном весељу, а најгоре по кукавна Славка и по мајку му самохраницу по њему. Тетка је сину скупила и оправила сватове, да ће се на жалост дуго приповиједати. Што је било честитије и наочи-

тије, све јој дође сину на весеље. А и Славко је био момчић и узрастан и лијеп и темељан, да се за њим и мушко око отимало, а женскиње није било, која му не би пошла и радо и весело скочила на коња. Сретно дођосмо у Нови (Пазар), гђе нас род дјевојачки онако дочека, како се само пожелити може, и како се пристоји онакоме дому, као што је Видојковићев. Два су нас дана ту држали и свадбовали су Видојковићи, док смо се лијепо одморили, те и пожељели пута. Трећи смо се дан подизали и искупили се сви до једног у двор. Ту смо лијепо ручали и даривали се, пак нам дадоше дјевојку и предадоше је дјеверу ручноме, некоме Богићу, братственику од Миобратовића, покојнога капетана Јездимира, — што иђаше некад уз Остоју Балшића, — рођеноме унуку, и Славкову другу и побратиму, а рухо дјевојачко дебеломе свату, који се одмах и отиште дома, младожењиној кући, да поприје тамо дође и да каже за сватове, како су путовали, како су их дочекали и угостили код дјевојачке куће, и кад ће с дјевојком доћи, да им се надају тамо и да их погледају. Све је било пријатељски и господски, само ми се не допадаше, и сам сам одмах на зло слутио, кад опазих, како се род дјевојачки био разплакао и како тужи за дјевојком, као да је некуд опрема, одкуд се већ више повратити не ће. Мати је највише јадала и само што није нарицала, као да је већ мртва, а тако је била чврсто обгрлила, да смо јој морали руке разклопити и дјевојку готово отети од

ње. И наша се нева Неранџа била разплакала због матере више нег што би и требало. Мени је све једнако срце зебло, да нам се што незгодно на путу не догоди, и молио сам се Богу, да нас каково вријеме на висинама не ухвати, и казивао сам куму вјенчаноме, који је понајстарији био међ нама, каква ме брига снађе; но он ме је храбрио као паметан човјек, и говорио ми је: да обично онако матере лудују за кћерима, особито кад их мало подаље удају и опремају од ссбе. А кад сам погледао на нашег младожењу Славка и видјео, како је весео и безазлен, и како се са својим друговима шали, што их је на весеље позвао и повео уза се, онда сам се и сам себи чудио, што сам тако злослутан и малодушан, те се не могу да отресем од те муке. Сретно смо путовали, Богу хвала, и сретно смо дошли преко Колашина и преко Никшића до Корјенића, да нас ништа пометало није. Јасам непрестано мотрио, какове је воље дјевојка, и видјео сам, да је весела, као што само може бити цура, што се одвојила од свога рода и са туђим људима путује на нов завичај подалеко, што је само кад и кад за њега чула. И Славко ми је био добре воље, као младожења, што му је дјевојка по срцу његову. Кад минусмо једним крајичком Вукове међе, уставише сватске старјешине сватове, јер ту хоћаху и да се мало одморе, да чилији дођу у Клобук, а и да изчекају од куће младожењине сретаоце, пак онда да потрче муштулукџије свекрви на муштулук. Ту се

поскидаше сепетке са комора, те их поотпетљаше коморџије и повадише бљуде и каленице, пак их разклопише и софре поставише, а винари одврнуше мјешине са пићем и напунише чутуре и чаше и наслужише све сватове редом, који су за чега. Што је старијих, те им не бјеше толико стало за гајдама и за момачком игром, то остаде сједећи и пијући и понеки разговарајући се, а понеки попијевајући као на весељу. А млађи су се разиграли по пољу: неки играше у колу око свирца, а неки се мећаше камена с рамеиа, неки се надскакиваше, а неки се колуташе. И јасам ту био и очима видјео, како је Славко скакао и надскакао се са својим друговима; док тамо мало даље неки заметнуше игру, те се хиташе из праћке округлићима, и по несрећи, кад хоће зло да буде, отме се једном из праћке камен, те меште унапријед полети попријеко, и згоди нашега кукавнога Славка у слијепо око с лијеве стране тако јако, да је одмах пао на тле. Учини се жубор по сватовима, веселье нас прође све у један мах, и сви тамо потрчасмо. Но јадна несретна невјеста цикну и писну у својој преве-ликој жалости и несрећи, и дотрча и паде као кап на свога заручника, наслонивши му главу на груди и гледајући му једнако у очи. Од њена туговања врати се из мртвих само на један часак Славко, и загрли дјевојачку главу на своме срцу лијевом руком, и рече јој: „Не јадај срце, за мном ћеш и ти.“ То само изусти, пак навијек зажмури и издахну. Нера је сирота не тренувши

само му у лице гледала, како блиједи и како га смрт осваја и спрема за хладан гроб. Што нас је било, то се све обезнани, те не знаде ни шта ће рећи, а камо ли да се чему домисли, шта би нам тад требало радити, да нам се душа поврати у своју свијест и да нам се срце ублажи. Кум је још понајбрже дошао к себи и саже се да подигне своју јадну куму, но на нашу још црњу жалост подизаше мртво тијело јер је у њој пре-пукло срце. —

„Није ласно помислити, како је нама било, особито кад нам стигоше од Благојевића сретаоци пјевајући и веселећи се по нашем обичају, пак кад видјеше, шта се догодило, те обрте попијевка на запијевку и на јаук. — Подуго је трајало, док се могло мало разговорити и повијећати, шта ћемо сад радити. Кум се по свачему најбоље слушао, и он одмах посла у Клобук по кола, да се мртви младијенци лакше пренесу. Но бијаше пуно сватова, што хотијаху, да се ондје и сахране, гђе су попадали по своме суђењу, и да се младожењиној матери ништа и не јавља, да и она не свисне од жалости, кад их онаке види. Али кум не пристаде на то, а уз кума пристадоше сви зрелији и главнији људи, и навалише, да дома обоје однесу, нека се изјада и натужи јадна мајка, кад види, како је оженила јединца и стекла себи замјену у вијеку. Тако смо и урадили, донијелисмо их обоје кући онако сватовски накићени, а мати је Славкова лежала већ у незнани, јер је тај најцрњи глас онесви-

јестио. Дуго је лежала сирота у томе страшноме мртвилу, мисмо већ обоје били подигли на горњи чардак и намјестили их једно крај другога, а воштане им свијеће запалили, и свештеник је већ почео читати дванаест глава евангелија, кад се сирота из несвјестице мало повратила. Не ма тих уста рјечитих, да изкажу њезину муку и јадиковање, како се кукавица савијала, како се бусала рукама у прси, чупала своје косе из главе, како се грчила од муке и од жалости, како је јаукала и нарицала и превијала, како пекад попекад занијемље и укочи се, као да се сва ухватила; и то је све без суза бивало. Тако сам онда увардао, да су сухе очи, кад срце пуца и плаче од преголеме туге и муке.

„Коштурницу смо им зидали и у једну их велику шкрињу метнули једно до другога, нека их скупа и на небу и на истини и у земљи. Кад смо их понијели из куће, мати је пала и обамрла, те се чак касније повратила у живот, почем је већ и гробница зазидана била. Боже мој! кад је видјела празну кућу, а она скочи, пак дохвати из ризнице оружје Стојшино вичући га, као да је ван ума иза гласа: „Стојша! камо ти Славко, да ти прихвати убојно оружје, да не рђа о клину?“ И у мали час себи не учини смрти и не пробурази се, да се стриц Љубобрат близу ње није десио, те јој ухвати руке, и тако притрчасмо и измакосмо јој оружје из руку.

„Што је јадна спремила за сватове, то је потрошила дања по укопу. Код тетке сам остао

ја са мојом Жиком до првога нарастоса, јер нисмо смјели оставити саме тетке, да себе не нагрди и да не учини чуда од себе. Почем смо им дали за душу, а и жалост се мало стишала и попустила, остави тетка Клобук и пресели се овамо к нама у Невесиње. Али сваке године идемо тамо о задушницама и о дружичалу, те помињемо наше мртве и дајемо им за душу и побушавамо гробље. Тако ти је, мој Каменко, наша сирота тетка страдала за навијек овога свијета, и тежко чека, да само умре, да јој душа једном оне угледа, што су јој најмилији били за овога живота.“

Кад је Маринко свршио, онда им уђе у избу и тетка Стамена са сузама у очима. Каменко јој пољубив руку рече: „О тетка, тетка! чудне страхоте од Бога, што ти преметну преко своје главе и остаде још жива и у чистој свијести. Бог је велики, пак су му и дјела велика, и он једини зна, шта ради, а мисмо танкоумни, пак су нам мисли сањарије, а дјела праве шуркулије, кад се споредимо са вољом Божјом, на што само безуман виче и махнита, јер без узрока не ма ни радости ни жалости од Бога, а ми као људи и слаба створења Божја то не схваћамо, већ се дивимо и чудимо и тугујемо, и гријешимо, те понекад од једне невоље градимо двије, што смо могли мимоићи. Да хвалимо од Бога, што ти од њега дође толико снаге, те си свладала муку и прошла о мање грјехоте.“

„Хвала Богу,“ рече му тетка, „сишла ми

је она страхота са срца и не таре ме онако непрестано жалост, као онда из почетка, али ми се никако не мили живјети, и највољела бих умријети што прије; а молим се Богу, да ми душа ондје дође, гђе ће видјети оне, што су јој вазда најмилији. Бог ће услишити моју молитву, и ја ћу брзо видјети моје миле покојне и покојнице.“

„Осим тетке Стамене сви су остали били весели, и веселили су се неколико дана, и дуже би ту Каменко био зачамао, да не навали Љубосав и Радас, да пођу у Горажде тетки Миросави и Малешу. Каменко позвавши сву своју родбину себи на весеље, подиже своје дружство и Маринка, пак отиде у Горажде. И тамо су их дочекали као и у Невесињу.

Тако је Каменко обишао сву родбину редом и све је позвао себи у сватове, пак се онда повратио натраг ударивши и на Требиње, у свој Коњиц. Ту је опет оно своје достојање дао кнезу Живадину и Радасу под закуп, јер је он једном обегенисао своје Високо и Семизовац, пак се не хоћаше одонуд отискивати никуд надалеко. Родбине су биле навалиле, да им се пресели сасвим у Коњиц, гђе се састаје Босна са Херцеговином, и што је као у сриједи међ родовима, јер му је одатле све наручније него с краја од Високога и од Семизовца, а из Коњица му није далеко ни Пива ни Горажде, ни Требиње, ни Клобук, као ни Високо, ни Семизовац.

Каменко им се лијепо изговараше: „Јасам се рад попити и поп бити у Високоме, гђе сам

се тако добро познао са свијетом, да ми се чини, да смо се сродили. А шта бих ја у Коњицу и радио? Туде не бих могао поповати никако, јер их има већ тројица свештеника, што су им куће ту од старина, а добри су и честити људи, пак ко би и помишљао, да се који крене из града на страну мене ради? А ти људи живе од поповине, пак да им четврти дође у дружство, био би мршав ужитак свијема. Но да ко од вас не помисли, зашто баш да се попим, кад могу без поповства лијепо живјети, као што ми је родитељ живјео, рећи ћу му нато, да сам одрастао готово у цркви и са црквеним књигама у руци, и да би ми горак био сваки други живот осим свештеничкога у цркви. У Високом не ма више но два попа, један је врло стар, а други је млад човјек, те овај млади служи и за старца, пак му је и потежко, а кад се ја запопим, онда ћу ја бити замјеник старцу, а не ћу искати никакова дијела ни нуријаша, и хоћу га Бога молећи бадава послужити, док је гођ жив; а док не нађу Височани честита учитеља, држаћу им и школу, да им дјеца не дангубе. То сам наумио да учиним, и судим да треба тако да буде.“

Потом су договорно углавили, да му се родбине, кад пођу у сватове, све изскупе у Коњицу код Радаса и Грозде, пак да му онда сви скупа дођу у Високо, гђе ће он сад приличну према себи повелику кућу купити, да сватове своје може дочекати, и да сусједима не досађује много

са својим гостима, раздјеливши их по двојицу и по тројицу на ноћишта.

Како Каменко дође у Високо, први му је био посао, да је купио велику лијепу кућу од града, што је неки неимар себи био саградио, па изненада напрасито умръо, не оставивши наком себе никакова насљедника ни рода, коме би му по смрти дошло као достојање, те тако остаде напусто, а град је сад продаде за лијепе готове новце Каменку, те ће зато велику цркву да измолује и позлати иконе, а што им претече, хоће да дозида уза школу учитељу дом, гђе ће му школа и школарија бити увијек на очима. Та је кућа била до Љубосављеве и до Хаџијне, а преко пута је била тастбина Љубосављева и велика црква.

Чувши Височани, да им је Каменко наслиједио силну отчевину и да је према свему томе рекао, да не ће да се настани у Коњицу, већ хоће да се попи и да остане у Високоме, још су га сто пути више завољели и обрадовали му се, да им такови честит пријатељ остаје у граду. А и Каменко је њих вољео и позвао их је све с куће на кућу у своје сватове. Све му се Високо обећало. Ко имаде поуздана коња седленика, тај рече, да ће поћи са сватовима по дјевојку, а ко не имаде добра коњица, онај ће сватове дочекати и дома бити на весељу и кад се сватови узскупљају, и кад са дјевојком дођу о вјечању и по вјенчању.

Кад је Каменко са својим побром Љубоса-

вом све тако наредио, онда се постараше, особито Вида Љубосављевица, те простријеше и намјестише дом Каменков, што се боље могло, да има гђе дочекати и сватове и невјесту. А кад дође вријеме року, дођоше му два три дана поприје родбине од Херцеговине и пред њима Радас и Маринко. То је био цвијет од Херцеговине, да се Височани зачудише, кад видјеше онаке јунаке наочите, како им уисаше господско рухо и оружје, какови ли су коњи под њима и како су им окићени, као да су их бирали по Арабској, а накит поотимали од султанових делија. Све је сувише лијепо пристало, али се понајвише отимаху очи за херачким горостасним узрастом и господским лицем и јуначким оком и брком, што једно другом одговараше, те се по томе могло разпознати, каково је коме срце у грудима. По тој су Каменковој родбини ласно видјели Височани, што им је Каменко онако њих све надмашио по свачему; по соју је и он пошао своме, те их је све надвисио стасом, и јуначком зачинио љепотом. По свачему се видјело, да је одскочио бој Херцеговачки, и ако су тамо навише Бошњаци угледни људи, да их има човјек шта видјети.

Својски је и лијепо дочекао Каменко своју родбину у своме двору, да му се зачудила, знајући, да до неки дан бијаше безкућаник. Не могавши их све смјестити у своме дому, понамјешта их по своме сусједству, како ће бити један другом понајближи и наручнији. Вида је

Љубосављевица била домаћица у Каменковој кући, јер је имала свекрву, пак јој није бриге било за своју кућу, и ако је имала три четири госта. Ту су се одмарали сватови, а трећи дан се изскупише пред ручак сви у Каменкову велику авлију, и ту му дођоше и Височани, који ће ићи у Семизовац, а и они, који ће сватове дочекати, јер сад хоће да ове изпрате, што су за путом.

Ту му је био кум Владун Убојниковић, син Мишљенов, а унук Завише Мркоглеђе, а стари сват Спасоје Мједић, унук војводе Бојчете; оба су из Коњица. Дјевер му је био Прерад, шура Љубосављев; а војвода меште ујака Љубобрата, што је био нешто занемогао, био му је Маринко ујаковић. Ту је био и чауш неки весељак из Високога по имену Голуб, но надимак му бјеше Накарадало, а сукало му је био рођак из Гораждa. што имаше за собом сестру Милошеву, те га је по томе зетио и Каменко.

Пошто су се сватови добро похранили и понапили, викну чајо Накарадало на свога бубњара, да куцне бубањ, а пусти свога здура, те викну, да се сватови опреме одмах за пут, е им ваљаде полазити у Семизовац по Цвијету дјевојку, кћер Богосављеву. А сукало по имену Селак дигао се још од по ручка са својим момцима и коњма, те је напријед отишао у Каменкову тастбину по обичају, да каже; да за њим иду сватови и да пред сватове изађу сретаоци од дома љевојачка. Чауш приведе два свирца куму и староме свату, те их предаде као сватским старјешинама, гороречи:

„Ево, куме и стари свате, два свирца, што су сву науку изучили у великој нашој крчми, пак су врло вјешти у своме послу, знаду свирати и пјевати, кад су сити и пијани, а знаду плакати и јаукати, кад су гладни и жедни; а плата им је за послугу добру, новац, а кад се усиће, замлатница. Оба вам их предајем сад под вашу руку.“

Тад дође Видосава Љубосављевица са лијепом дјевојком Милунком, што бијаше сестра младога попа, а њојзи је била сестра од тетке, и изнијеше сватовима цвијеће, те се накитише по сватовском обичају. Вида остаде дома, а Милунка пође са својим братом Прерадом, да не буде невјеста сама, кад је поведу сватови из Семизовца у Високо, међ толиким мушким свијетом. И тако се, Бога молећи, дигоше кићени сватови и одоше с младожењом по дјевојку. Сватова је било из самога Високог око двије стотине, а и Херцеговаца је било око педесет. Путујући весело и попијевајући, дођоше до великог стана Богосављева. Ту изађе пред њих станар Милуш са својом женом Вујаном, те их обустави, да ту мало застану и причекају сватове од дома дјевојачка, што ће им доћи у сретаоштину, и понудише их, да се мало разхладе бијелим смоком.

Ту су сватови одјахали своје добре коње, и ко хоћаше, он јеђаше сира и скорупа и пијаше сладка и кисела млијека. Нису дуго чекали на своје сретаоце, јер им и они брзо наиђоше. Пред овима је био Старина Новак с Радивојем

са још врло неким наочитим јунаком, кога не познаваше Каменко ни његови Височани; али га познадоше готово сви Херцеговци, особито кнезови Малеш и Живадин, и повикаше једногласице: „Ево нам и Облачића Рада! Одкуд он овдје чак из Рисна?“ Тад се осјети и Каменко, да га је Старина Новак довео, да се позна са кнезом Богосавом и са другим главним Бошњацима. Ту се знанци изгрлише и изљубише, и који се нису знали, они се познадоше. Особито се чудише Херцеговци, а највише кнезови им, одкуд ту Старина Новак са својом поноситом четом у сватовима? Но кад им Хаџи-Деспот као глава од дома младожењина каза, да се кнез Богосав са Старином Новаком одавно побратио и да то братимство до данас ништа ни најмање није поколебало ни окрњило, и кад сам Старина Новак рече Каменку: „Твоме сам весељу за љубав и теби, синко, одгодио велики посао и прилично прешан, јер си ми ти некако омиљео, као и мој Грујо, пак си ми најпречи био, те ти ево и дођох по моме обећању са свом овом браћом“ — кад то чуше, онда су видјели, поради чега је Старина Новак потрудио своју чету и себе Каменку у сватове.

Ту је велика имовина Богосављева била. Ту је било зграда толико, да се сватовима чинило, да је то мало село. Силне су биле ту и житнице и челињаци, наслони и коњушнице, ту је била силна стока сваке врсте, и небројене ситнежи, да ни сам Милуш не знаде рачуна права. Вотњака је било и шљивака читаве шуме, да им се краја

и не виђаше од свакуда. Ту бјеше и виногради и по њима кућа за виноградџије, качара и лагумова на све стране по брду, гђе је чему згодно мјесто по потреби. А што бијаше највећа захвала и понос господару од тога достојања, била је удесна уредба, по којој је све на своме мјесту тако било, да се није могло ни помислити, да може другојачије бити, и по којој су сви послови тако урађени били, да им се дивио и највјештији радин. „То је све Милојева управа,“ рече Љубосав, „а надгледа и набљудује чича Милуш и синовац му Крилан, те све бива тако по вољи господаревој; отац му се ту ни у што не пача, већ он гледа свога посла по кнежевини, и ако досиије, те привриједи штогођ око куће, гђе му је лагље и наручније. А Цвијета држи други стан иза овога гаја, што минусмо мало час мимо њ; а он је мањи, али није ни у чему лошији ни назадниј од овога према себи, а уљаник је тамо тројаном већи и бољи због згоде, е имаде придола и рита, иве и раките, прве помоћи с прамалећа кошници, а имаде липа и питомијих ливада више но туде, што видите, с тога му је и име челињак, а овога зову великим станом.“

Отален се подигоше кићени сватови за својим сретаоцима, те отидоше сретно и весело кући дјевојачкој у питоми Семизовац. Ту их је дочекао кнез Богосав и кнегиња му Крупија, како су могли боље. Велике је сјенице погрaдио кнез Богосав од липовине, а простръо их цвијећем и травом с ливада, што се мало била промахнула,

да се не ужеже на хрпи, но да остане у снази и мирисава. Ту ће му сватовима бити ноћиште, а свијетлиће им по сву ноћ ватре и лучеви и зубље.

Да нису били Каменку сватови у таковој тастбини славној ни гладни, ни жедни, ни безпослени сједили као лијенштине, што их је Бог створио да живе, да само ждеру и лочу, — можемо ласно мислити, исто и да је пуно јањади и јаради и прасаца, а и јунади поклано и потрошено, и не сумњамо никако, да је пуно мјешина с пивом из пивница напетих донешено, те ту спласнуше, да их меште двије могаше врћи на самарицу и по педесет. По томе се и чудио чајо Накарадало, те говораше кнезу Богосаву: „А вјере ти, пријатељу, шта ћеш сад радити са празнијем мјешинама? Да не ћеш с њима своје домаће сватове даривати, почем смо их ми куцнули по трбуху, као честитеизједи погаче и испичутуре!“ Ни кнезу није мати испредала језика, а и он је опрао прилично сватова свога вијека, пак је слушао, како се надкачује и надговара, те не остаде дужан Накарадалу, но му се овако одазва: „За моје сам се госте дома већ постарао, а и вас младожењине не ћу заборавити, већ ћу вам дати то на пут, кад се дома вратите, да ми не жедните до Високога, а највећу ћу теби приказати мјешину од деветака јарца звонара да се сјетиш, колико си изкапио, јер ћеш се вас спретати у њу, кад је прорежеш, какогођ кад огрпеш твоју струку, и та нека ти будне сад од

дарива, нека се знаде, како си нам поћудан, пришо!“

Сватови се владаше сватовски; није им сметала дангуба, јер су и онако смјерили били, да гостују и да свадбују у роду дјевојачком мало подуже но обично, кад им је пријатељ тако помастан, пак помислише, нека буде и подашан, почем јединицу удаје, а за онака главна момка. Док су се још туде бавили, дође калуђер с Херцеговине из манастира Косиријева тражећи Старину Новака и Облачића Рада, и нашавши их, додаде им књигу од Ивана Ришњанина. У књизи им говораше Иван овако: „Проћите се сватова и гостовања и похитите, што боље можете, да не одоцните, и позовите и поведите што више можете добрих јунака, па хајдете с војском на Зету, гђе ћете и мене наћи у моме околу. Ваља нам давати помоћи краљу од Епира, Ђорђу Кастриотићу, е на њега сад удара сам собом султан Мехмед са свом својом силом, да освети отца Мурата, што свиште од муке, не могавши придобити ни сломити Арбанаске јунаке. Свакоме Хришћанину ваља казати, који сам не зна, да су већ пропали и Срби и Грци и Бугари, и да се сад само држи још Арбанија, те не да за који дан Турчину на себе Докле још стоји Арбанија управо, дотле се можемо још нечем надати и помишљати, ако сви устанемо уз Кастриотића и завојштимо сложно на нашега душманина, да се може још нешто и поправити, што је покварено. Ако ли ми скрстимо руке, пак узгледамо само,

како се шака Арбанаса јуначки бори и само јунаштвом онакој превеликој сили одољева, али и сваки дан да бива мања и слабија, гинући ма појединан за стотину Турака, онда ћемо и дочекати, да Арбанаси малакшу и да их Турчин притисне као и друге народе досад. Та лasно је томе разумјети, да је теже Кастриотићу накнадити стотину јунака, што му потроши рат, него Турчину десет хиљада, што му се коти дечурлија као бијели зечеви, та има у неких, како сам могао разабрати, по тридесет синова, пак тежко чека, да им сиђу с врата, да их не хране и не одијевају. Неизказана је била погрјешка, што су мрзили Хришћани на Хришћане од зависти и од пакости, пак се још светили једни другим, кад су их некрштеници једне по једне порајетили. Зар не ћемо и ми сад паопако тако погријешити, кад већ знамо, шта је било, и кад дознајемо, шта може бити. Не треба се обзирати ни на кога, ни слушати Латина ни Угара, јер они раде себи и гледају, да приграбе себи, што се отима од оних невјерника; а ја судим, да је подложник Латински као и Турски једнаке зле срће, и да га поједнака таре рђа, а не помињем стида ни зазора од људи, што му бива укор, ако је својом кривицом до тога срамнога стања дошао и постао туђ човјек, слуга, што осим измета и робовања још плаћа човјеку господару за старјешство. Обавијестите нашу браћу тамо, нека се не шале главом, нека се освијесте и нека потрче амо, да бранимо Арбанасе, што су нам једино

данас поуздање, да ће нас моћи ујединити, те да се и од нас то зло одклони.“

Кад ту књигу проучише на глас, онда рече кнез Богосав: „Истину је човјек писао, и ја тако сад мислим, и хоћу оваки стар са мојим Милојем тамо поћи и Бога молећи огледати се с Турцима, као што сам радио и одприје. Е ја видим, да се ништа не дочека овако чекајући и мудрујући.“ Облак му Радосав прихвати ријеч и рече: „Тако је, брате мој, нико није ништа издембелисао, нити се довио чему за пуним чинијама гостујући по пријатељима масним, што би користно било по народ. Ту се ћаска и виче, уздише и предише и тугује се, што нам није, као што би требало, а не ће нико да се лати посла истога, нашто је и устао, већ му свира празним ријечима у тартањ, и безпослицу залије пивом, пак све остане по старом. Дижите се, браћо, на оружје, пак хајдете, да бијемо ту силну поганију. А видјећете, ако се краљ Ђорђе одржи и тако надбије Турке, да се заплаше, те да не смију више завојштити на њега, сви ће Хришћански поћипати народа, да бију своје наметнике господаре, а Кастриотић ће им јамачно помагати, да сасвим сатру проклета душманина, да више не досађа никоме.“ Сви Херцеговци повикаше као из једнога грла, да ће на бој поћи радо и весело сва Херцеговина као и досад. Стари Хаџи-Десиот погледа своје Височане, пак и он проговори: „А зар ми не ћемо поћи, браћо, као људи тамо, гђе се ломи и крши вјера са невјером, и

и гђе се за крст частни пролијева крвца? Та зар не ћемо чекати као повезана говеда касане, те невјернике, да нам у нашим кућама ногама стану за врат? Проклет био, ко не пође, и да Бог да, измећар био Турчину! Ја ћу ево први, ако Бог да, овако стар пођи, е осјећам још снаге, а срце ми каже, да ћу се моћи поиграти с Турцима.“ На ту ријеч Хаџијну завикаше сви Височани, да ће листом поћи за њим и за Стојаном Бошковићем, као за старим и познатим јунацима још од Косова.

Кад видје Старина Новак ту слогу и ту јуначку вољу и слободу, онда им овако говораше: „Хвала Богу! да тако нешто бијаше за Лазарева доба, не би знао Турчин ни како тече Ибар, а камо ли Морава и Дрина, Босна и Сава. Браћо! Кад се тако слушамо, бар да не оклијевамо. Бог је дао, те смо се провеселили и на овоме весељу, пак ће дати Бог милостивни, те ће Височани сретно и весело Цвијету одвести и вјенчати је са Каменком нашим, и тамо ће који дан провести у весељу као сретна и честита браћа, пак ће онда гледати што прије, да иду на рочиште, привикавши и прикупивши још више браће јунака по ријечи Ивановој.“

Сви су послушали Старину Новака, и одмах чауш Накарадало привикну, те бубњар удари у бубањ, а здур му завика јасно гласовито, да се све спрема и да се диже и да тастбина изведе дјевојку, оправивши кртана са дјевојачком прћијом понапријед. Сватови су били све сами знанци

и пријатељи, пак је све брже и веселије ишло за руком, но кад би јабанци били поиздалека, пак кад се спрема и опрема цура у незнан свијет, гђе јој сваку крпицу туђин претреса и прегледа и находи мане и ондје, гђе своје око ни за што не запиње. Као и чауш Накарадало да није хитјео, те није дарове сватовске све пропратио по своме обичају лакрдијашком бесједом и кривом похвалом; тек само што је кумовски дар изпратио сватовски и чаушки, говорећи: како је танка рубина, да би могла проћи кроз прстен, кад би прстен био гужва орачица, пак да је два момка вуку, а тројица туку. Слабо је и шале збијао, само да се пораније дома отисну и да сврше Бога молећи сретно, што су започели.

Кад је Милоје своју сестру извео и предавао је ручноме дјеверу, било је плача и од ње и од матере јој, а и од заове јој Десанке Милојевице, но и томе се брзо учини крај, јер га прекиде свадбени благослов, што дадоше дјевојачки родитељи младијенцима. Потом се сви сватови лијепо изљубише и разстадоше, само што опет Старина Новак изпрати Височане, до кнежева великог стана, докле је пред њих изашао био, кад су полазили по невјесту. Опраштајући се ту рече Каменко Старини Новаку и Облачићу Раду: да ће се, ако Бог да срећу и здравље, набрзо видјети у Зети под заставом Ивановом.

Сретно и весело дошавши у Високо дома, привјенчаше Цвијету за Каменка и сватбоваше подпунице недјељу дана. Љубосава је замолио

Каменко, чим су дошли дома, да отиде као познат марвени трговац, куда он знаде, да му што прије добави по што по то коња бујина према њему, да може под њим подуже дајандасати но хатови и ови помањи парипи. Љубосав је оставио свадбовање и одмах је отишао у Латинско Приморје, те купи вранца бујина, како се могло помислити, и доведе га своме побратиму Каменку, који му се врло обрадовао и рекао је: „Побратиме, баш не знам, је ли и Марков Шарац што појачи био од овога вранца.“ — „Прилично је и голем и крупан, а и снажан је и љут доста, то сам већ видјео, пак и мислим, да ће те моћи добро послужити.“

Докле је Љубосав отишао по коња и добавио га, дотле је и Каменко према својој руци удешавао оружје и набавио га је, и дотле су се и остали Височани наоружали и сложили, да их добра трећина од дома пође на бој на Турчина; а пред њима ће бити Хаци-Деспот и Стојан Бошковић. Дотле су били већ и похођани из Семизовца у Високоме, и дотле се и кнез Богосав са Милојем спремио и своје подручје викнуо и саставио приличну малу војску, с којом полазећи Бога молећи навише на Херцеговину, дође у Високо, гђе се придружи браћи Височанима, гђе се нијесу никако бавили ни зачамали, већ одмах одоше сви скупа преко Кобиље Главе и крај Требевића у Коњиц, гђе им се придружи кнез Живадин са својим подручјем, а отален отидоше преко Ливе управо на рочиште, гђе се састадоше

са оближњим Херцеговцима и са Иваном Ришњанином.

Ивану је врло мило било, кад је лијепу војску већ ту видјео, а још му не бјеше дошао ни Старина Новак ни Раде Облачић од онога краја с војском, у што се могаше понајбоље и поуздати. Увардао је Иван, да ће лијепу војску имати, што јој се није никако надао, и мило му је било, да ће добру помоћ довести краљу Епирскоме, коме је одмах запратио гласоношу, да му јави, шта му води, и да му каже, да преда њ пошље вјеште људе, да му калаузе, да лагље путује с војском и да сигурније на вријеме дође, гђе треба.

Како је Иван први пут опазио Каменка, одмах је помислио на старије јунаке, што онако војеваше славно и односише међане, да им не ће погинути помен имену, те и запита кнеза Живадина за њега, ко је и од куд је? Живадин му каза све, шта је знао, и да је по матери од кољена Страхињина. У ријечи и Каменко дође до Ивана, да се позна с њиме, и каза му се и сам; а Иван се лијепо здрави с њиме и у образ пољуби, пак му и рече: „Да нико овдје не зна, ко си, и да ми се и не кажеш, опет бих помислио, да си јачега соја и племена од обичних људи. Е мој Каменко, ако ти је срце у грудима таково, као што си на очима, не ће ти бити друга у свој војсци нашој ни у Арбанаској. А рекао бих, да си крви банове по погледу, што обично не вара и што каже, шта је у тијелу.“

Сјутрадан им дође и Старина Новак и Облачић Раде, са читавом војском од онога краја, те се ту састаде преко десетак хиљада одабраних јунака, да се бољи не могу ни помислити. Све је Иван дочекао, како ваљаде, и како пристоји једноме војскевођи и војводи од онаке главне и угледне војске, пак пошета са честитим Старином Новаком и Облак-Радосавом и са осталим поглавицама по околу своме. Гђе је гођ застао Иван, и надаље погледао око себе одсвакле је догледао Каменка, како је све јунаке надвисио, и знајући, да је зет кнезу Богосаву, рече му: „Заиста, кнеже, ваља ти честитати зета Каменка, по коме сад можемо вјеровати, да су наши хваљени јунаци доиста бољи били од садањега нараштаја. Ти си познавао Страхињу бана, је ли он јачи био на очима од Каменка?“ Осмјехнусе кнез Богосав мало и рече му: „Бог с нама био! шта је мој Каменко према онаковој страхоти, као што бијаше Бановић Страхиња! Истина је, да Каменка има сад сила на очима, али је он много изостао иза бана, иза оне громорадне страхоте; та бан се стидио само Марка и више никога. Оно је други створ био.“ Узото рече и Старина Новак: „Добро је, што се и Каменко метнуо мало на бана, те је овом свијету лагље вјеровати, кад му кажем, да сам ја према Марку и бану био као дјечко од тринаест или четрнаест година, што је сад према мени. А шта би рекао, господару Иване, кад ти се сад каже, да се Марко накашље однекуд данас на Острогу више нас, да би сва

ова војска умукла и прислушкивала оно громотно чудо, и тежко би вјеровала, да је онај глас од жива човјека, што је као и ми створен. Рекао бих, да су они јунаци онако били створени као уз пркос другоме свијету, као нека чудила, што их само Божја воља могаше уништити, и што нијесу могли помријети од обичне смрти од људи на мејдану. По њима можемо судити, да нам без Божје милости не ма помоћи друге на свијету, а Богу нам ваља угодити лијепом љубави и добром слогом; јер кад они нијесу били кадри одбити зло и напаст од своје отачбине, већ онако од Бога помријеше са наше опачине и неваљалства, шта ћемо ми учинити, ако није драгога Бога с нама, овако слабачки свакојако.“

Ту су се одмарали у скровитој Зети, док им дође порука од краља Ђорђа Кастриотића, по којој им ваљаде путовати управо Кроји, главноме граду и краљевој столици од читаве Арбанаске, гђе ће их и краљ дочекати са својом војском. По тој поруци диже Иван Ришњанин свој око из Зете, те отиде с војском за калаузима краљу од Епира. Путујући тако лагано с војском, да му се не замори, придолазило му је још доста јунака, што су се угледали били на ту војску и дознали су, да треба помоћи Арбанасима и тући Турке безвјернике, своје непријатеље. Здраво су дошли краљу Ђорђију Кастриотићу. Он их је уоколио под гором Жаром на скровитоме мјесту близу Кроје, учинивши им дочек, како га је војска само пожељети могла.

Кад је краљ Ђорђијс дошао са својим правим и највећим јунаком и војводом, Мусом или Мојсијем, Ивану Ришњанину у око и кад је видјео, какову му је и колику му је довео војску, зачудио се врло и захвалио је свој Србадији, што му је тако сад у највећој невољи притекла у помоћ. Још издалека кад опази Муса Арбанас Каменка, како иђаше са неколико старјешина пред краља и пред њега, он повика као од чуда своме краљу: „Ено, господине, краљу! слике по прилици Страхиња бану, само што је ово младић још, и како ми се већ сад приближује, опажам, да је и потиши и нижи од оне јуначине. Но до данас од онога доба ја не видјех овако подобра раста на оне јунаке, што су били и што довијека остају чудо свијету.“ Нато му рече Иван Ришњанин: „Е мој брате, не ћеш се нимало чудити нашем младоме Каменку, кад сад чујеш од мене, да је рођени унук бановој сестри рођеној, пак се турио на ону силу ето и по облику, а и израстао је пуно јаче од других обичних људи; а како му казују земљаци, и срца је јуначка, да не може жешћи бити од њега.“ Како је Муса опазио Каменка и повикао краљу за њега, није краљ својих очију скидао са јуначка младића, већ га је једнако мјерио очима, док му већ и дође и приђе руци, те му је и пољуби. А краљ га узе за руку и промотри га од врх главе до пете, пак онда рече овако: „Ао мој Муса! досад ти нијесам чисто вјеровао, кад си ми казивао за оне јунаке, какови су били и на очима, и судио

сам по теби и по себи, и мислио сам, да смо и ми људине, али ти сад вјерујем и сад видим, да ми обичнији бивамо, кад је овај ту међ нама. Ја кад је ово дијете овако и кад рече Иван, да се само вргао на бана, и кад ти сам велиш, да је бан још снажнији био, ја по Богу, какав је био Марко Краљевић, што ти мени кажеш. да је и бан био према њему осредњи човјек?“ — „Е свијетла круно!“ проговори Муса, „Марку ни у чему не бјеше равна друга; ко је само њега видјео, одмах је помислио. да он један ваља за све, и још по нечем да бива и претежнији. А јасам слушао ето и од нашега Старине Новака и од Маркових првих момака, Миладина и од Стаменка, како се држао Марко и како је све надмашивао, да се нико није могао с њиме надметати снагом, јунаштвом ни врлином.“ Но Кастриотић једнако гледаше у Каменка, пак најзад рече: „Синко, ако ти је срце, као поглед што је у тебе, онда знам, као старији војник, колико ћеш нам ваљати, а ето сад живе згоде, пак ћемо видјети, како ћеш отворити јунаштво.“

До тога је окола под Жаром настанио и Муса своју војску, а краљ је Ђорђије своју војску опет завео с друге стране окола, а у граду је оставио доста војске, да га брани, а грађане је уклонио у планину, што нијесу били подобни, да се бију. Исто ни робља није било у граду никакова, но сам чисти војник и јунак, кога ништа није пометало.

Силовити султан Мехмед иђаше са триста

хиљада своје војске на освету своме бабу султану Мурату. Куда пролазаше са својом силом кроз Арбанаску, била је пуста земља, јер се свијет размакао и уклонио с пута напастнику. Султан је палио пуста села, харао и грабио уз пут, што је гђе нашао, и тако дође до Кроје и одмах је опаса с војском, да му ништа промаћи не могаше ни у град ни из града. Кад се султан тако осигурао и утврдио обкопима своју војску, те је тако одмараше, а намјести табље и навуче топове, што су онда били страхотна новина на свијету, и с њима кани Турчин да бије град и да му бедеме проваљује, онда је по обичају Азијатском поручио у грнд старјешини, да му га преда и да не гине бадава, кад га одбранити не ће, а ако му га преда без боја и без муке, хоће га учинити честита и сву ће му војску даривати царски. У граду је био сиви соко јунак Марко Дибранин, војвода Кастриотићев и старјешина, пак Турчину Српски одпоручи: нека дође по кључеве од града у град, пак ће му га предати. Примивши такав одговор и видјевши, да му се не прима ријеч и да му пропада лукавштина, дозва преда се везире и заповједи им султански, да сјутра дан зором пођу бити град из топова.

Свакоме је Турчину за главу, ако ријеч старију везиреву одмах не послуша, а султанова се пази обамирући, као најмучнија светиња. А Турцима је био султан Мехмед по Мухамеду светцу и најмилији и најглавнији султан и старјешина, јер је он укинуо Грчку царевину, уга-

сио и потоњу лучу Српској деспотовини, надбио Угарске народе. Босну освојио и потурчио и Јењичаре војнике подигао. И сад је на Кастриотића довео собом преко сто хиљада Јењичара, што их својом иазиваше дјецом. Сад заповједи тај султан, да се бије још једина краљева столица на ономе свему крају, град Кроја у Арбанаској, и хоће силан да је узме и да је поруши, нека ни ње није на свијету. Султану је роб и Турчин и рајетин поједнако, он не разликује првога свога доглавника од најмањега подложника, кад му је од користи, или кад му какка воља дође, јер је добро и све мора да ваља, што он чини, ма и понајцрњој самовољној ћуди. Турци су му сви тако вјерни, особито великаши, да му воли погинути по ријечи, но узскочити, и бити му непокоран и невјеран. Такоме је господару толика воља, колика је сила. Данас тој страховитој вољи пркоси Ђорђије Кастриотић, краљ од малога, али јуначкога Епира; а султан не ће равна друга близу себе; те је насилио очевим трагом, да га стопи и да му уништи столицу и преузме круну.

По султановој заповнјести оборише тобџије двадесет и четири велика топа, што их зову бањемезима, и толико бацише кумбара. Топовска су зрна или ћулета разбијала платно и бедем од града, а кумбаре су падале у град, те га палиле и тукле војнике, што се не умједоше чувати од њих, кад прсну на црепове. Да краљ Ђорђије није своје војске обавијестио, казавши им за топове, и страшан огањ из топова, ко зна, шта би

му било од војске и у граду и изван града; но овако прође о малу страху из почетка, а кад огуглаше војске и дознадоше, шта бива и како се ваљаде чувати од ђулета и од кумбара, онда су били у послу и трнули ватру по огорјелиштима, и ноћу запушавали јаме и зазиђивали, што су им преко дан топови изпроваљивали и порушили били. А војници су изван града само гледали чудо од огња и од димова, како излијећу из топова на колаче и како се одмичући шире, а најзад притискују поље, да се не види кроза њ као ни од магле, кад се спусти густа на земљу.

Три недјеље дана тукли су Турци град Кроју, и кад су на дурбине увардали, да има мазгала по бедему, и кад су набавили толику силу ђестава, онда заповједи султан, да се зором јуриши на град и да се узме, позвавши још једаред Марка Дибранина на предају, ако му је живот мио и султанова милост драга; но Марко му одговори као и одприје, те тако морадоше Турци зором јуришати на град Кроју. Но чим опази Ђорђије Кастриотић, да се диже Турска војска на град, тим и он одмах нареда, те ове његове војске изван града ударише на око Турски са три стране, палећи га и бијући оне Турске страже, што осташе,да чувају војничке шаторове и опрему и храну, и таманећи Турску храну по амбаровима, а одгонећи стоку, што им ту бијаше за клање припремио султан Мехмед. И Кастриотић и војвода му Муса погледаше почесто, како им

се влада Иванова војска, и видјеше, да је претежнија била од њихове Арбанаске са својих неколико поглавара и главних јунака. Најжешћа је била чета Новакова, и она је допрла била до султанова већ шаторја. Ту је био и Каменко, јер га је Старина Новак позвао уза се као новајлију и невјешта војника, који дотле још није био на мејдану. Но Старина се Новак зачуди, кад видје Каменка, како угази у Турке као од шале, и како их таре и тлачи, као да је од старих јунака заостао, пак се сад појавио на мејдану. Но не могаше нико ни са Каменком, а ни за њим пристајати, јер хала брзо иде у напредак, само му је близу био Облачић-Раде и шура му Милоје. Каменко је већ запалио био и султаново шаторје и ограби дванаест султанових једека, и изведе их сретно из огња и предаде своме друштву, а он се опет отиште, да бије душмане душмански. И баш је Кастриотић гледао и видјео, кад је Каменко на своме буину утрчао међу Јењичаре, што бранише ситну стоку од Херцеговаца и од Бошњака, и кад прскоше на све стране, што му сташе живи од убојна оружја, као ситна тичарија кад се крагуј у њу залети, да се не знаде, куд се стопи онолика силесија душмана. И војвода му је Муса гледао Каменка, како је тада први пут у вијеку своме мејдан отворио и чинио јунаштво, и рекао је своме краљу Ђорђију, да му даде војводство над неком војском, да онако далеко не оставља самовољно иза себе војске ни своје дружине на мејдану, већ иека предњачи своме по-

дручју и својим га јуначством храбри, те да се једнако угледа на њега, и да уза њ напредује.

Султан је бадава јуришао с војском на Кроју, јер је Дибрани јуначки бранише, да су му Турци напунили својим лешевима све обкопе око града, а у град ни завирили нису. Особито му сву вољу поквари војсци жалостни глас, кад пуче, да је Кастриотић са својом јуначком војском ударио иза леђа на Турски око, и да поби Јењичаре, што бијаху на стражи и на одморку, и да им попали шаторове и похара и потамани војничку опрему. А и султану је срце клонуло, кад је чуо, шта му уради Кастриотић за леђима и од војске, те брже боље одустави Кроју, и поврати свуколику војску, да одбије Кастриотића од окола, пак да се зрелије размисли и мудрије довије, како би доскочио пркосији томе краљу Арбанасу. Но докле је Мехмед своју војску повратио од града и у свој око дошао, дотле је већ и Кастриотић, учинивши, шта је био наумио и наканио, своју војску измакао са разбоја и тако је опет склонио, да је Турци никако не могоше ни очима догледати.

Кад силовити султан дође у свој око, и опази чудо од страхоге и од квара, што му учини Кастриотић, тако га је та мука разгњевила и тако се љуто разсрдио, да је чисто из лика ишао био, и од ешка вас се уздрхтао и с коња на земљу клонуо. Но дошавши опет до своје мучне Турске свијести, разгоропади се и поче се Турски клети, како ће се страховито осветити и своју војску

покајати. Потом привика по телалу своме све везире од војске и све главније јунаке, за које знадијаше, пак учини вијеће и одпоче их корити: „Штета је црна, што хљеб кваре такови Рђаковићи, као што сте ви. Колико има Арбанаске војске? Колико има топова у Кастриотића? Та жалостан не био! има веселих Турака по двадесет на једнога Арбанаса, а убојнога огњеног оружја не ма у те голе сиротиње, што је и онако свачега жељна, те јој такова скупотиња на ум недолази. Пак такова шака људи данас осрамоти мене пред свијетом, што сам кадар био сломити и Г'рке, и Бугаре и Србе, и Угре, и Бошњаке. Сад да нисте кадри Кроје узети? Да вам оне харамије попале окола и голике побију страже, као да су повезане биле! Јасам мотрио својим очима, ко ће од вас први скочити на бедем од града, али на жалост не опазих ни једнога Јењичара, да је до половине стуба узашао, и одмах је стрмоглав летјео доље, одклен се већ више није ни дизао. И отац ми је умръо од једа и муке, што се срамотио бијући се са хајдучким краљем Арбанаским, но ипак није овако настрадао, као ја данас, што ме бију и иза леђа те горске харамије, и толику ми штету учинише, да се бојим глади за војску. Како вас није стид сваког од самога себе? Та пуно је ту јунака у мојој војсци, који су били са мном и на Цариграду и на Биограду, пак нисам са њих постидан био, већ су чинили чуда од јуначства, и мени освјетлали образ, а сад ми га овдје поцрњеше, да се не смијем

смислити, како ћу изаћи пред свијет. Зар не ма међ вама ту ниједног другог јунака, да ми бар каже од све муке, шта је то данас од мојих Јењичара и од мојих онаких јунака, што сам мислио, да су змајеви и да би с њима вас свијет преузео?“

Тако је султан говорио и пријечао се на своје вијећнике, и чекао је, да му когођ какову мудру и благу ријеч рече, те да му разбије дерте, и да му ублажи гњевно срце. Везири се и паше згледаше и разговараше се очима, а млађи се угледаше на њих, те подуго посједише мукли, док изнепада не проговори нека Потурица Арбанас по имену Балабан-паша, што га је сам султан запашио рад' јуначства, што чињаше бијући се са првашњом својом браћом Хришћанском; он сад султану своме говораше: „Сунце наше на истоку, велики султане над свима краљевима и царевима, господару од цијелога свијета! Ја се, твој најмањи роб, усуђујем проговорити ти неку ријеч, што је ти боље знаш од нас свијех, не говорим ти, да те обавијестим, не говорим ти, да од мене што научиш, већ ти говорим само, да те разговорим мало, као тица пјевачица свога господара орла великога, што се размеће под небом и води облаке, што другује дању са сунцем, а ноћу са мјесецом по небеским висинама. Твоја је војска храбра и јуначни су твоји Јењичари, и Кроја би данас пала и дошла би ти у руке, да није придошла Кастриотићу велика помоћ од Херцеговине. Јасам се овдје

родио, јасам добио поуздане уходе, што ми доказаше вјерно, како је неки Иван од Рисна кренуо силну војску од своје Херцеговине, а нешто је има и од горње Босне, и како су му дошли све бирани јунаци, од којих и ја знадем понеке. Та је војска данас ударила на наш око и ту штету починила, што тек по срамоти бива нешто повелика, а онако је ништа, док је тебе нама господара. По томе се Кроја сад силније брани, што има у њој много војске. Још ми уходе казаше, да ту у Ивановој војсци има млад један јунак по имену Каменко Небојшић, што је родом из Коњица, а сједи с кућом у Високоме; за њега рекоше да је најсилнији јунак, да је дивске снаге и Маркова срца, те је и данас најцрње јаде ту починио и нагрдио наше страже. Рекоше ми, да је Сојевић од онога Страхиње бана од Косова. Сад ја премишљам и бијем се по памети, били смјео рећи, да обећаш неколико блага, пак да подкупимо тога јунака и Ивана, нека дигну своју војску и нека оставе саме Арбанасе, да се с нама бију. Тако си свијетла круно, разставио Грке од Латина, тако си исто и Бошњаке, пак је све испало по жељи и дошло нам за руком, да не могаше бити никако красније. Но баш ако не би могли ништа учинити митом, има у нас појединих јунака, што ће моћи оног невјештог голобрадицу надјуначити на мејдану, пак ће се онда препасти Херцеговци, а гледаћемо да их с тога и позавадимо са Арбанасима, те ће оставити краља и отићи на свој завичај, особито

док им се докаже, да ту бадава крв лију и гину, почем их не ма сучим даривати Кастриотић, да га и одбране од тебе, јер је сиромашан, пак и сам жели блага.“

Тако је одпадник и невјерник свјетовао свога господара, знајући добро, шта је Турчину угодљиво, шта ли му је мрзко. По томе султан похвали свога Балабан-пашу и рече му, да му даје власт, да сам ради, како суди, да ће му бити најизправније и понајбоље; и отвори му своје ковчеге са благом, нека граби колико му треба. Клета Потурица запрати своје уходе у око Арбанаски, да окушају срећу митом, да разставе Србе од Арбанаса.

Док је тако султан по своме Азијатскоме обичају догађао, да лукавством побиједи и да само оно учини, што је њему драго и што му је од користи, дотле је краљ Ђорђије по боју позвао све војсковође и поглавице и главне јунаке к себи под шатор, те је њима овако бесједио: „Хвала Богу великоме! и хвала вашем јуначству! Ево има већ подоста годинница, како се бијем с Турцима, још их нисам овако силно осакатио и потръо, ни толики плијен учинио као сад. Каменко синко! ти данас изађе први пут на међдан и отвори онаково јуначство, као што су наши старији, силни јунаци чинили. Ти си данас у борби највише добио међдана. Зато си и заслужан, да будеш војвода, као што је и мој Муса и као што је и Ришњанин Иван, и мислим, да никоме не ће бити криво, ако половина Србадије

дође под твоју руку, да јој будеш војсковођа. Благо нама с тобом, Бог ми те љубио, Бог ми те поживјео!“

Тако знаде онај јуначки краљ Ђорђије Кастриотић захвалити онаком јунаку и подстаћи му у срцу још жешће јуначство, да му се и самоме чини, да је тек сад и сам себе боље познао, те збиља ваља му бити бољи од другијех обичнијех људи. Још је Арбанаски краљ похвалио и друге јунаке посебице, а и сву Иванову војску, рекавши јој, да је жешћа од Арбанаске на мејдану, и да је око Турски са свога краја тако нагрдила и тако порушила, као што и сам досад још није могао ни помислити, да се онако може учинити. Плијена је било сила, и краљ је поглавицама договорно наредио, да се све сабере на хрпу, пак да се једнако подијели војсци. Тако су и урадили, и жешћи јунак није замрзио на лошија брата од себе, што му је дијел био једнак.

Но и Балабан-паша није дангубио, нити је оклијевао, већ је одмах још оно вече свога некога рођака из доње Дибре послао у Иванов и Каменков око, да тамо мити и да завађа поглавице те са Арбанасима. Као Арбанасу ништа му није сметало доћи војсци Српској и по њој ходити, камо га ум понесе. Али као да није добар сан уснио пред ото тај невјерни Арбанас и ухода Турска, јер му некако не пође за руком барем неколико поглавица обредити, већ страда одмах од Каменка, који га запрати краљу Ђорђију, да му суди за ухођење и да га пита за-

што воли Турчину, него својој браћи и својој постојбини, и одкуд му она кутија пуна драгога камења, чим хоћаше, да подмити Каменка? Кад се видје злосретник на невољи, онда упита свога краља: хоће ли му поклонити живот, пак да му сву голу истину каже. Краљ му лијепо рече: да му никако не би ни узео главе, почем је издајичка на најгрђој кукавици; већ да је наумио, да га прокуне, да се посад нико не дружи с њиме, да му Бога не прихвати и не назове, да му не ма приступа ни у цркви и ни у чијем дому, да буде проклетник сам осим свијета на свијету. Кад он то чу од свога краља, а он се препаде горе но да му је рекао, да ће одмах изгубити главу, и повика му: да је то горе од смрти, јер га гони из свога свијета и одбија га од своје вјере, а сад се каје, што се повео за својим рођаком и Потурчењаком Балабаном. Пак онда приповједи своме краљу све, што је знао и како је примио кутију драгог камења од Балабана, да подмити Каменка и друге Српске поглавице од војске, да оставе Арбанасе и напусте Арбанију.

Дознавши краљ Ђорђије подлу опачину Турску, написа књигу Мехмеду султану, говорећи му у књизи: „Узалуд ти је и срећа и сила овдје, јер ти не помаже ништа, и све ће ти се обити о стијене од моје Кроје и све ће ти наше јуначство уништити, јер њиме управља правда и поштење. Ти иштеш напредка издајнички и радиш ми о најцрњој невјери мучке и поганим ми-

том. Зар не видиш, како се брукаш пред свијетом, зар се не стидиш већ и твојих робова Турака, те ти је мало војске и војника — по двадесет на мога једнога — с топовима и са таком оправом, већ удараш подло и лоповски на мене, као најгори човјек на свијету! Слушао си и читао си, како се владаше наши цареви и краљеви и силни јунаци. Али је наказна душа такоме невјернику, а срце му је плашљиво и тирјанско, пак чему се може надати свијет од њега? По томе си свакоме од штете, а само себи понекад од повчане користи са паклена грабежа. А страшан си само ономе човјеку, који те не зна, а ко те познаје, као ја, томе си обични пакостник и завидљивац, те ми не даш мира, да до Божије воље мирно поживим, већ си дигао све безвјернике Азијатске па мене, да ми сомориш јуначке Арбанасе, тукући се са небројеном твојом Турадијом. Триред ти је долазио бабо и ударао на мене, и дваред је срамно успрегнуо и побјегао, оставивши по двије трећине своје силне војске на мејдану, да нахрани Арбанаске звјерове, а трећи пут је и сам свиснуо од муке и јада, кад ми овако као и сад придоће Србадија, те му готово затаманисмо војску. И ти ћеш тако исто проћи и путоваћеш у Азију у врбовку, а не ћеш, море, никад однијети мејдана, ни повратити се с образом из Арбаније, нити ћеш смјети казати твојим књижевницима, да запишу у своме инџилу, нека остане свијету, да чати, како ти је овдје било. А шта си био опет наумио, да за-

вадиш Србе са Арбанасима, подмићујући поглавице од војске? Зар ти још мислиш, да ће Хришћани себе продавати Турцима, као што су радили неких година? Ни онда се нису лакомили на твоје благо, већ их је клета завист занијела, пак се отимаше о круну и о пријестол, те им душманима за руком дође, да их онако туку из пријеваре. Данас се боље знамо, те ти се не прима онако мит, и нико ти не вјерује ласкању ни обећању. Ево ти кутије са адиђаром у мојим рукама, јер је не хоћаше нико да прими из уходине руке до мене, а јасам је узео, јер ми ваља пуно блага строшити, док поправим по граду и око града, што су ми покварили твоји топови, а ваља ми мислити и на сироте, што им овај рат хранитеље и бранитеље похарчи, те ми ваља помоћи давати очајницима. Моје војске желе, као и ја, да нам често долазиш у госте са добром оправом војничком и са богатим Јеничарима, да сиротињи помогну својим плијеном и да нам задовоље срце својим главама.“

Такову је отиснуо књигу краљ Ђорђије Мехмедусултану Турскоме, а кад му је Турчин прими, те видје, шта му се пише у њојзи, и како га погрди крст, мало се не помами од једа и од муке, да му Кастриотић дознаде тајну, те му се сад и Срби и Арбанаси брукају и њиме изпирају уста. У ономе гњеву викну своје паше и војсковође и заповједи им, да сјутрадан опет јурише на Кроју и да је преузму; ако ли је не освоје, да ће им главе сјећи, пак метати у топове меште

ћулета, и бити града њиним главама. Паше су дрхтале од страха, јер су знале, да се Кроја не узима тако ласно, а знале су опет за њуд падишину, који двапут не говори, а полети са рамена глава, кад само намигне на џелата. С тога су и сву ноћ били Кроју из топова и палили је кумбарама, а зором потргоше сабље од бедара, и пред војскама јуришаше јуначки на град, да им се и султан зачудио био, јер су везири на јуришу гинули, као и други војници и Јењичари, помишљајући на свога тирјанскога цара, како им је пријетио, ако не узме града, пак неки волијаше погинути на јуришу, но од џелатске сатаре, да му мећу главу у топ, пак да је бацају из топа на град, да се лупа о бедеме.

Кастриотић по своме обичају јуриши опет на Турски око и почини триста чуда од Турака и од њиних шаторова. Кад се султан једном обазре па вику и на јаук иза леђа и опази, како му логор страда и по њему ватра букња, препаде се, да му вас око не пропадне, те брже боље поврати војску с јуриша, да брани шаторје и војничку своју опрему. Али се и Кастриотић повуче у своје околе за гором, кад опази, да се Турци оканише Кроје и сву силу своју подигоше на њега, те тако султан опет дође на ново гариште и на нагрђене своје Јењичаре, а краља Арбанаскога није ни догледао. Султан је био врло гњеван, али је устегао своју срдњу, јер му је у мучној мисли на ум пало, како ће и трећи пут окушати срећу.

И у тој су борби добили Срби славне међдане, а особито је показао и учинио велико јуначство војвода Каменко са својим шуром Милојем, да су се чудили и стари јунаци. Силни јунак краљ Арбанаски и његов Муса, исто и Облак-Радосав и Старина Новак. као и Иван Ришњанин, кнез Богосав и Хаџија и Стојан Бошковић постојавали су у борби, да се нагледе чуда, као неки некад на Косову што причају, да је бивало. Тако и рече Старина Новак: „Хвала Богу! чини ми се, као да сам сад на Косову и да гледам она чуда од оних јунака, јер колико су они били одскочили од оних других убојника онда, толико ми се сад чини, да је Каменко а по њему ето и Милоје сад од нас жешћи и бољи.

За све је и султан Мехмед дознавао, и за Каменкову главу по телалу своме обећавао десет пути онолико злата колико је тежка, и још уза то везирство у Дренопољу без промјене, док му тече трага кољену. Но Турчину је било бадава, јер се такови не нађе јунак, да обрадује падишу, и да га усрећи падиша и учини честита. Каменко остаде до Божије воље велики јунак и страшаи непријатељ Турски.

Султан је неколико дана одмарао своју војску и утврђивао свој око са обкопима и са шарамповима од онога краја, одкуда се надаше Кастрнотићу. Исто су тобџије тукле из топова непрестанце град Кроју и дан и ноћ, и проваљивали бедеме и палили по граду, што је могло горјети. А кад већ султан помисли, да нешто

може учинити, онда зовну к себи своје доглавнике и поглаваре и главне јунаке, пак им каза овако: „Море Турци! мени поцрни образ овдје од тежке срамоте. Та јесте ли људи, имате ли свијести, помишљајте на наша дјела славна, што починисмо и како свуд надмудрисмо и све листом надјуначисмо силне душмане и стекосмо славу и похвалу, а погледајте сад чуда овдје, како се срамотимо и како нас млатају ови хајдуци и тамане нас. Ја не жалим војске, има, Богу хвала, Турака пуна Азија, на њима се и не познаје, да гину још толико, јер се домеће, што се изгуби; али се слава не накнади, кад се изгуби на мејдану. А ласно је дознавати, да је већа руга и грђа срамота нама и свакоме, кад се овако страда од слабачка противника. Шта је шака Арбанаса и ово неколико Херцеговаца, што им је сада прискочило. према мојој сили, што од ње вас свијет дрхће и клања јој се издалека, док само чује за њу. Шта је краљ од малога Епира и шта је онај приморски гусар Иван од Рисна према мени, падиши од истока до запада? Та и помислити би јадно било, да се они споредe са мном, да с ногу проговоре са мном двије три ријечи, а камо ли на жалост љуту и преголему моју срамоту да се мјере са мном на мејдану, и да ме још и надбију, и самном се потитрају, као пеливан што чини са титралицом и са шареном капом, да му се свијет смије умјештини. Но сад вам кажем, да нам се ваља мало другчије на ум узети и држати се јуначки, и ваља нам мријети

на међану, али га и одржати, нек нам само слава не погине Турска и нека оде наш глас по свијету, да свуд надмудримсо и надјуначисмо, гђе гођ дођосмо и на штогођ ударисмо. Сад ћу ја пред војском сам поћи на Кроју и хоћу да видим, какви сте јунаци на јуришу, кад су вам моји топови на Кроји поразваљивали на толико мјеста бедемове и отворили пута. А овдје ћу оставити пашу Балабана са великим везиром Мохабом, да чувају и да бране око, од оних горских харамија; пак ћу видјети, шта ће и они учинити, и како ће Кастриотића дочекати. Са живом главом не ваља нам срамотно оставити међапа. Трећа би нам лага била мучнија од прваших.“

Тако султан Мехмед разумљеваше своје Турке, да му за вољу знаду, пак онда подијели своје паше и своју војску; са половином оде он главом на град, да га баш узме, а половину даде великом везиру и јунаку паши Балабану, да чекају краља Арбанаског, кад иза горе јурне на око.

Страшно је и помислити, а камо ли очима гледати, кад сам султан своје Јењичаре с голом у руци сабљом на јуриш нагна, а он се испео на један брдељак, пак мотри, ко је какав јунак. Ту су паше јуришале као слијепе, и јуначки су гинуле од Арбанаске силне руке. Било је хатлија, што су улијетале на мазгале у град, да је султан у онај мах помислио. да му је већ град у рукама; али му се на жалост не показа више никад ниједан од оних јунака као да су тамо

за бедемом у воду поскакали и пропали. Гледао је султан, како му Турци по љествама и онако један по другоме на бедем скачу, али их тамо одмах нестане, или се сковрљају суновратице на читаве поворке, што један одозго помете и поруши, падајући жив или мртав. Ту је тек пола јада султану, али му још грђе бјеше, кад опази, да му око опет огњем горијаше, а зачу јаук и дреку од његове дјеце Јењичара, те по томе дознаде, да му је ударио Кастриотић на логор, пак му пали шаторове, бије Турке Јењичаре, хара и плијени и тамани храну и војничку опрему. Султан се узмучио, не зна, шта ће да ради: боји се за логор, а жао му је оставити града и војску повратити на обрану онамо, гђе му се чини најцрња штета, а смета му и то. кад помисли, да је то сад трећи јуриш, кад је баш смислио био, да мора прихватити града и одбити Србе и Арбанасе од окола, да са крвавим главама срамно побјегну; надао се Турчин слави и душманском покољу, а ето му сад и трећи пут хоће да грдно страда војска и погипе име јуначко Турчину.

Док се султан тако домишљао, дотле су Срби и Арбанаси чуда чинили по његову логору. Војвода Каменко тежко дочека, да му се Турци мало одапријеше, те да се с њима јуначки посигра. Кад је опазио, да ту има сада главних поглавара, што су с војском остали, да бране Турски логор, он се одмах пусти кроз Турке, да потражи старјешину, и нанесе га срећа на вели-

кога везира Мохаба, те му и посијече главу, као и другоме Турету, пак је наби на своје копље, нека је виде и Хришћани и Турци, пак нека по њојзи хватају себи рачуна. Мртва глава доглавничка препаде сву војску Турску а охрабри Хришћанску. Балабан-паша сретнији бијаше од великог му везира, јер се он све око крајева врзаше, и није марио да по сриједи дијели мејдане. Војвода је Каменко јурио Турке ове из окола на оне, што су били на јуришу, и од њих је султан чуо чудо. што му војску спаће у околу, и како му је Мохаб-паша погинуо.

Но и јесу тај дан Срби и Арбанаси русвај починили, што још никад нису у Арбанаској доонда. Краљ је Ђорђије сам говорио, да је тада више учинио, но што је помишљао за себе, да збиља може. кад би дошло до невоље. Сјекли су Турке наочице њихову султану Мехмеду тако жестоко, да се падиша био разгоропадио и иза гласа повикао: еда ли не ма јунака у толикој његовој војсци, да му покаје Мохаб-пашу мухурлију, и једну ђаурску главу прикаже за везиреву. Бадава се дерао и викао на своје Турке, кад не даду Срби ни Арбанаси своје главе на освету на углед Турцима, већ се бију и чувају један другог, да им душманин не мога досадити.

У најгорем је јаду и гњеву био падиша, и већ хотијаше тргнути своју војску од града, да избави око и ову другу војску, што му страдаше амо од Кастриотића, али му дође однекуд изне-

нада Татарин дивске снаге и узраста, што га давно онакова нису видјели Турци у својој ордији. Татарин је чуо, да је султан отишао с војском на Арбанасе, да их покори, или да их затамани, пак по Мухамедовом обичају поскитао се и он, да тражи посла и да се нађе на мејдану у славу султанову, а за вјеру Мухамедову. Како је дошао међу Турке одмах му паше казаше своје зло, и како су готово већ очајали од страха, да их падиша све не потаре у својој љутини. Кад се џин Татарин обавијестио, шта их је ту снашло и од кога су највише пострадали, одмах се зарече, да ће он те ђаурске јунаке поредом изазивати на мејдан и потаманити их, да султану више не досађују бијући му Турке и срамотећи га. Кад то чуше паше, брже боље отрчаше падиши и јавише, какова су добили госта. Тај је глас мало разгалио мучну силу, те и заповједи, да одмах приведу Татарина. А кад опази наочита и страшна џина, обрадова му се и обећа му у својој радости сву земљу Арбанију, да краљује и да господари, ако му само сад оне главне душмане и убојнике уништи и славу поврати. Татарин му се кунијаше дином и иманом, да ће му све учинити по вољи, и смјеста пође на ограшје, да замотри те ђаурске јунаке, пак да их редом побира и побије.

Чим је изишао Татарин и примакао се ближе ономе крвавоме мејдану, тим је и опазио оне јунаке, од којих му је падишина војска патила и страдала. Војводу је Каменка најприје уочио,

а исто је и Каменко одмах спазио силна Татарина, те се кроз војске прикучиваше један другоме, као два силна звијера лава, кад се траже и продиру кроз чопорове шакалске. То су опазиле обадвије војске, те готово стале од боја, само да виде, шта ће сад бити од ових сила. Кад то видје Кастриотић, те мало побоље сагледа Татарина, он се препаде за Каменка и привикну своме Муси, да он изађе пред оног џина, као стари вјештак на мејдану, а да одбије засад новајлију Каменка. Но кад Каменко уварда, камо је нагао Муса Арбанас, а он се пожури, и прије доспије од Мусе пред џина Татарина.

Страшан је био Татарин и силовит на очима, а смрдио је издалека задахом од коњска меса, што му је најмилија била храна по Татарскоме обичају. Матор је био, и силнији растом од Каменка, који тек настајаше на снагу. Видјео је Татарин, кад се један другом приближи, да је Каменко врло млад, пак му и рече: „Пођи дијете дома к мајци својој, нека те још коју годину понегује и нека те се нагледа и намилује, пак почем се опасеш снагом, онда ми дођи на мејдан јуначки; а има те и сад доста, а биће те још и жешће на очима, док попуниш браду и бркове.“ Но и Каменко њему не остаде дужан, већ му рече па јаде: „И ако сам млад, као што ме видиш, зато сам доста одсјекао маторих ћелавих глава, а сад ћу, ако Бога да, и теби ту скинути, што ти је од коњске мјесине тако презрела, те ћеш видјети, како и Српска младеж

умије међдан дијелити са тако силовитим Татарима, кад им падну руке.“

На те се ријечи разсрди Татарин, пак ободе под собом страховита хата Арабског и јуриши на Каменка, хотјећи га одмах из седла дићи на копљу, што му бијаше као борић, од чега се рогови праве по зградама и по домовима. Али му Каменко ухвати копље повише бодила од челика, и хоћаше га Татарину да изтргне из руке; но Татарин јаки пустник неда свога копља, и тако држећи сваки са свога краја и тезмајући се, поплазаше с коња на земљу, пак по копљу примичући се дође један до другога, и побацивши копље, јуриши један на другога, као да су на најпречој освети. Кад се ухватише у кости јуначке, те већ један другом жив више не могаше измаћи, стале су обје војске, те гледаше плашљиво на своје јунаке, и биле су у великоме страху свака по се, да јој међанџија не падне. Као какова добра слутња или зла срећа био је тај међдан по Хришћане и по Турке. Сам је султан Махмуд поизближе гледао тај међдан, исто је тако и краљ Ђорђије Кастриотић са свога краја мотрио, шта ће му бити од млађана Каменка. Објема је поглавицама зебло помало срце. Особито је краљу Ђорђију било за муку, што му Муса није тај међдан дијелио с Татарином, те му се чинило, да би му било поузданије. Но међданџије и не хајаше зато, већ се понијеше онако силно и јуначки, да се Татарин зачуди онакој снази, што не могаше ни помислити, да је имаде

у онакоме младоме момку. Што се Татарин више усиљавао, пак се по томе и плашио, то је Каменку све боље јачала снага и растло му срце тако, да се готово могаше мало и насмијати оној људескари и џину, како се заман упињаше и како се већ саздао вас у голу воду и задихао се, да су му све одскакала прса, а токе му позвекиваше, гђе му лупаше срце од муке. Те и рече му Каменко: „Видиш, море, како си лудо помишљао и још луђе говорио, да сам ја још млад и нејачак, и да ми још треба материне неге, пак по годинама да ти истек изађем на мејдан. Сад се добро држи, и сад се упни свом снагом, да ми одолиш, јер досад још ниси видјео ни осјетио моје снаге, почем сам се ја мало и шалио с тобом, судећи, да се и ти шалиш са мном.“ То му рече, пак га опаса мишицама као гвозденим веригама и диже га од земље, да су му обје ноге бадава веслале, и тако га однесе у Српску војску, а коњи им за чудо пристали за њима, само што остаде копље Татарско.

Ко ће да каже, ко ли да опише радост од војске Хришћанске, ко ли жалост од Турака, ко ли муку султан-Мехмедову! Није шала, однијети у рукама мејданџију с мејдана! Но још се већма зачудише Срби и Арбанаси, кад га Каменко пусти из шака, а Татарин мртав паде на земљу. Ту су придолазиле биле све старјешине Хришћанске, те су се имале чему начудити, да онака сила свисне у рукама од умора, и ако му је

премного помогао и стид, те му од тежка јада жуч пукла и срце му покварила.

Султан се тако био разгњевио, што му се сад и то догодило, да је прекинувши бој и повративши свуколику војску са јуриша, три дана чамио под шатором, не пуштајући никога к себи, и не бесједећи ни с ким ништа. Кад му је четврти дан по тој несрећи освануо, узео је своју војску редом по тефтеру на ново на запис, но да види, колико му је остало војске, и по томе да размисли, шта је с њоме кадар учинити. Али се јако и зачудио и заплашио, кад му на перо не изађе ни половина војске, што још дихаше душом; но имађаше пуно и рањених и грдних, осакаћених војника. Султан је Мехмед био бистре главе, само га је сила и срећа много кварила и учинила од ваљана јунака неразборита тирјанина и глобара свјетска и крвопролитника, те се био и заниjео мислећи за себе, да је он другчије и створен од других људи и да су људи лошија створења од њега, и по томе су му подложници, а он је под небом господар од свијета, и да му све по вољи мора бити и свака му се испунити жеља. Он је знао, да му је отац страдао у Арбанији и свиснуо од једа, што није покорити могао ону шаку јунака. Али је њега по бабу размазила срећа, јер му је све за руком ишло, што је гођ наканио био и започео. Срећа му је свуда пријатељовала, јер је толике силне покорио народе и освојио градове. Свака му је пара донијела дукат. Шта је мислио, то је учинио, митом

и на мејдану. Свијет му се лакомио за благо, пак је био и подмитљив и трчао му је у најам, да за њега војује, и да бије брата Хришћанина. Но сад му је срећа окренула пете. Нико му не прихваћа мита, а Арбанаси са Србима не даду му се ни осолити на мејдану, већ му бију војску, да је ружно и помислити, а камо ли рећи, да му Турци нису били кадри показати још ниједне душманске главе, кад су они толико страшно гинули.

Све је то уман Турчин размислио и видјео, да сад не може ништа наудити Кастриотићу, и окаилио је, да дигне своју војску од Кроје и из Арбаније и да дома пође у злосретьи Цариград. Но прије зовну к себи Балабан-пашу, те га упита: шта би са великим везиром? Он му рече: „То исто, што и са другим Турцима; њега погуби она хала Каменко војвода, који ти сад и оног Татарин-цина умори. Заман је, царе господине! на онакове читаве дизати војске, кад не ма тога, који му је кадар прићи и огледати се само с њиме, а камо ли да му дохака и узме му главу. Сад су се те Кастриотићеве војске ослободиле на Турчина, сад их је врло тежко савладати, и ту би требало необично много војске и да погине и да остане, да они душмани виде, да не могу побити свеколике Турке твоје, те би зар онда клонули срцем и душом и покорили би се и знали би за тебе, свога господара. Али сада, како ја схваћам, као твоја вјерна слуга и војник од заманде, то бити не може. Ономадне

да си се ту био придесио, да си само очима гледао, какову смо ватру изјели и шта је покојни велики везир радио, и како се био јуначки, ти би се чудио, и жао би ти било, као честитоме нашем господару, пак ено кукавни везир изгуби главу и толика нам попада војска и почини се црна штета.“ Кад је Балабан-пашу султан саслушао, питаше га још за Каменка и за остале Србе, што дођоше у помоћ Кастриотићу, и паша му све каза редом, ко су и одкуда су. Зато је султан Мехмед по свој својој дугој и широкој држави по Европи и Азији и Африци протелалио војводу Каменка као хајдука, исто и кнеза Богосава и сина му Милоја, као и остале человође, за које је мислио, да су му подложници.

Кад је те гласове султан отиснуо по татарима, и почем је Кастриотића и сву његову Арбанију Турски проклео, и заклео се, да ће се на брзо осветити, диже своју војску, што му је претекла од душманскога оружја и отиде, од куда је и дошао. А краљ Ђорђије, као човјек, који знаде, како ваљаде султана госта почастити, знао је да га ваљаде честито и испратити, те је надајући се Турскоме повратку, поградио путем на згодноме мјесту допекле бусије, и тако је Турке пратио сретна пута ради преко своје државе, а нешто мало и преко Турћије, докле му се свидило, таманећи своје душмане.

Кад се то све тако сретно сврши и краљ Ђорђије нову и већу славу стече, онда је своје пријатеље Србе господски почастио, а даривати

их није му било тријебе, почем су толико задобили плијена Турскога, да су се обогатили и најсиромашнији, те су имали су чим доћи дома и своју сиротињу загладити. Кастриотић им је на походу говорио: да му опет дођу у помоћ на Турчина, ако су ради и своме добру, а да ће султан Мехмед што прије саставити војску и доћи, да покаје своје Јењичаре и да се освети; то ће, вељаше, прије бити, но што се може и помислити. Срби су му се обећали, а тако и одржали своју ријеч вазда, и за живота краља Ђорђија Кастриотића увијек су му притицали у помоћ и сретно одбијали Турке.

Кад су се Срби повратили на свој завичај, одмах се запопио Каменко у Високоме, и тако је по јуначкоме гласу постао своме народу Јунак-поп, а Турцима Хајдук-поп. Да је особити јунак био и честит човјек, и данас се тамо казује и приповиједа, особито испод планине Зеца, гђе има пуно кућа Каменковића. Кад бих све причао, шта тамо казују за њега и за таста му кнеза Богосава и шурака Милоја Богосављевића, била би подуга још приповиједка. Овдје је главно то било, да се види и дозна, како су постали хајдуци, и како Турци свакога Хришћанина тим именом називају, који им се не удворава и који им не да на себе. Тако су Турци викали и на Каменка и на кнеза Богосава, што нису могли тамо господарити, док су ови били живи и одбијали их од себе.

Како су се све то више силили и ширили

Турци, тако је све више бивало и хајдука по Хришћанским земљама. По Старини Новаку и по брату му Радивоју и по њиховим синовима отимали су Турци све то већи мах, и тако су по несрећи напредовали, да морадоше наочитији и угледнији и онако срчанији људи гледати за се, куда ће, да не гину само онако по Турској вољи од њиховијех џелата.

Турци су мрзили на људе добра погледа, и на попове и на учитеље, а особито на богате Хришћане, који напредују у своме послу. Те су радо смицали и таманили ма којим гођ начином. Попови су се и учитељи крили, и клонили су се Турцима с очију, колико су могли боље, а трговци су прибирали своје благо, и држалису се највише Приморја, да их Турци не могу тако ласно похарати, а неки су се држали ускока и хајдука, који су одбијали силеције од њинијех знанаца, родова и пријатеља, и заварчили су понеког, да су се и многи други узимали у памет, и пропитивалису: има ли неко те неко пријатеља у гори? пак су се клонилп и нису баш онако Турски набахивали на људе, на које су и мрзили јако.

Четеције Новаковс развучс народ на све стране, да му буду четобаше, те се тако и похајдучи, само да живи у слободи својој богоданој, и да не буде Турска подлога ни новољчина. Тако постадоше оне знатне чете хајдучке, што се непрекидно потежу од Новакових времена до нашега доба. Тако изађоше на глас четобаше и

четеције као силни јунаци. Чувена су имена по Србству и мила су му, кад му ко запјева или каже пјесму о Кострешу харамбаши, о ускоку Карману, о харамбаши Лиму, и о Мијату, о Пивљанину Бају, о Малом Радоци, о ускоку Копривици Вуку; пак и о четецијама, што бише као војводе у равну Котару, као што бјеше Јанко Николић и син му Стојан Јанковић и зет му Цвијан Шарић, и друг им Мандушић Вук, и Смиљанић Илија, и многи други, што их је пуно и онако на броју, а народ их помиње и слави, и с њима се поноси.

Ја мислим, да сваки наш брат који иоле познаје своје Србство од старих времена до ових наших, и пође мислећи по временима, те и проматрајући народни живот —, ласно, велим, дознаје такав умник, да су по страдању и по пропасти нашег државног господарства, те исте четеције чувале, и браниле, и одбраниле и сачувале Србство по нашим земљама. Није шала, кад се рече: морадосмо четири стотине година хајдуковати, да се не поазијатимо! и нестало би нас, као и Јонских Грка; као и најславнијег народа на свијету Египтаца на њихову негдашњем Јару — Нилу — у плодноме Кему, — Мизраиму, Мисиру или погрченом Египту —! Шта смо ми према онаком народу? пак се с Божјом помоћи одржасмо али само непрестано четујући и бој бијући јуначки, а и гинући свакојако. А и не може бити ино, већ се мора проливати крв за слободу и за своје обстање, кад душмани не

жале своје крви ни својих глава, већ се бију, да нас подјарме и да нас заробе.

Та ено, Бог нас видио! може ли што бити подлије и безобразније и мучније, него отети туђу земљу свакојаким и најнепоштенијим начином, пак кад се преварени народ освијести и своје поиште натраг, рећи му безочно, да он не смије ништа искати, и да му није слободно отето опет преотети. Та Хришћани дају Хришћане некрштенику у робство своје користи ради. Ја сумњам, да таки безсавјестници вјерују у Бога, ако и иду сваки дан у цркву! Правда је правда, пак ма била и незнабожка, треба је бранити, јер је сестра истинина, а кћи Божје велике милости.

Видјелисмо дакле, како се Србство и на великим мукама одржало, и да су тај наш најглавнији посао израђивале саме чете хајдучке или јуначке.*) И српско је четовање за четири стотине година било двојако само, једно је било чисто горско без обзира на државне управе и

*) Наши су хајдуци то исто, што су Нијемцима били ритери. Ено је дужд од Мљетака покоштио Стојана Јанковића, Смиљанића Илију и многе друге четеције. И сад су Јанковићи грофови у Задру у Далмацији. Али их нису господили Турци, већ су их харамили, и звали су их хајдуцима и харамијама — проклетницима —, јер су ти јунаци само на њих ударали и тукли их по Хришћанским земљама, а то је и право било, и ишло је и Латинима у рачун.

владе, и четованье домаће или Приморско, које је дужд од Мљетака подпомагао и на земљи и на води. Али је и то двогубо четованье било ипак као једна епоха, и не би га могли тако разчланити као Нијемци и Франки њихове ритере, што их вргоше у три врсте: прва им је за времена Карла Великог, и друга за времена краља Артуса и његове софре, а трећи су били Готи, Франки и Бургунди. Ти су њини јунаци различно и војевали и због исто тако различних узрока према времену и према околностима. Али су наши само за слободу Српску и за чисту вјеру Христову тукли Турке, своје напастнике.

Доста је и покасно било, кад су се Срби освиједстили, те су дознали, да није грјехоте убити Турчина, као што и Турци веле, да није грјехоте убити сваког, који није Мухамедовац. Турци су се дотле купали у крви Хришћанској и својом звјерском свирјепости поплашили Хришћане, којима је још и кнез Лазар некад препоручивао побожност и причешћивао их је пред бој као пред смрт, јер му је по некакву сану милије било баш онда небесно царство од земаљског. Је ли он био тако у невријеме побожан, што је баш тако мислио и осјећао, или је био страшљив, пак да покрије тај свој јад, по чему му није било тријебе примати се цароваља по смрти Урошевој и Вукашиновој. Оној је узколебаној и ојађеној царевини требала појача рука од његове да управља њоме, и да изправи, што се било изкривило.

Док се то махнитање позаборавило, и док су Срби увардали, да је Турчину свеједно било злоставити и убијати Хришћанина и права и крива, ако га није могао по својој вољи заробити и учинити од човјека у његовој постојбини себи туђину силецији измећара и скотска послушника, кога могаше продати и убити, да му не ма зато одговора —, кад то, рекох, Србе доведе у свијест, онда и они ударише на Турке истим тим путем, изнајприје тамо ближе мора, гђе заробљенике продаваше гусарима, које не хоћаху губити, а касније су хватали Турке и одводили их на море по неколико конака далеко. Еле је четовање било узело мах од Бугарске до Адриатика и од Солупа чак тамо до преко Будима и Трнаве.

Црногорци и Ускоци четовали су непрестано, и док су се гођ — чини ми се све до 1831-е године — тако владали, били су на похвалу*) у оној слободи, какове данас не ма у староме свијету. Лука је Вукаловић лијепо почео у Херцеговини, али му поквари један завидљивац, који је досад многе славне и главне људе унесрећио; но ако Бог да здравља, ја ћу њему једну одпјевати, нека бар знаде, да така опачина не ће поћи у заборав, што шкоди свему Србству, али само његовој измишљеној слави и наметнутом гласу иде у злобни рачун. — Нека се нико не вара, да помисли, да је Аустрија помела Луку

*) Памтим као сад, кад ми рече покојни Копитар: „Die Montenegriner adeln uns alle Slawen.“

Вукаловића, — није њему ова царевина сметала, и он је по њојзи могао отети и Херцеговину и Босну, да га наклени завидљивац не упропасти онако подло и пријеварно.

Четовање је и данас највећа и најпрешнија потреба Хришћанима у Турској, и то их једино може брапити и закриљивати од тирјанскога насртања и насиља. Кад је Карађорђије — г. 1804 — ускочио, онда су биле двије главне чете у Србији, једна је била под харамбашом Ћуртом на Дрини, а друга је била па Тимоку и врзласе и по Шумадији под харамбашом Станојем Главашем и Хајдук-Вељком. Одмах су те чете прискочиле Ускоцима и четобаше им развише и понијеше прве заставе. То је јако унапредило устанак Србски, јер су хајдуци, као познати народу јунаци, отворили мејдан и највеће чинили јуначство с Турцима домаћима, пак потом и са Јењичарима а и са Крџалијама.

Вара се свако, да може подложан народ доћи до поштене, не велим до праве посве, слободе, а да не поигра никоме глава, и да се не крвави. Не ма ништа од предике ни од уставног разговора, гђе не ма сталне државе. Најприје ваља утврдити темељно дружину по имену, пак се разговарати о уставу и вијећати о бољем и лошијем. Само безочне говорџије без јуначког срца и без прегнућа мужкога могу таким ријечима заваравати своје лисичије трагове. Ено у тројединој краљевини у свакој жупанији таковых примјера, којијем је коријен још година 1836-а. Тежко сви-

јету са онаким себичним празнословима, и старјешинама.*)

Слобода је понос животу. Као и појединим људима, може се рећи и народима без слободе, да су живи закопани, над њима је тирјанско господарство, што им не да, да их огрије јарко сунце миле слободе.

---

*) Ово је поодавно написано, а сад и желим и уфам се, да ћемо што боље барем у Хрватској дочекати, пак би се потом и амо наниже све поправило.

# Штампарске погрјешке.*)

| На страни | у врсти | мјесто | читај |
|---|---|---|---|
| 4 | 22 | скоријех | својијех |
| 30 | 3 | та | га |
| 55 | 30 | претрчали | притрчали |
| 166 | 22 | гледећи | гледајући |
| 205 | 6 | частидисе | частилисе |
| 212 | 17 | му | ми |
| 278 | 12 | старински | стари неки |
| 302 | 1 | нарастоса | парастоса |
| 310 | 20 | тројаном | тројином |
| 311 | 19 | честитеизједи | честите изједипогаче |
| 314 | 23 | народа | народи |
| 325 | 15 | воли | воле |
| 326 | 23 | сташе | осташе |
| 332 | 15 | поглавицама | с поглавицама |

*) Још ће се наћи гдјекоја, што запиње за коријен као н. пр. друштво, јунаштво, збити се, згрушити, масним, ускочити, испети се и. т. д.

## Alphabetisches Wörterbuch.*)

| Latein | Griech. | Russ. u. Bulg. | Ns. Czech. |
|---|---|---|---|
| a | α | на | 4 |
| abbas | πάτηρ | отецъ | 30 |
| abbatissa | ἡγουμένη | игуменія | 55 |
| abdo | κρύπτω | скрыть | 4 |
| abies | ἐλάτη | ель | 55 |
| abjicio | ἀποβάλλω | отвергать | 55 |
| abjicio | ἀπορρίπτω | отвергать | 55 |
| abjicio | ἀποστρέφομαι | отвергать | 55 |
| abjicio | ἀφίημι | отвергать | 55 |
| abjicio | ῥίπτω | отвергать | 55 |
| abjicio | ἀπωθέω | отвергать | 55 |
| abjicio | ἀποβάλλ

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

P 19 Gp II 850.1